

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास  
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा  
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई  
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा  
आदेश

०७३-NF-०००३

विषय: उत्प्रेषण, परमादेश समेत ।

गुल्मी जिल्ला अमरपुर गा.वि.स.वडा नं.४ बस्ने अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्याल---- १ निवेदक

विरुद्ध

सम्माननीय राष्ट्रपतिको कार्यालय, सितलनिवास, काठमाडौं ----- १

अध्यक्ष, अन्तरिम चुनावी मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,

सिंहदरबार, काठमाडौं ----- १ विपक्षी

संवैधानिक परिषद्, सिंहदरबार, काठमाडौं----- १

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, टंगाल, काठमाडौं----- १

का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. १० बानेश्वर बस्ने नेपाल सरकारका पूर्व मुख्य सचिव

लोकमान सिंह कार्की----- १

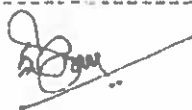
०७३-FN-०२०७

गुल्मी जिल्ला अमरपुर गा.वि.स.वडा नं.४ बस्ने अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्याल---- १ निवेदक

विरुद्ध

का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. १० बानेश्वर बस्ने नेपाल सरकारका पूर्व मुख्य सचिव

लोकमान सिंह कार्की----- १ विपक्षी





का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. १० बस्ने प्रमोद कार्की-----१  
ऐ.ऐ. थापागाउँ बस्ने प्रवल थापा-----१  
नेपाल प्रहरीको महानगरीय प्रहरी वृत्त बानेश्वरमा कार्यरत स.ई. नकुलराज गौतम--१

०७३-FN-०२०६

गुल्मी जिल्ला अमरपुर गा.वि.स.वडा नं.४ बस्ने अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्याल---- १ निवेदक

विरुद्ध

सम्माननीय राष्ट्रपतिको कार्यालय, सितलनिवास, काठमाडौं -----१  
अध्यक्ष, अन्तरिम चुनावी मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,  
सिंहदरबार, काठमाडौं -----१ विपक्षी  
संवैधानिक परिषद्, सिंहदरबार, काठमाडौं-----१  
अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, टंगाल, काठमाडौं-----१  
का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. १० बानेश्वर बस्ने नेपाल सरकारका पूर्व मुख्य सचिव  
लोकमान सिंह कार्की-----१

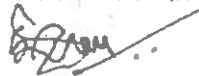
०७३-FN-०१८६

सर्वोच्च अदालत, रामशाहपथ, काठमाडौं-----१ निवेदक

विरुद्ध

का.जि. कागेश्वरी मनहरा न.पा. वडा नं. ७ घर भै सर्वोच्च अदालतमा कार्यरत  
तामेलदार शम्भुबहादुर खत्री-----१ विपक्षी  
जिल्ला संखुवासभा, धुपु गा.वि.स. वडा नं. ५ घर भई का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.  
१० को कार्यालयका अधिकृत सरिता राई-----१  
जिल्ला स्याङ्जा, अर्जुन चौपारी गा.वि.स. वडा नं. ४ घर भई हाल ऐ.ऐ कार्यालयमा  
कार्यरत नायब सुब्बा भेषराज अर्याल-----१

न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ११ (१)(ख) बमोजिम पुनरावलोकनको लागि निस्सा  
प्रदान भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छः



## रिट निवेदन व्यहोरा:

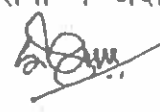
१. म रिट निवेदक मानवअधिकार कानून तथा संवैधानिक कानूनको क्षेत्रमा क्रियाशील कानून व्यवसायी हुँ । मैले विगत लामो समयदेखि सार्वजनिक सरोकारका विवादहरुमा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकारबाट न्यायिक उपचारको लागि पहल गरी समाज र राष्ट्रलाई योगदान दिँदै आएको छु । मिति २०६९।१।२२ गते विपक्षी संवैधानिक परिषद्ले विपक्षी पूर्व मुख्य सचिव श्री लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्ने निर्णय गरी सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यू समक्ष सिफारिस गरेको कुरा सार्वजनिक भयो । मैले यसअघि मिति २०६९।१२।७ मा विपक्षी पूर्वमुख्य सचिव श्री लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्ने कार्यलाई रोक्न र निजको नियुक्ति सम्बन्धमा उच्चस्तरीय राजनीतिक समितिबाट भएको निर्णय तथा सिफारिस बदर गर्न, उक्त रिट निवेदन टुङ्गो नलाग्दै विपक्षी निज पूर्वमुख्यसचिव प्रमुख आयुक्तको पदमा अनधिकृत रूपमा नियुक्त भएमा समेत सोही रिट निवेदनकै रोहबाट निजलाई उक्त पदबाट हटाउन उत्प्रेषण, परमादेश तथा अधिकारमृच्छा लगायत उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भनी ०६९-WO-०९९८ नं.को रिट निवेदन दायर गरेको थिएँ । अन्तरिम आदेश समेत माग गरी दायर भएको उक्त रिट निवेदनमा मिति २०६९।१२।९ मा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री सुशिला कार्कीको एकल इजलासबाट माग बमोजिमको अन्तरिम आदेश जारी भई उक्त अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिनु पर्ने वा नपर्ने सम्बन्धमा छलफल गर्न दुवै पक्षहरुलाई झिकाइएकोमा सो बमोजिम सुनुवाई हुँदा मिति २०७०।१।१६ गते माननीय न्यायाधीशवदय श्री गिरिशचन्द्र लाल र श्री तर्कराज भट्टको संयुक्त इजलासले संवैधानिक परिषद्ले निजको नियुक्तिमा संविधानले माग गरे बमोजिमका उच्च नैतिक चरित्र लगायतका सबै आधारभूत मापदण्डहरु पुरा गरे नगरेको हेर्ने नै हुँदा सो अवस्था आउनु पूर्व नै अन्तरिम आदेश गरिरहन परेन भनी व्याख्या गरेको थियो । यसरी विपक्षी निज पूर्व मुख्य सचिवको नियुक्तिको विषयले सिफारिस गर्ने निकाय संवैधानिक परिषद्मा



प्रवेश नभएको भन्ने आधारमा अपरिपक्व अवस्था मानी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५) र संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ मा उल्लेख भए अनुरूप आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुने व्यक्तिको उच्च नैतिक चरित्र कायम भएको हुनुपर्ने र निजको सामाजिक प्रतिष्ठा, निजको इमान्दारिता, निज प्रतिको जनभावना तथा निजले पहिले गरेको सेवा र पेशागत अनुभव समेतलाई विचार गर्नु पर्ने भनी सिफारिस गर्ने निकाय संवैधानिक परिषद्लाई स्मरण गराएको थियो । उक्त रिट निवेदन हाल यसै सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ ।

संयुक्त इजलासको उक्त मिति २०७०।१।१६ को आदेशको विपक्षीहरूले सम्मान गर्नेछन् र खासगरी संवैधानिक परिषद्ले विपक्षी पूर्व मुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीको विगतको नैतिक चरित्रको पृष्ठभूमि, निजको विषयगत सेवा, अनुभव तथा निज ख्यातिप्राप्त भए नभएको विषय तथा त्यससंग सम्बन्धित सम्पूर्ण तथ्य प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गरी स्वयं अयोग्य ठहर गर्नेछ र सम्माननीय राष्ट्रपति समक्ष निजको नाम सिफारिस गर्ने छैन भनी विश्वस्त थिएँ । तर विपक्षी संवैधानिक परिषद्ले सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन मुद्दा र त्यसमा भएको आदेशलाई अनदेखा गरी गैरजिम्मेवार र छलकपटपूर्ण ढंगले निज पूर्व मुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीको नामलाई नै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्तिका लागि सिफारिस गरी पठाएको जानकारी मिति २०७०।१।२३ मा आम सञ्चारका माध्यमहरूमा प्रकाशित भई थाहा पाउँदा म रिट निवेदक लगायत आम नेपाली नागरिकहरू स्तब्ध भएका छौँ । उक्त कार्य प्रथम दृष्टिबाटै संविधान, कानून, जनआन्दोलनको भावना र यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०७०।१।१६ को आदेश विपरीत रहेको छ ।

मिति २०६१।१०।१९ देखि मिति २०६३।१।१९ सम्मको अवधिमा राजनीतिक दलहरूद्वारा सञ्चालित शान्तिपूर्ण जनआन्दोलनका क्रममा भएको जनधनको क्षति समेतको सम्बन्धमा जाँचबुझ गर्न सर्वोच्च अदालतका माननीय पूर्व न्यायाधीश श्री





कृष्णजंग रायमाझीको अध्यक्षतामा गठित उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन मिति २०६३।७।३० मा नेपाल सरकार समक्ष पेश भएको थियो । उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनको परिच्छेद-१५ राय, ठहर खण्डमा निज "तत्कालिन मुख्यसचिव लोकमान सिंह कार्की जनधनको क्षति, पदको दुरुपयोग र मानव अधिकारको उल्लंघनमा दोषी देखिएकोले निजलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ बमोजिम सजाय हुनुपर्ने" ठहर गरिएको छ । यस सम्मानीत अदालतबाट निवेदक सुनिल रंजन सिंह विपक्षी कुवेर सिंह राना समेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा मानव अधिकारको उल्लंघनमा संलग्न भएको व्यक्तिलाई सार्वजनिक पदमा नियुक्ति गर्न नमिल्ने गरी नेपाल सरकारका नाममा आदेश भएको छ । विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीलाई मानव अधिकारको उल्लंघनमा रायमाझी आयोगले दोषी ठहर गरेको छ । अतः यस्तो व्यक्तिलाई नियुक्ति गर्ने निर्णय सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको उक्त आदेश विपरीत भै बदरभागी छ । उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोग, २०६३ को प्रतिवेदन कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदबाट उपप्रधानमन्त्री श्री के.पी.शर्मा ओलीको संयोजकत्वमा गठित समितिले विपक्षी तत्कालिन मुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीका हकमा "निजामती सेवाका मुख्य पदाधिकारीको हैसियतले कार्यसम्पादन गर्ने तत्कालिन मुख्यसचिव श्री लोकमान सिंह कार्कीले जनआन्दोलनका बखत निजामती सेवाको पदीय मर्यादा र सीमा प्रतिकूल हुने गरी अवान्छित क्रियाकलाप गरेको देखिएको र राजनीतिक हकमा भएका जनआन्दोलन दमन गर्ने निर्णय कार्यान्वयन गर्ने मुख्य भूमिका निर्वाह गरेका निज कार्की आयोगको प्रतिवेदन अनुसार दोषी देखिई निज उपर विभागीय कारवाही गर्न सिफारिस भएकोले निजलाई आयोगको सिफारिस बमोजिम नै सेवाबाट प्रचलित कानूनबमोजिम हटाउने र निजलाई भविष्यमा सरकारी पदको जिम्मेवारी नदिने गरी नेपाल सरकारले अभिलेख राखे" भनेको थियो । सो बमोजिम निज उपर नेपाल सरकारबाट अगाडि बढाएको कारवाहीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले समर्थन गरेको थियो । सो कारवाहीलाई विपक्षीले चुनौती नदिएको र अन्तिम भई बसेको अवस्था छ । "विगतको मानव



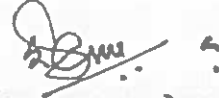
अधिकारको उल्लंघनको घटनामा संलग्न भए नभएको र मानव अधिकार एवं कानूनी राज्यमा आस्था भए नभएको नहेरी कुनै सार्वजनिक उत्तरदायित्व बहन गर्ने व्यक्तिलाई राज्य सत्ताको उपभोग गर्ने किसिमको खास जिम्मेवारी दिँदा राज्य र सर्वसाधारण थप संकटमा पर्न सक्ने" भनी अधिवक्ता सुनिलरंजन सिंह समेत विरुद्ध कुवेरसिंह राना समेत भएको 067-WO-1198 उत्प्रेषणको निवेदनका सन्दर्भमा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६९।४।२८ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । यो सिद्धान्तले विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीलाई सार्वजनिक पदमा नियुक्त हुनबाट रोक्दछ ।

विपक्षी निज लोकमानसिंह कार्की कुनै ख्यातिप्राप्त पूर्व कर्मचारी पनि हुनुहुन्न । विगतमा गरेको सेवा, अनुभव तथा त्यसको अवधिका आधारमा समेत निजलाई अख्तियारको प्रमुख आयुक्त पदका लागि योग्य मान्न सकिँदैन । विपक्षी लोकमानसिंह कार्की सन् १९८४ अगस्तमा राजपरिषद्मा हुकुम प्रमाङ्गीबाट उप सचिव पदमा सेवा प्रवेश गरी सन् १९९१ अगस्तमा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा सरुवा हुनु भएको देखिन्छ । तत्पश्चात अर्थ मन्त्रालयमा सरुवा भई १९९७ को अप्रिलमा सहसचिव पदमा बढुवा भएको र त्यसको ४ वर्षमै सन् २००१ मा सचिव पदमा बढुवा भएको देखिन्छ । त्यसपछि मिति २०६२।५।१५ मा मुख्य सचिव पदमा नियुक्ति भएको देखिन्छ । उक्त विवरण विपक्षी स्वयंले मिति २०६३।५।२ मा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतमा दायर गरेको 063-WO-0138 नं. को रिट निवेदनमा उल्लेखित छ । नेपाल सरकारले निज विरुद्ध विभागीय कारवाही चलाएको समयमा मिति २०६५।५।२५ मा राजीनामा गरेको देखिन्छ । निजले स्वेच्छाले राजीनामा दिएको नभै नेपाल सरकारले कारवाही अगाडि बढाएपछि परिबन्दमा परी कारवाही छल्ने अभिप्रायले नै दिएको हो । संविधानको धारा ११९(५) को खण्ड (ग) ले तोकेको २० वर्षको विषयगत अनुभव तथा ख्यातिप्राप्त व्यक्तित्वको अभाव भएको आधारमा पनि निज प्रमुख आयुक्त पदका लागि अयोग्य हुनुहुन्छ ।

विपक्षी लोकमानसिंह कार्की विरुद्ध २०५१ सालमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भ्रष्टाचारको अभियोगमा मुद्दा दायर भएको थियो । निजलाई नेपाल सरकारले

निज मुख्य सचिव रहँदाको अवस्थामा पटक पटक मिति २०६३।१।२९ मा २ महिनाका लागि र मिति २०६३।३।२९ मा १ महिनाका लागि निलम्बन गरेको थियो। नेपाल सरकारले विभागीय कारवाहीका क्रममा मिति २०६३।४।२२ मा निजलाई मुख्य सचिव पदबाट हटाई राष्ट्रिय योजना आयोगमा तदर्थ प्रकृतिको विशेष पद सिर्जना गरी सरुवा गरेको थियो। निजलाई उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोगले जनआन्दोलनको दमनकर्ता र मानव अधिकारको उल्लंघनकर्ता ठहर गरेपछि मन्त्रिपरिषद्द्वारा उप-प्रधानमन्त्री श्री के.पी.शर्मा ओलीको संयोजकत्वमा गठित समितिले मुख्य सचिव पदबाट हटाउने र भविष्यमा सरकारी जिम्मेवारी नदिने गरी सुचिकृत गर्न भनेको र सो बमोजिम तत्कालिन नेपाल सरकारले निजलाई कारवाही चलाएपछि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले समेत नेपाल सरकार स्वयंले चलाएको कारवाहीलाई समर्थन गर्ने भनी मिति २०६५।६।३० मा निर्णय गरेको थियो। यसैबीच नेपाल सरकारले अगाडि बढाएको कारवाही छल्ने अभिप्रायले निजले मिति २०६५।५।२५ मा पदबाट राजीनामा दिन बाध्य हुनु परेको थियो। अर्कातिर्फ, नेपाल सरकारले निजलाई गरेको निलम्बन तथा विभागीय कारवाहीका क्रममा राष्ट्रिय योजना आयोगमा गरेको सरुवाको विरुद्ध निजले मिति २०६३।६।२७ मा सर्वोच्च अदालतमा दायर गरेको रिट निवेदनमा निजको माग बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी नभएको मात्र नभै मिति २०६६।६।२७ मा रिट निवेदन नै खारेज भएको थियो।

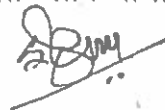
विपक्षी लोकमानसिंह उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोग, नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग तथा आम नागरिक समाजले धन-जनको क्षतिकर्ता, जनआन्दोलनको दमनकर्ता, पदको दुरुपयोगकर्ता, मानवधिकारको उल्लंघनकर्ता, प्रेस स्वतन्त्रताको अपहरणकर्ता, निरंकुश राजतन्त्रका प्रवक्ता ठहर गरेको हुँदा निज जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता, जनआन्दोलनको भावना, गणतन्त्र, लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानूनी राज्य तथा लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यता प्रति प्रतिबद्ध व्यक्ति



हुनुहुन्न । निज अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुँदा निजले नेपाली नागरिकको संविधानको धारा १२(१) द्वारा संरक्षित बाँच्न पाउने हक, १२(२) ले संरक्षित वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक, धारा १२(३) को विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, शान्तिपूर्वक भेला हुने स्वतन्त्रता, दलीय स्वतन्त्रता, संगठनको स्वतन्त्रता, आवत-जावतको स्वतन्त्रता, पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापारको स्वतन्त्रता अपहरण गर्ने देखिन्छ । साथै निजले कानूनका दृष्टिमा समान हुने र कानूनको समान संरक्षण पाउने, विचार वा आस्थाका आधारमा भेदभाव गर्न नपाउने धारा १३ द्वारा संरक्षित मौलिक अधिकारबाट समेत नागरिकलाई वञ्चित गराउने देखिन्छ । निजको कारणबाट प्रेस स्वतन्त्रता, सम्पत्तिको हक, न्याय सम्बन्धी हक, यातना विरुद्धको हक, सूचनाको हक, गोपनियताको हक तथा संवैधानिक उपचारको हक लगायत विभिन्न मौलिक हक तथा नागरिक स्वतन्त्रताहरूबाट नेपाली नागरिकहरूलाई वञ्चित गर्ने अवस्था देखिन्छ ।

गत चैत्र १ गते राष्ट्रपतिज्यूद्वारा जारी बाधा अड्काउ फुकाउ आदेश कै बाध्यता र संवैधानिकताका सम्बन्धमा गम्भीर संवैधानिक प्रश्न उठी म रिट निवेदक समेत भई रिट निवेदनहरू दायर भै हाल सम्मानीत यस अदालतमा विचाराधीन छन् । उक्त विवादास्पद बाधा अड्काउ फुकाउ आदेशले संवैधानिक परिषद्को संरचना नै फेरबदल गरेको, संसदीय सुनुवाईलाई नै निस्कृय पारेको, दलीय व्यवस्था, स्वतन्त्र न्यायपालिका र शक्तिपृथकीकरणलाई नै चुनौती दिएको वर्तमान अवस्थामा जनआन्दोलनको भावना विपरितका र जनआन्दोलनका दमनकर्ता ठहर भएका विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्तो दुरगामी असर पार्ने संवैधानिक निकायको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्नु राष्ट्रघाती र जनविरोधी कदम बाहेक अरु केही हुन सक्दैन । तसर्थ पनि निजको नियुक्त अमान्य छ ।

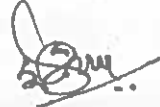
मैले यसअघि मिति २०६९।१२।७ मा दायर गरेको रिट निवेदनका सम्बन्धमा निजले पेश गरेको लिखित जवाफमा विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीले अख्तियार दुरुपयोग





अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदका लागि व्यक्तिगत विवरण सहित संवैधानिक परिषद् सचिवालयमा मिति २०६६।६।२२ मा आवेदन दिएको भन्नु भएको थियो । उक्त आवेदन ऐनको दफा ४ को प्रयोजनका लागि दिएको भनी निज स्वयंले उक्त रिट नं. ०६९-०-०९९८ को सम्बन्धमा पेश गरेको लिखित जवाफमा खुलाउनु भएको छ । यसरी निजको नियुक्तिको विषयले संवैधानिक परिषद्मा प्रवेश पाई सकेको र निज सर्टिलिष्ट भएको सम्बन्धमा योग्यता परीक्षण गर्न सकिने अवस्था हुँदा हुँदै अपरिपक्व अवस्था भनी निजको अयोग्यता परीक्षण गर्नबाट पन्छिई सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासले निजको नियुक्तिको प्रक्रियालाई रोक्ने अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता नदिने आदेश गर्नु सो हदसम्म अन्यायपूर्ण र बदरयोग्य छ ।

यस प्रकार निज विपक्षी पूर्व मुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीको संविधान र कानूनले तोके बमोजिम उच्च नैतिक चरित्र कायम नभएको, निजको सामाजिक प्रतिष्ठा, निजप्रतिको जनभावना, निजले विगतमा गरेको भनिएको सेवाको अनुभव, निजको इमान्दारिता अड्डा अदालत तथा सरकारी अभिलेखहरुबाटै खण्डित भैरहेको, निज कुनै ख्यातिप्राप्त पूर्व प्रशासक पनि नभएको र प्रथम दृष्टिबाटै निजको योग्यता नपुग्ने भएको तथा निजको नियुक्ति संवैधानिक संस्थाको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता, अक्षुण्णता तथा पवित्रताको सिद्धान्तको समेत विपरीत रहेको आधारमा निज अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदका लागि अयोग्य भएको हुँदा निजको नियुक्ति रोक्नु/बदर गर्नु अपरिहार्य छ । नेपालका सन्दर्भमा पनि राष्ट्रध्यक्षबाट अख्तियारको नियुक्तिका सिफारिस कार्यान्वयन नगरेका उदाहरण पनि छन् । निज विपक्षी पूर्व मुख्य सचिवको अख्तियार प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति, सोको प्रयोजनार्थ विपक्षी संवैधानिक परिषद्बाट गरिएको सिफारिस, निर्णय, सर्टिलिष्ट लगायत सम्पूर्ण कामकारवाही संविधानको प्रस्तावना, धारा १(२), धारा १२, १३, १५, १९, २४, २६, २७, २८, ३२, ४३, १००, ११६, ११९, १४९, १५५, १५८ लगायत संविधानका विभिन्न व्यवस्थाहरु तथा संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ को दफा ४, ५ र ६ तथा




सो ऐन अन्तर्गत बनेको नियमावली, निर्देशिका तथा मापदण्ड विपरित भई असंवैधानिक, गैरकानूनी, अनैतिक र बदरभागी छ । अतः निजको नियुक्ति रोक्न, बदर गर्न, निजलाई जिम्मेवारी नदिन वा जिम्मेवारीबाट मुक्त गर्न संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा उत्प्रेषण, परमादेश, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छा लगायतका आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ । साथै, सम्मानीत अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा मानव अधिकारका उल्लंघनकर्तालाई सार्वजनिक पदमा नियुक्ति गर्दा परीक्षण (vetting) गर्ने कानूनी संरचना बनाउन आदेश भएको भएतापनि सरकार त्यस तर्फ उदासिन देखिएको हुँदा अब आइन्दा जनआन्दोलनका दमनकर्ता र मानवअधिकार उल्लंघनका दोषी व्यक्तिलाई कुनै पनि संवैधानिक निकाय वा सार्वजनिक पदमा भविष्यमा पनि नियुक्ति नगर्न, नगराउन विशेष र उपयुक्त आज्ञा आदेश निर्देशन वा निर्देशिका नै सम्मानीत अदालतबाटै बनाई जारी गरी लागु गराई पाउँ । विपक्षीहरू शक्तिशाली भएकाले यो रिट निवेदन विचाराधीन रहेकै बखत विपक्षीहरूले पूर्व मुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्ने, शपथ गराउने, काममा लगाउने वा जिम्मेवारी लिने प्रबल सम्भावना रहेको हुँदा संवैधानिक परिषद्ले मिति २०७०।१।२२ मा गरेको निर्णयानुसार विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त गर्ने, शपथ गराउने, काममा लगाउने वा जिम्मेवारी दिने, लिने कुनै कार्य नगर्नु, नगराउनु र उक्त प्रक्रिया यथास्थितिमा राख्नु, रोक्नु, थप कुनै काम कारवाही अगाडि नबढाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्यालको निवेदन व्यहोरा ।

### पुरक निवेदन बेहोरा:

२. विपक्षी पूर्वमुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा संवैधानिक परिषद्ले मिति २०७०।१।२२ मा गरेको नियुक्ति सिफारिस बदर गर्न, निजको नियुक्ति रोक्न उत्प्रेषण, परमादेश, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छा





५



५

एवं अन्तरिम आदेश समेतको माग राखी मिति २०७०।१।२३ मा मैले पेश गरेको अत्यन्तै गम्भीर सार्वजनिक सरोकारको रिट निवेदन यस अदालतका रजिष्ट्रारबाट अ.बं. २७ नं. बमोजिम भन्दै दर्ता नगरी सोही दिन बेलुकी ५ बजे म रिट निवेदकलाई नै फिर्ता गर्नु भयो । रजिष्ट्रारले गर्नु भएको उक्त आदेश बदर गर्न माग गरी मैले मिति २०७०।१।२४ मा सम्मानीत यस अदालतमा निवेदन दायर गरी सम्मानीत अदालतबाट सुनुवाईको लागि पेशी तोकिएको दिन मिति २०७०।१।२५ को बिहान ९ बजे नै अचानक निज विपक्षी पूर्वमुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीलाई सम्मानीय राष्ट्रपतिबाट प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त गरी सम्माननीय का.मु. प्रधानन्यायाधीशबाट पदको शपथ समेत गराइयो । मैले रिट निवेदन पेश गर्दा विपक्षीबाट नियुक्तिको सिफारिससम्म भएको परिस्थिति थियो भने हाल नियुक्ति, शपथ ग्रहण तथा पद बहाली नै भैसकेको हुँदा उक्त रिट निवेदन दर्ता गर्न ल्याउँदाको परिस्थितिमा परिवर्तन भएको कारणले प्रस्तुत पुरक निवेदन लिई उपस्थित भएको छु । यसैबीच मिति २०७०।१।२७ गते माननीय न्यायाधीश रामकुमार प्रसाद शाहको एकल इजलासको आदेशबाट रजिष्ट्रारको रिट फिर्ता गर्ने आदेश बदर भई रिट निवेदन दर्ता गर्ने न्यायिक उपचारको अधिकार पुनः स्थापित भएको हुँदा उक्त मिति २०७०।१।२३ मा रजिष्ट्रारले दर्ता नगरी फिर्ता गर्नु भएको रिट निवेदन आजै दर्ता गरेको छु । अतः प्रस्तुत निवेदनलाई आजै दर्ता भएको पूर्ववत् मूल रिट निवेदन ०७०-WO-००१२ को अभिन्न अंग मानी उक्त रिट निवेदनमा उल्लेखित तथ्य, प्रमाण एवं संवैधानिक तथा कानूनी आधार र कारण समेतका आधारमा संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषण, प्रतिषेध, परमादेश तथा अधिकारपृच्छाको आदेश जारी गरी निज विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त गर्ने संवैधानिक परिषद्को निर्णय समेत बदर गरी निजलाई तत्काल पदबाट मुक्त गरिपाउँ । निज विपक्षी पूर्व मुख् सचिवको प्रमुख आयुक्त पदमा भएको नियुक्ति देखादेखी रुपमा गैरसंवैधानिक तथा गैरकानूनी भएको, निजको अचानक भएको नियुक्तिबाट स्वयं यसै अदालतमा विचाराधीन रिट निवेदन ०६९-WO-०९९८ को न्यायिक





निरोपणमा गम्भीर हस्तक्षेप हुनुका अतिरिक्त निजको नियुक्ति सोही विचाराधीन मुद्दामा भएको यस अदालतको मिति २०७०।१।१६ को आदेशको पूर्णतः बर्खिलाप भएको, निजलाई तत्काल जिम्मेवारीबाट मुक्त नगर्दा आम नेपाली जनता तथा राष्ट्रलाई नै अकल्पनीय रूपमा अपुरणीय क्षति हुने भएको तथा उक्त कानूनी तथा नैतिक वैधता समेत नपाउने हुँदा सुविधा सन्तुलनका हिसाबले समेत निजलाई प्रमुख आयुक्त पदको पदीय जिम्मेवारी बहन गर्नबाट रोकी यो रिट निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म प्रमुख आयुक्तको पदीय हैसियतमा कुनै काम कारवाही वा निर्णय नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम तत्काल अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदक अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्यालको पुरक निवेदन ।


**कारण देखाउ आदेशः**

३. यसमा के कसो भएको हो र निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिन भित्र सम्बन्धित कागज साथै राखी महान्यायाधिकाको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई रिट निवेदनको एक प्रति नकल साथै राखी सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु । अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा विचार गर्दा दुवै पक्षसंग छलफल गरी मात्र अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा निर्णय गर्नु उपयुक्त हुने हुँदा सो सम्बन्धमा छलफल गर्न मिति २०७०।२।१२ का दिन उपस्थित हुनु भनी प्रत्यर्थाहरूलाई समेत सूचना दिई सो दिन नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

**सम्माननीय राष्ट्रपतिको कार्यालयको लिखित जवाफ बेहोराः**

४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (२) ले "राष्ट्रपतिले संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमा प्रमुख आयुक्त र अन्य आयुक्तहरूको नियुक्ति गर्नेछ" भनी उल्लेख गरेको संवैधानिक व्यवस्था मुताबिक संवैधानिक परिषद्ले प.सं. ०६९/७० च.नं. २३ मिति २०७०।१।२२ को पत्रद्वारा श्री लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार





दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको रिक्त प्रमुख पदमा नियुक्ति गर्न मिति २०७०।१।२२ मा बसेको बैठकको निर्णय अनुसार सिफारिस भई आएको हुँदा मिति २०६९।१२।१ गते यस कार्यालयबाट जारी भएको आदेशको (नेपाल राजपत्र भाग ३, खण्ड ६२, अतिरिक्ताङ्क २४) दफा २२ को अधिनमा रही संवैधानिक परिषद्को सिफारिस मुताबिक सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट मिति २०७०/१/२५ गते श्री लोकमानसिंह कार्की अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त भई निजले कानूनबमोजिम सोही दिन प्रमुख आयुक्त पदको पद तथा गोपनीयताको शपथ ग्रहण समेत गरिसकेको व्यहोरा सम्माननीय अदालत समक्ष सादर अनुरोध गर्दछु भन्ने राष्ट्रपति कार्यालयको लिखित जवाफ ।

**संवैधानिक परिषद्का अध्यक्षको लिखित जवाफ:**

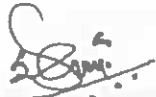
५. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (१) मा नेपालमा एक अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग रहने जसमा प्रमुख आयुक्त र आवश्यक संख्यामा अन्य आयुक्तहरू रहने व्यवस्था छ । प्रमुख आयुक्तका अतिरिक्त अन्य आयुक्त नियुक्त भएमा प्रमुख आयुक्तले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको अध्यक्ष भई काम गर्ने र उपधारा (२) मा राष्ट्रप्रतिले संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमा प्रमुख आयुक्त र अन्य आयुक्तहरूको नियुक्ति गर्ने व्यवस्था रहेको छ । यसरी नै धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय खण्ड (क),(ख),(ग),(घ) र (ङ) मा आयोगका प्रमुख आयुक्त वा आयुक्तमा नियुक्तिका लागि योग्यता तोकिएको छ । जस अनुसार नेपाल सरकारद्वारा मान्यता प्राप्त विश्वविद्यालयबाट स्नातकोपाधि प्राप्त गरेको, नियुक्ति हुँदाका बखत कुनै राजनैतिक दलको सदस्य नरहेको, लेखा, राजस्व, ईञ्जिनियरिङ्ग, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तिमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको, पैतालीस वर्ष पूरा भएको र उच्च नैतिक चरित्र कायम भएको हुनुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था छ । संवैधानिक निकायका पदाधिकारीको नियुक्ति सम्बन्धी कार्यविधि तथा संवैधानिक परिषद्को काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्न बनेको संवैधानिक परिषद् (काम,



कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ मा संवैधानिक निकायका पदाधिकारी नियुक्त गर्दा अवलम्बन गर्नुपर्ने प्रकृया र कार्यविधि सम्बन्धी व्यवस्थाहरू रहेका छन्। ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा संवैधानिक परिषद् (कार्यविधि) नियमावली, २०६८ समेत बनेको छ । कानूनी राज्यका सबै काम, कारवाही, निर्णय, कृयाकलाप र गतिविधि कानूनमा आधारित रही सञ्चालन हुनुपर्ने भन्ने कानूनी राज्यको अवधारणालाई आत्मसात् गर्दै संवैधानिक परिषद्ले संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, बाधा अड्काउ फुकाउने आदेश एवं संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ र संवैधानिक परिषद् (कार्यविधि) नियमावली, २०६८ तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरूको अधिनमा रही गर्ने परम्परा रहेको छ ।

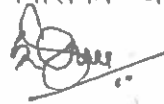
नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) बमोजिम योग्यता पुगेको राजस्व, विकास र अनुसन्धानका क्षेत्रमा दुई दशकभन्दा बढी कार्य-अनुभव हासिल गरी नेपाल सरकारको मुख्य सचिव र सो सरहको पदमा रही निजामती सेवाको राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको पदबाट अवकाश प्राप्त गरेकाले निजको इमान्दारी तथा निजले पहिले गरेको सेवा र पेशागत अनुभव समेतलाई विचार गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्तिका लागि पर्याप्त आधार भएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (२) बमोजिम नियुक्तिका लागि सोही संविधानको धारा १५८ बमोजिम जारी बाधा अड्काउ फुकाउ आदेशको प्रकरण २० बमोजिम भई आएको राजनीतिक सहमति समेतलाई दृष्टिगत गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा रिक्त प्रमुख आयुक्त पदमा लोकमानसिंह कार्कीलाई सिफारिस गर्ने गरी संवैधानिक परिषद्को मिति २०७०।१।२२ को बैठकबाट निर्णय भएको हो । सर्वोच्च अदालत, संवैधानिक निकाय र राजदूतका रिक्त पदहरूमा संसदीय सुनुवाई पश्चात मात्र नियुक्ती गर्न सकिने संवैधानिक व्यवस्था भएबाट यी पदहरूमा नियुक्ति गर्न व्यवस्थापिका संसद नभएको कारण नियुक्ति हुन नसकी राज्यको कार्य

संचालनमा बाधा परेको र संसदीय सुनुवाइ विना त्यस्तो नियुक्ती गर्न धारा १५८ बमोजिम जारी भएको बाधा अड्काउ फुकाउ आदेशको प्रकरण २० मा व्यवस्थापिका संसद नभएकोले संविधानको धारा १४९ को उपधारा (१) को खण्ड (ग) र (ङ) बमोजिम मन्त्रपरिषद्मा राजनीतिक दलबाट नियुक्त हुने व्यवस्था नभएकोले संवैधानिक परिषद् अपूर्ण भई संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्ति गर्न बाधा परेकोले उपधारा (१) को खण्ड (घ) मा मन्त्रपरिषद्को अध्यक्षले तोकेका तीनजना मन्त्री सदस्य रहने र संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्ती राजनीतिक सहमतिका आधारमा गर्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । सोही आदेशबमोजिम मन्त्रपरिषद्का सदस्य मध्येबाट तीन जना मन्त्रीलाई संवैधानिक परिषद्को सदस्य तोकी संवैधानिक परिषद्को मिति २०७०।१।२२ को बैठकबाट निज लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा सिफारिस गर्ने निर्णय भएको हो । बाधा अड्काउ फुकाउ आदेशको प्रकरण २० मा संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्ति राजनीतिक सहमतिका आधारमा गर्ने व्यवस्था भएबमोजिम सोही आधारमा निज लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तको पदमा नियुक्तिका लागि सिफारिस गरिएको हो । संविधानको बाधा अड्काउ फुकाउनका लागि संविधानको धारा १५८ बमोजिम जारी आदेशलाई संविधानकै अभिन्न अंग मानी संविधान सहर नै पालना गर्नुपर्ने दायित्वलाई मनन गरी संवैधानिक परिषद्बाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा निज लोकमानसिंह कार्कीको नाम सिफारिस गर्ने निर्णय गरिएको व्यहोरा अवगत गराउँदछु । संविधानको धारा १५८ बमोजिम जारी बाधा अड्काउ फुकाउ आदेशको बैधताका सम्बन्धमा रिट निवेदन परी हाल विचाराधीन अवस्थामा रहेकोले प्रस्तुत विषयका सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट सोही रिट निवेदनमा आवश्यक निर्णय हुने नै हुँदा विपक्षी रिट निवेदकले यस निवेदनमा लिनु भएको सो दावीका सम्बन्धमा केही उल्लेख गरिरहनु सान्दर्भिक भएन ।

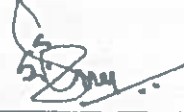


विभिन्न संवैधानिक निकायहरूमा रिक्त रहेका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिका सम्बन्धमा योग्य व्यक्तिहरूको सूची तयार गर्ने उद्देश्यले संवैधानिक परिषदबाट मिति २०६८।६।८, ९ र १० को गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिकमा आफू नियुक्त हुन चाहेको संवैधानिक निकाय र पद सहित संविधान तथा कानून बमोजिम योग्य नागरिकहरूबाट विवरण सहित निवेदन पेश गर्न सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरिएको थियो । सो प्रकाशित सूचना बमोजिम संवैधानिक परिषदमा पेश भएको निजको दर्खास्त एवं संलग्न कागजातबाट निज नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय खण्ड (क),(ख),(ग),(घ) र (ङ) मा उल्लेख भएबमोजिमका योग्यताहरू पुरा गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्त हुनका लागि योग्य भएको कुरामा विवाद देखिँदैन ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा सिफारिस गरिएका लोकमानसिंह कार्की कृष्णजंग रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनबाट दोषी ठहर भएका र नियुक्तका लागि उच्च नैतिकस्तर नभएका व्यक्ति भन्ने विपक्षीको अर्को दावीका सम्बन्धमा हेर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को उपधारा (५) मा कुनै अभियोग लगाईएको व्यक्तिलाई निजले गरेको कसूर प्रमाणित नभएसम्म कसूरदार मानिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ । जनआन्दोलन २०६२/६३ मा भएको धनजनको क्षति समेतको सम्बन्धमा जाँचबुझ गरी प्रतिवेदन दिन गठित आयोगको प्रतिवेदनमा निज लोकमानसिंह कार्की जनआन्दोलन २०६२/०६३ मा दोषी पाईएको भन्ने उल्लेख भएको र निज उपर कुनै अदालतबाट कसूरदार ठहर नभएको अवस्थामा निजलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तको पदमा नियुक्त हुनबाट अयोग्य घोषित गर्ने हो भने नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३ द्वारा प्रदत्त निजको मौलिक हकको कदर नहुने तथा स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणा समेतको प्रतिकूल हुन जान्छ । मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र सम्बर्द्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा







१३१ मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको व्यवस्था छ । संविधानको धारा १३२ को उपधारा (२) मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार तोकिएको छ । मानव अधिकारको उल्लंघन हुनबाट रोक्ने जिम्मेवारी वा कर्तव्य भएको पदाधिकारीले आफ्नो जिम्मेवारी पूरा नगरेमा वा कर्तव्य पालन नगरेमा वा जिम्मेवारी पूरा गर्न वा कर्तव्य पालना गर्न उदासिनता देखाएमा त्यस्तो पदाधिकारी उपर विभागीय कारवाही गर्न सम्बन्धित अधिकारी समक्ष सिफारिस गर्ने, मानव अधिकार उल्लंघन गर्ने व्यक्ति विरुद्ध मुद्दा चलाउनु पर्ने आवश्यकता भएमा कानूनबमोजिम अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सिफारिस गर्ने, मानव अधिकारको उल्लंघनकर्तालाई विभागीय कारवाही तथा सजाय गर्न कारण र आधार खुलाई सम्बन्धित निकाय समक्ष सिफारिस गर्ने लगायत अधिकार आयोगलाई प्राप्त छ । विपक्षी निवेदकले दावी लिनु भएका निज लोकमानसिंह कार्की विरुद्ध मानव अधिकारको उल्लंघन गरेको भनी आयोगमा उजुरी परेको र आयोगबाट मानव अधिकारको उल्लंघन गरेको अभियोगमा अदालतमा कानूनबमोजिम मुद्दा दायर गर्न वा मानव अधिकार उल्लंघन गरे उपर विभागीय कारवाही तथा सजाय गर्न सिफारिस गरेको जानकारी संवैधानिक परिषद् एवं नेपाल सरकारलाई प्राप्त भएको छैन । साथै, निजलाई भ्रष्टाचार एवं नैतिक पतन हुने फौजदारी कसूरमा सक्षम अदालतबाट सजाय भएको कुराको जानकारी समेत परिषद्मा प्राप्त भएको छैन । निजको योग्यता र नियुक्तिका लागि अयोग्यता प्रमाणित गर्ने प्रमाण सहित परिषद्मा उजुरी समेत परेको देखिँदैन ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले राज्य सञ्चालनका लागि व्यवस्था गरेका संवैधानिक निकायका पदमा नियुक्तिका लागि सिफारिस सम्बन्धमा भएका निर्णय र नियुक्ति एवं शपथ ग्रहणका सम्बन्धमा समेत सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन दायर भै अन्तिम आदेश भै सकेको अवस्था छ । सम्वत् २०६६ सालको रिट नं.०९७७ मा संविधानको मर्म, भावना एवं संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ ले गरेको व्यवस्था र प्रक्रिया बमोजिम रिक्त संवैधानिक अंगका





पदाधिकारीको नियुक्ति सम्बन्धी सिफारिस, निर्णय गर्नु भनी संवैधानिक परिषद् समेतका नाममा परमादेश जारी भएको (ने.का.प.२०६७ अङ्क ७ नि.नं. ८४०१ पृष्ठ १०८३) देखिन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आयुक्त पदमा नियुक्त भएका पदाधिकारीको शपथ ग्रहणका लागि हाल परेको कानूनी अडचन फुकाउने सम्बन्धमा प्रमुख आयुक्तको नियुक्ति हुन सके चाडै गरी शपथ ग्रहण गर्ने गराउने व्यवस्था गरी पदभार सम्हाल्न दिनु भनी परमादेश जारी भएको (ने.का.प.२०६९, अङ्क २, नि.नं.८७६८, पृष्ठ २४५) हुँदा सर्वोच्च अदालतबाट जारी भएको परमादेशको समेत सम्मान गर्दै संविधान र कानूनबमोजिम योग्य देखिएका उम्मेदवार लोकमान सिंह कार्कीलाई नियुक्तिका लागि संवैधानिक परिषद्बाट सिफारिस भएको हो । संवैधानिक परिषद्को सिफारिस बमोजिम सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट लोकमान सिंह कार्की अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनबाट रोकी नियुक्ति समेत बदर गरिपाउँ भन्ने विपक्षी रिट निवेदकको निवेदन दावी औचित्यहीन र आत्मपरक भई खारेजभागी छन्, खारेज गरिपाउँ भन्ने तत्कालिन संवैधानिक परिषद्का अध्यक्ष श्री खिलराज रेग्मीको लिखित जवाफ ।

विपक्षी मध्येका लोकमान सिंह कार्कीको लिखित जवाफ बेहोरा:

६. म लिखित-जवाफ प्रस्तुतकर्ता अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा संवैधानिक परिषद्बाट सिफारिस हुनु अगावै यिनै रिट निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएका तथ्यहरु नै उल्लेख गरी आयोगको प्रमुख आयुक्त हुनका लागि म अयोग्य रहेको भनी सम्मानीत यसै अदालत समक्ष दायर गर्नु भएको ०६९-WO-०९९८ को रिट निवेदनमा मैले प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनका लागि आफू संविधान तथा कानून बमोजिम योग्य रहेको, निवेदकले मेरा उपर लगाएका आरोपहरु सबै मनोगत र झुठा रहेको तथा निवेदकलाई यस बारेमा सार्वजनिक सरोकारको विषयवस्तु बनाई रिट निवेदन दिने हकद्वैया समेत नभएको भन्ने समेत विस्तृत व्यहोरा उल्लेख गरी लिखितजवाफ दर्ता गरी रिट निवेदन विचाराधीन रहेको छ । सो रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको



रायमाझी आयोगको जाँचबुझ प्रतिवेदनमा मेरा विरुद्ध लेखिएका कुराहरु श्री पुनरावेदन अदालत पाटन तथा सम्मानीत सर्वोच्च अदालत समेतबाट मैले सफाई पाउने गरी मिति २०५६।२।१२ मा भएको भ्रष्टाचार मुद्दाको फैसला, उक्त फैसला पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०५९।१।९ मा पुनरावलोकनको निस्सा नहुने भनी भएको आदेश लगायत मेरो चरित्रका सम्बन्धमा निवेदकले उल्लेख गरेका सबै कुराहरुको बारेमा सप्रमाण लिखित जवाफ लिएपछि पुनः दोस्रो रिट निवेदनमा समेत तिनै कुराहरुलाई पटक पटक दोहोऱ्याई मेरो योग्यता, दक्षता, चरित्र तथा सामाजिक प्रतिष्ठा समेतलाई चुनौति गर्ने निवेदकलाई कुनै हकदैया छैन । मेरो योग्यता र चरित्रको बारेमा सम्मानीत अदालतमा पटक पटक प्रश्न उठाउने र त्यसलाई प्रचार प्रसारको माध्यम बनाउने निवेदकको कार्य असल नियतबाट भएको होइन । कुनै पनि मानिसको नैतिक चरित्र र सामाजिक प्रतिष्ठा प्यारो हुन्छ भन्ने शास्वत सत्य हो । म लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ता नेपाल सरकारको निजामती सेवाको मुख्य सचिवको पदबाट मिति २०६५।५।२५ मा राजिनामा स्वीकृत भई सेवा निवृत्त भएपछि तत्कालिन प्रधानमन्त्री श्री डा. बाबुराम भट्टराई संवैधानिक परिषद्को अध्यक्ष हुँदाका बखत संवैधानिक परिषद्ले विभिन्न संवैधानिक निकायहरुको पदपूर्ति गर्नका लागि र अभिलेख तयार गर्न संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ को दफा ४ अनुसार गोरखापत्र लगायतका राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी संवैधानिक अंगहरुमा नियुक्तिका लागि संविधान र कानूनबमोजिम योग्य रहेका सम्भाव्य उम्मेदवारहरुको आवेदन सहितको व्यक्तिगत विवरण माग गरेको थियो । म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) तथा संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ को दफा ५ लगायत अन्य प्रचलित कानून अनुसार आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनका लागि योग्य भएकोले प्रमुख आयुक्तको पदका लागि मिति २०६८।६।२२ मा संवैधानिक परिषद्को सचिवालयमा व्यक्तिगत विवरण सहित आवेदन दिई परिषद् सचिवालयको



अभिलेख तथा रोष्टरमा मेरो नाम तथा विवरण अभिलेखीकरण भएकोमा संवैधानिक परिषद्ले कानूनी दायित्व पूरा गरी सम्माननीय राष्ट्रपति समक्ष मिति २०७०।१।२२ मा सिफारिस भई सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट मिति २०७०।१।२५ मा आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त गर्नुभएको र मिति २०७०।१।२५ मा नै सम्माननीय का.मु. प्रधानन्यायाधीशबाट पद तथा गोपनीयताको शपथ लिई सोही दिनबाट आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा बहाली भई हालसम्म संविधान र कानूनबमोजिमको कार्य सम्पादन गरी आएको छु ।

मलाई आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुन, सो पदमा बहाल रही कार्य गर्न नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) तथा संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ को दफा ५ लगायत अन्य प्रचलित कानून अनुसार पूर्ण योग्य रहेको, कुनैपनि कानून तथा न्यायिक निर्णयबाट अयोग्य घोषित नभएको र मलाई नियुक्तिको सिफारिस गर्ने संवैधानिक परिषद् तथा नियुक्त गर्ने सम्माननीय राष्ट्रपति समेतबाट संविधान र कानूनबमोजिमका प्रावधानहरु हेरी जाँची सिफारिस तथा नियुक्त गरेको हुँदा रिट निवेदकले योग्यता नपुगेको भनी जिकिर लिएकै आधारबाट अन्यथा हुन सक्दैन । संवैधानिक परिषदबाट मलाई आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा सिफारिस गर्ने निर्णय तथा काम कारवाही परिषद्को wisdom हो । परिषद्ले सिफारिस गर्न पाउने संवैधानिक तथा कानूनी प्रावधानलाई खण्डित गर्ने आधार रू कारण निवेदकले लेख र पेश गर्न सक्नु भएको छैन । संवैधानिक परिषद्को सिफारिस र सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट भएको नियुक्तिलाई बदर गर्नुपर्ने र न्यायिक पुनरावलोकन गर्नुपर्ने आधार र कारण उल्लेख छैन ।

मुख्य गरी रिट निवेदकले मेरो योग्यताको सम्बन्धमा प्रश्न उठाई जिकिर लिँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय खण्ड (ग) अनुसार बीस वर्ष काम गरेको अनुभव मसँग नभएको, तथा खण्ड (ड) अनुसारको उच्च नैतिक चरित्र नभएको भन्ने प्रसंग उल्लेख गर्न खोजेको देखिन्छ भने अर्को तर्फ





संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ को दफा ५ को उपदफा (२) अनुसारको सामाजिक प्रतिष्ठा, उच्च नैतिक चरित्र, इमान्दारिता, जनभावना तथा पेशागत अनुभव समेत नरहेको भन्ने जिकिर समेत लिएको देखिन्छ । म आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्ति हुनु अघि नेपाल सरकारको मुख्य सचिव पदबाट अवकाश प्राप्त गरी मिति २०६४।६।१५ मा निजामती किताबखानाबाट निवृत्तभरणको अधिकारपत्र प्राप्त गरी तत्पश्चात सरकारी कोषबाट मासिक रुपमा निवृत्तभरणको रकम बुझी आएको भन्ने तथ्यमा विवाद छैन । उक्त निवृत्तभरणको अधिकार पत्रको प्रथम पृष्ठको सि.नं.७ मा मेरो सेवा अवधिको बारेमा उल्लेख गर्दा २४ वर्ष १ महिना १६ दिन उल्लेख छ । मिति २०४१।४।९ देखि उपसचिव पदमा राजसभामा शुरू नियुक्त भई नेपाल सरकारको मुख्य सचिव पदबाट मिति २०६५।५।२५ देखि लागू हुने गरी राजिनामा स्वीकृत हुँदाका अवधिसम्मको निजामती किताबखानाले मेरो सेवा अवधि गणना गरी जम्मा २४ वर्ष १ महिना १६ दिन उल्लेख गरेको निर्विवाद छ । उक्त सेवा अवधिमा विभिन्न क्षेत्रको अनुभव लिई ख्याती प्राप्त गरेकोमा मेरो २० वर्षको अनुभव नभएको भनी निवेदकले मनोगत रुपमा जिकिर लिँदा निवृत्तभरणको अधिकार पत्रमा सेवा अवधिको बारेमा अभिलिखित तथ्यको प्रतिकूल हुने गरी अन्यथा हो भनी अनुमान गर्न सकिँदैन ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय खण्ड (क) मा नेपाल सरकारद्वारा मान्यता प्राप्त विश्वविद्यालयबाट स्नातकोपाधि प्राप्त गरेको हुनुपर्नेमा मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट सन् १९८१ मा अर्थशास्त्रमा स्नातकोत्तर तह प्रथम श्रेणीमा उत्तीर्ण गरेको, सन् १९८८ मा भिक्टोरिया युनिभर्सिटी अफ मेन्चेस्टर, संयुक्त अधिराज्य बेलायतबाट पोष्ट ग्राजुएट डिप्लोमा इन डेभलपमेन्ट एडमिनिस्ट्रेशन र सन् १९८९ मा सोही युनिभर्सिटीबाट माष्टर्स अफ आर्ट्स इन इकोनोमिक्स एण्ड सोसिएल स्टडिजको शैक्षिक उपाधि प्राप्त गरेको छु । त्यसै गरी खण्ड (ग) ले लेखा, राजस्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तिमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याती प्राप्त गरेको हुनुपर्ने भन्ने उल्लेख भए अनुसारको अनुभव र ख्याती मसँग





रहेको छ । किनकी २४ वर्ष १ महिना १६ दिनसम्म त मैले सरकारी नोकरी गरी सेवा निवृत्त भएको र सेवा निवृत्त उप्रान्त समेत विभिन्न क्षेत्रको अध्ययन अध्यापन गरी अनुभव हासिल गरी आएको छु । मैले उप सचिव तहमा शुरु नियुक्ति पाएको तत्कालिन राजसभा तत्काल प्रचलित नेपालको संविधान, २०१९ अनुसारको संवैधानिक अंग हो । उक्त संवैधानिक अंगमा कार्यरत सचिव लगायतका कर्मचारीको अभिलेख रेकर्ड निजामती किताबखानाले राख्ने, सरकारी कोषबाट तलब, भत्ता खाने र कर्मचारीको वृत्ति विकासका लागि नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठानबाट समय समयमा तालिम लिने गरेकोमा उप-सचिव पदमा कार्यरत हुँदा उक्त तालिमका लागि मनोनयन भई मैले तालिम लिएको छु । तत्काल प्रचलित नेपालको संविधान, २०१९ को धारा २३, ५५, ५७, ६१, ६७ ग, ६९, ७५, ७७, ७८क, ८१, ८२ समेतका राजसभाले गर्ने कार्यहरूको बारेमा उल्लेख छ । तत्कालिन संविधानमा उल्लेख भएका ती सबै कार्यहरू गर्न उक्त निकायको सचिवालयमा कार्यरत म लगायतका कर्मचारीको सबै क्षेत्रको अनुभव, ज्ञान र देशको सबै क्षेत्रको बारेमा चुस्त भई बस्नुपर्ने र कुनैपनि विषयमा तत्काल राय परामर्श पठाउनु पर्ने अवस्था उल्लेखनीय छ । समय समयमा राजसभाको बैठकबाट सिफारिस गरी लागू गरेका राष्ट्रिय मूल नीति तथा राष्ट्रिय लक्ष्यहरूको कार्यान्वयन गर्ने गराउने कर्तव्य राजसभाको सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारी मार्फत हुने र २०३८ साल तथा २०४१ सालमा पारित राष्ट्रिय मूल नीति तथा राष्ट्रिय लक्ष्य अन्तर्गत सरकारका सबै अंगहरूसंग सम्बन्धित भई कर्मचारीले काम गर्नुपर्ने अवस्था थियो । यसरी राष्ट्रिय मूल नीति र राष्ट्रिय लक्ष्यले देशको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, पर्यटन, उद्योग, कानून, शिक्षा, भौतिक पूर्वाधार र विकास, राष्ट्रिय सुरक्षा, परराष्ट्र नीति समेतका विविध क्षेत्रलाई समेटेको हुँदा त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीले समेत उल्लिखित सबै क्षेत्रको विशेष अनुभव र ज्ञान प्राप्त गर्ने कुरामा विवाद रहन सक्दैन ।


तत्काल प्रचलित नेपालको संविधान, २०१९ खारेज भई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ लागू भएपछि त्यसले राजसभाको व्यवस्था नराखी धारा ३४ मा केही



सिमित कार्यका लागि मात्र राजपरिषद्को व्यवस्था गरेको र राजसभाको कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको हकमा लोकसेवा आयोगको परामर्श लिने क्रममा निवेदक समेतलाई लोक सेवा आयोगले उपयुक्त परीक्षा लिई परीक्षामा उत्तीर्ण भई तत्कालिन श्री ५ को सरकारको इच्छानुसार मिति २०४७।६।१९ मा निर्णय गरी नेपाल सरकारको विभिन्न मन्त्रालय, विभागमा सरुवा तथा पदस्थापन गर्ने क्रममा मलाई मिति २०४७।६।१९ देखि लागू हुने गरी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको उपसचिव पदमा सरुवा तथा पदस्थापन गरिएको हो । यसरी कार्यरत भई आएको अवस्थामा उप-सचिवबाट सह-सचिवमा बढुवा हुने क्रममा बढुवा समितिले सह सचिव पदमा बढुवा सिफारिस गरेकोमा उक्त बढुवा सिफारिस उपर लोकसेवा आयोगमा उजुरी परी लोकसेवा आयोगले निर्णय गर्ने क्रममा मेरो सेवा परिवर्तन समेतको विषयलाई उल्लेख गरी बढुवा समितिको सिफारिसबाट मेरो नाम हटाउने भनी निर्णय गरेकोमा मैले लोकसेवा आयोगको उक्त निर्णय उपर सम्मानीत अदालतमा रिट निवेदन दायर गरेकोमा सम्मानीत यसै अदालतले सेवा परिवर्तन समेतको बारेमा विस्तृत विवेचना गर्दै लोकसेवा आयोगको निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी परमादेश समेतको आदेश जारी गरी मिति २०५३।३।३ मा फैसला गरेको र उक्त फैसलाको आधारबाट सह-सचिवमा बढुवा भएको निर्विवाद छ । मैले दिएको उक्त रिट निवेदनमा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतले सेवा परिवर्तन समेतको बारेमा विस्तृत व्याख्या गरी भएको आदेश ने.का.प. २०५३ को अंक ३, निर्णय नं. ६१५५, पृष्ठ १६७ मा प्रकाशित समेत भएको छ । मेरो सेवा अनुभव सम्बन्धमा माथि उल्लेखित तथ्यहरू र सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट उक्त रिट निवेदनमा भएको आदेश तथा व्याख्याबाट निवेदकको जिकिर खण्डित हुने स्पष्ट छ ।

उपरोक्त बमोजिम बढुवा भएपछि सह-सचिव, अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत, संयोजक राजश्व परामर्श समिति, संयोजक केन्द्रीय अनुगमन इकाई, महाशाखा प्रमुख राजश्व, अर्थ, महाशाखा प्रमुख कर्मचारी प्रशासन विभाग, भंसार विभागको महानिर्देशक २ पटक, प्रथम महानिर्देशक राजश्व अनुसन्धान विभाग समेतका पदहरूमा कार्य गरी सन् २००१ अप्रिलमा

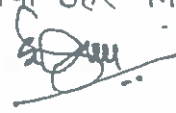
५




सचिव पदमा बहुवा भई कार्य गर्ने क्रममा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको सचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको सचिव, स्वास्थ्य मन्त्रालयको सचिव, जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालयको सचिव, जलस्रोत मन्त्रालयको सचिव समेतको पदीय जिम्मेवारी निर्वाह गरी नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६२।५।१५ को निर्णयानुसार मिति २०६२।५।१६ देखि कायम मुकायम र मिति २०६२।६।३ देखि लागू हुने गरी मुख्य सचिव पदमा बहुवा भई मुख्य सचिव पदबाट मिति २०६५।५।२५ बाट लागू हुने गरी दिएको राजिनामा स्वीकृत भई सेवा निवृत्त भएको निर्विवाद छ ।

माथि उल्लेख गरिएका विभिन्न पदीय हैसियतमा रही गरेका काम कारवाही, जिम्मेवारी तथा उक्त पदीय हैसियतमा रहँदाका बखत प्राप्त गरेको विभिन्न तालिम, अध्ययन भ्रमण, विभिन्न बोर्ड, परिषद्, आयोगमा संयोजक तथा अध्यक्ष भई गरेका काम कारवाही समेतको दीर्घ-सेवाबाट संविधानको धारा ११९(५) को देहाय खण्ड (ग) मा उल्लेखित क्षेत्रहरूको २० वर्ष भन्दा बढी अनुभव र ख्याती रहेको भन्ने प्रष्टै छ । उक्त खण्ड (ग) मा लेखिएको अनुभव र ख्याती भन्ने कुरा शैक्षिक प्रमाणपत्र अनुसारको योग्यता होइन । लामो समयको दौरानमा विभिन्न क्षेत्रमा काम गर्ने क्रममा प्राप्त हुने अनुभवको आधारमा प्राप्त हुने दक्षता हो । आयोगको प्रमुख आयुक्त वा आयुक्तको हकमा यस प्रकारको योग्यता संविधानले निर्धारण गर्नुको पछाडि भ्रष्टाचार र अनुचित कार्यको अनुसन्धान तथा छानबिन गर्ने क्रममा विगतको कार्य अनुभवले समेत काम गर्न सकोस भन्ने उद्देश्य हो । सरकारी नोकरी गर्ने क्रममा २४ वर्ष भन्दा बढी अवधिसम्म विभिन्न क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धानमा रही अनुभवबाट प्राप्त ज्ञानमा निखारता ल्याउँदै दैनिकी व्यतीत गरी बसेको हुँदा समेत विपक्षी निवेदकबाट बीस वर्षको काम गरेको अनुभव र ख्याती मसँग नभएको भनी लिएको दावी जिकिर आधारहीन छ ।

संविधानको धारा ११९(५) को देहाय खण्ड (ड) अनुसारको उच्च नैतिक चरित्र कायम भएको हुनुपर्नेमा मेरो हकमा संविधान र नेपाल कानून अनुरूपको चरित्र नभएको भनी कुनै पनि निकाय र अदालतबाट अन्यथा ठहर नभएको र मेरो उच्च नैतिक चरित्र








रहेको भन्ने कुरामा विवाद रहेको छैन । निवेदकले उल्लेख गरेको रायमाझी आयोगको जाँचबुझ प्रतिवेदनमा मेरो बारेमा उल्लेख गर्दा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ अनुसार गर्न सिफारिससम्म भएको देखिन्छ र नेपाल सरकार (म.प.) ले समेत दफा ६१(१) को खण्ड (ड) र (च) को अवस्थाको बारेमा प्रस्ताव गरी सफाई पेश गर्न उक्त ऐनको दफा ६६ अनुसार स्पष्टिकरण मागेकोमा मैले स्पष्टिकरण दिए उप्रान्त पेश गरेको स्पष्टिकरणमा चित्त बुझी थप कुनै कारवाही नभएको भन्ने बारेमा यिनै निवेदकले दिएको पूर्ववर्ती रिट निवेदनको लिखितजवाफमा मैले विस्तृत रूपमा उल्लेख गरी सकेको छु । निवेदकले रिट निवेदन साथ पेश गरेको रायमाझी आयोगको जाँचबुझ प्रतिवेदनको अंशमा मेरो नैतिक चरित्रको बारेमा अन्यथा भनी लेखिएको र उल्लेख भएको छैन । नैतिक चरित्रको बारेमा प्रश्न उठाई सिफारिश गरेको समेत होइन, छैन ।

विपक्षीले निवेदनपत्रको प्रकरण नं. ६ मा उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोग, २०६३ को प्रतिवेदन कार्यान्वयनका लागि उपप्रधानमन्त्री श्री के.पि. शर्मा ओलीको संयोजकमा गठित समितिले आयोगको सिफारिस बमोजिम नै सेवाबाट प्रचलित कानून बमोजिम हटाउने र निजलाई भविष्यमा सरकारी पदको जिम्मेवारी नदिने गरी अभिलेख राख्ने भनिएको र अख्तियारले समेत त्यसलाई समर्थन गरेको भन्ने कुरा आफैमा खण्डित छ । किनकी रायमाझी आयोगले नि.से. ऐनको दफा ६१ अनुसार गर्न सिफारिस गरेको र नेपाल सरकार (म.प.) ले दफा ६१ (१) अनुसार अर्थात् भविष्यमा सरकारी सेवाको निमित्त अयोग्य नहुने दफा प्रयोग गर्दै सोको देहाय खण्ड (ड) र (च) अवस्था प्रस्ताव गरी दफा ६६ अनुसारको पहिलो स्पष्टिकरण मात्र मागी पेश गरेको स्पष्टिकरणमा चित्त बुझाई बसेको अवस्था छ । भविष्यमा सरकारी नोकरीका लागि अयोग्य हुने भन्ने कुरा दफा ६१(२) मा रहेकोमा मेरो हकमा उक्त दफा ६१(२) को कुनै पूर्व अवस्था नभएको र सो अनुसारको हो भनी कहिकतैबाट स्पष्टिकरण माग गर्ने लगायतको कुनै काम कारवाही र निर्णय नभएको निर्विवाद छ । रायमाझी आयोगको प्रसंगको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट समेत मिति २०६५।३।३ मा निर्णय गर्दा निजका





सम्बन्धमा यस आयोगबाट केही गरिरहनु नपर्ने भनी निर्णय भएको र आयोगबाट दोषी करार गरी कुनै कारवाही तथा सजाय भएको छैन । यसै अदालतको विशेष इजलासबाट सम्बत् २०६४ सालको रिट नं. ०६३-WS-००५०, सम्बत् २०६४ सालको रिट नं. ०६४-WS-०००७, ०००८, ०००९ को रिट निवेदनका सन्दर्भमा (ने.का.प. २०६४ अंक ७, निर्ण नं. ७८६६) विस्तृत व्याख्या भएको छ । एकातर्फ रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन स्वयंले मेरो नैतिक चरित्रको बारेमा अन्यथा भनी सिफारीस गरेको छैन भने अर्कोतर्फ उल्लिखित प्रतिवेदन र प्रतिवेदनलाई आधार लिई भए गरेका काम कारवाही समेतको बारेमा र संसदले बनाएको कानून समेतलाई बदर गरी सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको विशेष इजलासबाट उपरोक्त मुद्दा लगायतका अन्य विभिन्न मुद्दाहरूमा गरेको व्याख्या र प्रतिपादित सिद्धान्तबाट निवेदकले मेरो उच्च नैतिक चरित्रका बारेमा लिएको दावी जिकिर निरर्थक र मनोगत रहेको छ ।

संवैधानिक परिषद्ले विभिन्न संवैधानिक निकायहरूको पदपूर्ती गर्नकालागि सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी माग गरेको व्यक्तिगत विवरण, पेश भएका व्यक्तिगत विवरणहरूको छानविन तथा अध्ययन गरी संविधान र कानून बमोजिम सिफारीस गरेकोमा आयोगको प्रमुख आयुक्त पदका लागि सम्भावित दावेदार नभएका र त्यस बारेमा सार्थक सरोकार नराख्ने निवेदकले संवैधानिक परिषदबाट सिफारीस गर्दा उक्त दफा ५(२) मा उल्लिखित कुरालाई विचार नगरेको भनी आपत्ति प्रकट गर्नुको कुनै अर्थ छैन । नेपाल सरकारको मुख्य सचिवसम्मको पदमा काम गरी सेवाबाट अलग भएको व्यक्तिको हकमा दफा ५(२) अनुसारको योग्यता र अनुभव नभएको भन्ने पुष्टि गर्ने कुनै आधारहरू निवेदकले लेख्न भन्न सक्नु भएको छैन । संवैधानिक परिषदले कानून बमोजिम आफ्नो अधिकारक्षेत्र भित्रको विषयवस्तु हेरी गरेको सिफारिश र सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट संविधान बमोजिम भएको नियुक्ती कुनैपनि हालतमा असंवैधानिक र गैरकानूनी रहेको छैन । अदालतबाट न्यायिक पुनरावलोकन नभएको र पुनरावेदकीय अधिकार समेत नरहेको जाँचबुझ प्रतिवेदनले कोही कसैलाई दोषारोपण गरी लेखेको तथ्यको बारेमा निवेदकले






उल्लेखन गर्दैमा जनभावना विपरीत रहेको भन्ने निचोड र निश्कर्ष निकाल्न मिल्दैन । तसर्थ आधारहीन रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी मध्येका लोकमान सिंह कार्कीको लिखित जवाफ ।

विपक्षी मध्येको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ बेहोरा:

७. विगत लामो समयदेखि यस आयोगमा पदाधिकारीहरु नियुक्त नभै खाली रहेको कारणबाट आयोगले संविधान तथा कानूनले तोकेका काम कारवाही प्रभावकारी रुपमा सम्पन्न गर्न प्रभावित भएकोमा धेरै लामो समयपछि संवैधानिक परिषदबाट नेपाल सरकारका पूर्व मुख्य सचिव श्री लोकमानसिंह कार्की प्रमुख आयुक्तको पदमा नियुक्त गर्नकालागि मिति २०७०।१।२२ मा सिफारीस भै सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट मिति २०७०।१।२५ मा नियुक्त भै सम्माननीय का.मु. प्रधानन्यायाधीशबाट मिति २०७०।१।२५ मा पद तथा गोपनीयताको शपथ गराई सोही मितिबाट आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा बहाली भै संविधान र कानूनले तोके बमोजिमको कार्य सम्पादन गरी आउनु भएको छ । यीनै रिट निवेदकले प्रस्तुत गरेको रिट निवेदनमा उल्लेख गरेका तथ्यहरु नै उल्लेख गरी सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा (सम्बत् २०६९ सालको रिट नं. ०६९-WO-०९९८) निवेदन दर्ता गराई उक्त रिट निवेदन माथि संयुक्त इजलासबाट अन्तरिम आदेश दिन नपर्ने गरी आदेश भएकोमा पूर्ववर्ती निवेदनमा उल्लेख गरेका तथ्यहरुलाई नै दोहोर्न्याई दायर गरेको प्रस्तुत रिट निवेदन आधारहिन एवं मनोगत रहेको देखिन्छ । एकै विषयमा अदालतको महत्वपूर्ण समयलाई ख्यालै नगरी पटक पटक सार्वजनिक सरोकारको विषयवस्तु बनाई रिट निवेदन दिएको अवस्था छ । रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनको सन्दर्भलाई लिएर तत्कालिन मुख्य सचिव एवं हालका प्रमुख आयुक्तको विषयमा आयोगले प्रतिकूल हुनेगरी कुनै पनि कारवाही गर्ने गरी निर्णय नगरेको र त्यस विषयमा यस आयोगबाट केही गरिरहनु नपर्ने भनी स्पष्ट निर्णय भएको छ । आयोगबाट दोषी ठहर गरेको उक्त कारवाहीलाई चुनौती नदिएको र अन्तिम भै बसेको भन्ने निवेदकको भनाई तथ्यपूर्ण नभै पूर्ण रुपमा गलत रहेको छ । आयोगको उक्त निर्णयमा निजका सम्बन्धमा यस आयोगबाट केही गरिरहनु





नपर्ने भनी निर्णय भएको छ । रिट निवेदनमा २०५१ सालको सुनको बारेमा आयोगले दायर गरेको भ्रष्टाचारको मुद्दालाई निवेदकले आफू अनुकूलको हुने गरी जिकिर लिएको देखिन्छ । उल्लिखित मुद्दामा श्री पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०५४।४।४ मा र सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०५६।२।१२ मा सबै प्रतिवादीहरूको हकमा अभियोग दावी नपुग्ने गरी भएको फैसला भैसकेको (ने.का.प. २०५६ को अंक ८, निर्णय नं. ६७६४) छ । सो फैसला उपर फैसला पुनरावलोकन गरी पाउँन आयोगले दिएको निवेदनमा मिति २०५९।१।९ मा पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान नगर्ने आदेश भै अन्तिम भएको छ । तसर्थ रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ ।

**अग्राधिकार प्रदान गर्ने आदेश:**

८. यसमा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ समेत परिसकेकोले पूर्ण सुनुवाईको लागि यसै रिट निवेदनसँग सम्बन्धित ०६९-WO-०९९८ को उत्प्रेषण मुद्दासँग साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु । साथै प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयवस्तुको संवेदनशीलता विचार गर्दा छिटो निरूपण हुनुपर्ने देखिदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(च५) बमोजिम अग्राधिकार प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको आदेश ।

**यस अदालतको संयुक्त ईजलाशवंट मिति २०७१/६/८ मा भएको निर्णयादेशको संक्षिप्त बेहोरा:**

९. जाँचबुझ आयोगको (रायमाझी आयोगको) प्रतिवेदनको विषयले प्रत्यक्षतः कसैको हक हैसियतमा असर पाउँन । जाँचबुझ आयोग स्वयंले प्रत्यक्ष रूपमा कसैलाई दोषी ठहर गर्न सक्दैन । दोषी ठहर हुन कुनै अपराधको आरोप वा अभियोग लागि न्यायिक प्रकृयाबाट पुष्टी र प्रमाणित भएको हुनु पर्दछ । सो प्रतिवेदन हालसम्म सार्वजनिक समेत भएको छैन । औपचारिक रूपमा सार्वजनिक नै नभएको जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनको ठहरलाई नै व्यक्तिको ख्याती र चरित्रसँग तुलना गर्न मिल्ने होइन । जनआन्दोलनको समयमा मुख्य सचिव भै कार्य गरेको अवस्थामा निजबाटै मानव अधिकारको उल्लंघन भएको थियो वा थिएन र निजले उच्च नैतिक चरित्र प्रवर्द्धन गरेका थिए, थिएनन र सत्ता अनि शक्तिको





दुरुपयोग भएको थियो, थिएन भन्ने कुरा न्यायिक निकाय र न्यायिक प्रकृयाबाट निकर्वाण भएको देखिदैन । प्रतिवेदनमा उल्लिखित व्यहोराको आधारमा व्यक्तिलाई दोषी करार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ (५) ले प्रत्याभूत गरेको कुनै पनि अभियोग लगाइएका व्यक्तिलाई कसूर प्रमाणित नभएसम्म कसूरदार कायम गरिने छैन भन्ने न्याय सम्बन्धी आधारभूत हकको बर्खिलाप हुन जान्छ । संविधानको उल्लिखित व्यवस्थाले कुनै पनि व्यक्तिका विरुद्ध औपचारिक अनुसन्धान प्रकृया पुरा गरी सक्षम निकायमा अभियोगपत्र दायर भएको अवस्थामा समेत त्यस्तो अभियोग पुष्टी नभएमा दोषी ठहराउन नमिल्ने स्पष्ट व्यवस्था भै रहेको सन्दर्भमा विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीका विरुद्ध कुनै सक्षम न्यायिक निकायमा अभियोग दायर नै नभएको अवस्थामा जांचवुझ आयोगको प्रतिवेदनकै आधारमा निजलाई सार्वजनिक पदको लागि अयोग्य कायम गर्दा उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थाको उल्लंघन हुनुका साथै यसै सम्बन्धमा यस पूर्व यस अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा व्याख्या भै विकसित विधिशास्त्रको समेत प्रतिकूल हुन जाने देखियो ।

विपक्षी लोकमानसिंह कार्की समेत उपर २०५४ सालमा पुनरावेदन अदालत पाटनमा भ्रष्टाचार मुद्दा दायर भएको देखिन्छ । सो मुद्दामा उक्त अदालतबाट मिति २०५४/५/४/४ मा फैसला हुदा निजले अभियोग दाविबाट सफाई पाएकोमा सो फैसला उपर नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेकोमा मिति २०५६/२/१२ मा फैसला हुदा सो पुनरावेदन खारेज भै निज सहित सबै प्रतिवादीहरूले सफाई पाएको देखिन्छ । यसरी विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीका विरुद्ध फौजदारी अभियोग लाग्न सक्ने गरी भ्रष्टाचार मुद्दा दायर भएकोमा सक्षम न्यायिक निकाय (अदालत) बाट तह तह फैसला भै यस अदालतबाट समेत निज उपरको कसूर ठहर हुन नसकी सफाई पाईसकेको अवस्थामा निज विरुद्ध मुद्दा दायर भएकै आधारमा निजलाई अयोग्य कायम गर्न कुनै संवैधानिक तथा कानूनी आधार निवेदकले देखाउन सकेको पाईदैन । कुनै व्यक्तिका विरुद्ध अभियोग लगाउनु र न्यायिक प्रकृया दमोजिम उक्त अभियोग प्रमाणित हुनु भनेको नितान्त पृथक कुरा हो । अभियोग प्रमाणित भएको अवस्थामा मात्र





यसले दायित्वको निर्धारण एवं अयोग्यताको अवस्थाको सृजना गर्ने हो । कानून वमोजिम कसूर प्रमाणित नभएको व्यक्तिलाई कसूरदार कायम गरिदा व्यक्तिको फौजदारी न्याय सम्बन्धी आधारभूत मौलिक हकको उल्लंघन हुन जान्छ ।

निवेदकले विपक्षी लोकमानसिंह कार्की मिति २०४१।४।९ मा राजप्रसाद सेवाबाट सेवा प्रवेश गरी मिति २०४७।६।१९ मा मात्र निजामती सेवामा प्रवेश गरेकोले संविधानको धारा ११९(५)(ग) मा उल्लिखित लेखा, राजस्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून, विकास र अनुसन्धानको क्षेत्रमा २० वर्ष काम गरेको अवधि पुरा नभएको र निजामती सेवामा प्रवेश गर्नु पूर्वको राजप्रसाद सेवा सो क्षेत्रहरूमा नपर्ने भनी निवेदनमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । विपक्षी लोकमान सिंह कार्की राजप्रसाद सेवामा मिति २०४१।४।९ मा उप सचिवको पदमा प्रवेश गरी मिति २०४७।६।१९ मा तत्कालिन श्री ५ को सरकारको निर्णयबाट निजामती सेवामा प्रवेश गरेको तथ्यलाई निवेदकले स्वीकारनै गरेको छ । दुवै सेवा मिलाउँदा निजको सेवा अवधि २४ वर्ष भन्दा बढी भएको देखिन्छ । मिसिल संलग्न कागजातहरू हेर्दा विपक्षी लोकमानसिंह कार्की तत्कालिन श्री ५ को हुकुम प्रमाङ्गीबाट मिति २०४१।४।९ मा राजसभाको उपसचिव पदमा नियुक्ति भएको र तत्कालिन श्री ५ को सरकारको मिति २०४७।६।१९ को निर्णयबाट निजामती सेवाको उपसचिवमा लोक सेवा आयोगको परामर्श अनुसार सेवा परिवर्तन भै निजामती सेवामा आएको र मिति २०६५।५।२५ मा मुख्य सचिवको पदबाट अवकास भएकोमा विवाद देखिदैन । प्रस्तुत निवेदनको मुल प्रश्न विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीले निजामती सेवामा प्रवेश गर्नु पूर्वको राजसभामा विताएको सेवा अवधि नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को खण्ड (ग) मा उल्लेखित प्रयोजनको लागि गणना गर्न मिल्ने होइन भन्ने रहेको देखिन्छ । अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को खण्ड (ग) मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनको लागि "लेखा, राजस्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तिमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याती प्राप्त गरेको" योग्यता हुनु पर्ने भनी





उल्लेख भएको छ । विपक्षीले सो क्षेत्रमा काम गरेको हो होइन र निजामती सेवामा प्रवेश गर्नु पूर्वको सेवा अवधिलाइ निजामती सेवा सरह मान्न मिल्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा विपक्षी निजामती सेवामा प्रवेश भए पश्चात् उपसचिवबाट सहसचिवको पदमा बढुवा हुँदा निज निजामती सेवामा प्रवेश गर्नु भन्दा अगाडिको राजप्रसाद सेवाको अवधि निजामती सेवाको नभएकोले बढुवा गर्न नमिल्ने भनी लोक सेवा आयोगबाट भएको निर्णय उपर निज लोकमान सिंह कार्कीको यस अदालतमा नं.२७५८ को उत्प्रेषण समेतको रिट निवेदन दायर भई उक्त मुद्दामा भएको फैसलाबाट निज लोकमानसिंह कार्कीको राजप्रसाद सेवामा रहँदाको सेवा अवधि निजामती सेवा सरह भएको देखिएको भनी निर्णय भएको देखिन्छ । तसर्थ सेवा प्रवेश भएको मिति २०४१।४।९ बाट अवकाश भएको मिति २०६५।५।२५ को अवधिलाई गणना गर्दा जम्मा सेवा अवधि २४ वर्ष १ महिना १६ दिन देखिन आएको छ । सरकारी सेवामा उप सचिवको पदबाट सेवा प्रवेश गरी विभिन्न मन्त्रालयहरूमा कार्य गरेको अनुभव प्राप्त गरी मुख्य सचिवको पदबाट अवकाश पाएका व्यक्ति निज लोकमान सिंह कार्कीको संविधानको धारा ११९(५)(ग) बमोजिमको योग्यता भएको देखिएकोले संविधानको उक्त धारा बमोजिमको योग्यता नपुगेको भन्ने निवेदकको भनाईसंग सहमत हुन सकिएन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरू श्री गोपाल पराजुली र श्री ओमप्रकाश मिश्रबाट मिति २०७१/६/८ मा भएको आदेश ।

निवेदक ओमप्रकाश अर्यालले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावलोकनको निवेदन बेहोरा:

१०. उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोग, २०६३ को प्रतिवेदनको परिच्छेद १५ राय, ठहर खण्डमा विपक्षी "तत्कालिन मुख्यसचिव लोकमानसिंह कार्की जनधनको क्षति, पदको दुरुपयोग र मानव अधिकारको उल्लंघनमा दोषी देखिएकोले निजलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ बमोजिम सजाय हुनुपर्ने" भनी ठहर गरिएको छ । सो प्रतिवेदन कार्यान्वयनका लागि तत्कालिन नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्बाट उपप्रधानमन्त्री श्री के.पी.शर्मा ओलीको





संयोजकत्वमा गठित समितिले "निजामती सेवाका मुख्य पदाधिकारीको हैसियतले कार्यसम्पादन गर्ने तत्कालिन मुख्यसचिव श्री लोकमानसिंह कार्कीले जनआन्दोलनका बखत निजामती सेवाको पदीय मर्यादा र सीमा प्रतिकुल हुने गरी अवान्छित क्रियाकलाप गरेको देखिएको र राजनीतिक तहमा भएका जनआन्दोलन दमन गर्ने निर्णय कार्यान्वयन गर्ने मुख्य भूमिका निर्वाह गरेका निज कार्की आयोगको प्रतिवेदन अनुसार दोषी देखिई निज उपर विभागीय कारवाही गर्न सिफारिस भएकोले निजलाई आयोगको सिफारिस बमोजिम नै सेवाबाट प्रचलित कानून बमोजिम हटाउने र निजलाई भविष्यमा सरकारी पदको जिम्मेवारी नदिने गरी नेपाल सरकारले अभिलेख राख्ने" भनेको थियो । सो बमोजिम निज उपर नेपाल सरकारबाट अगाडि बढाएको कारवाहीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।३।३० को निर्णयले समर्थन गरेको थियो । सो कारवाहीलाई विपक्षीले चुनौति नदिएको र अन्तिम भई बसेको प्रमाण फेला परेको हुँदा त्यसलाई ग्रहण गरी न्याय निरोपण गरी पाउँ ।

विपक्षी लोकमान सिंह कार्की वि. नेपाल सरकार भएको उत्प्रेषण मुद्दामा नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका तर्फबाट प्रस्तुत ०६३।६।२२ को लिखित जवाफमा "लोकतान्त्रिकता लागि शान्तिपूर्ण जन आन्दोलनमा उत्रिएका नेपाली जनताको दमन गर्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याई निजामती कर्मचारीले पालन गर्नु पर्ने राजनैतिक तटस्थताको आचरण विपरित जनआन्दोलन विरुद्ध पटक पटक खुला अभिव्यक्ति दिएको समेत देखिएको हुँदा निज वर्तमान लोकतान्त्रिक सरकारप्रति वफादार हुन सक्ने र कानून बमोजिम कयम गर्नु पर्ने गोपनियता निजले कायम गर्न सक्ने आधार देखिदैन" भन्ने नेपाल सरकारको अडान रहेको कुरा उल्लेख छ । सिफारिस गर्दा नेपाल सरकारको पूर्ववत् अडानलाई ग्रहण तथा पालन गरिएको छैन । त्यसलाई समेत प्रमाण मानी न्याय निरोपण गरी पाउँ । साथै, सुन सम्बन्धी भ्रष्टाचार मुद्दामा विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीलाई स्वयं अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले प्रतिवादी बनाएको, सर्वोच्च अदालतबाट भएको अन्तिम फैसलामा समेत आयोगले चित्त नबुझाई विपक्षी विरुद्ध







पुनरावलोकनको निवेदन समेत दिएको, निजप्रति आयोगको संस्थागत अडान यथावत रहेकोमा सोही व्यक्तिलाई नै त्यही आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्ति गरिनु औचित्य, आवश्यकता र उपयुक्तताको दृष्टिले समेत त्रुटीपूर्ण छ । संवैधानिक परिषद्ले यसको समेत ख्याल नगरी सिफारिस गरेको थियो । व्यक्तिभन्दा संस्थाको अक्षुण्णताले ग्राह्यता पाउने सिद्धान्त विपरित सिफारिस तथा नियुक्ति भएको अवस्था हो ।

लोकमानसिंह कार्की वि. नेपाल सरकार समेत भएको मुद्दामा (ने.का.प. २०५३ अंक ३ नि.नं.६१५५ मा) प्रतिपादित नजीरले सेवा परिवर्तन गर्दा राजप्रसाद सेवाको अवधिलाई निजामती सेवामा जोड्न मिल्ने कुरालाई मात्र मान्यता दिएको, तर नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५)(ग) मा तोकिएको प्रमुख आयुक्तको योग्यताको प्रयोजनका लागि राजप्रसाद सेवाको अवधिलाई लेखा, राजस्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून, विकास र अनुसन्धानको क्षेत्रभित्रको अनुभव मात्र मिल्ने भन्ने व्याख्या गरेको छैन । संवैधानिक परिषद्ले विपक्षी लोकमानसिंह कार्की राजस्व, विकास र अनुसन्धानका क्षेत्रमा दुई दशकभन्दा बढी कार्यानुभवप्राप्त व्यक्ति भनेको प्रथम दृष्टिबाटै आधारहिन देखिन्छ । २०४१।४।९ मा राजप्रसाद सेवामा प्रवेश, २०४७।६।१९ मा निजामती सेवामा प्रवेश र २०६५।५।२५ मा अवकास गरेको हुँदा जम्मा २४ बर्षको जागिर अवधि मध्ये निज सुरुको ६ बर्ष राजप्रसाद सेवामा र बाँकी १८ बर्ष मात्र निजामती सेवाको राजस्व लगायतका क्षेत्रमा कार्य गरेको देखिन्छ । अतः धारा ११९(५)(ग) बमोजिमको विषयतगत क्षेत्रमा २० वर्ष कार्यानुभव भएको ठहर गर्दा नजीरको त्रुटीपूर्ण प्रयोग भएको अवस्था छ । उक्त फैसला ने.का.प. २०५३ अंक ३ नि.नं.६१५५ मा प्रतिपादित नजीर विपरित छ । उक्त फैसलामा कमलेश द्विवेदी विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको मुद्दामा (ने.का.प. २०६४ नि.नं. ७६६६ पृ. ८२७) प्रतिपादित नजीरको प्रयोग त्रुटीपूर्ण रूपमा गरिएको छ । आयोगमा नियुक्ती पाउने वा नियुक्तीका लागि सिफारिस हुने कुरा संसदको निर्वाचनमा उमेदवार बन्न पाउने वा अन्य त्यस्तै प्रकारको स्थापित मानव अधिकार, संवैधानिक वा कानुनी हकको विषय होइन । कमलेश





द्विवेदीको मुद्दामा प्रतिपादित नजीरले जनआन्दोलनको दमनकर्ता, जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनले दोषी ठहर गरेको व्यक्ति उच्च नैतिक चरित्रवान, सामाजिक प्रतिष्ठायुक्त, इमान्दार, जनभावना अनुकूलको र ख्यातिप्राप्त नै मानिन्छ, त्यसैले नियुक्तीको सिफारिस गर्ने निकायले आयोगको प्रतिवेदन मात्रै पढेन वा त्यसलाई विचारै नगरी सिफारिस गर्न सक्छ भनेको अवस्था होइन । संवैधानिक निकायको पदमा नियुक्ती पाउने कुरा व्यक्तिको अधिकारको विषय होइन, राज्यको आवश्यकताको विषय हो । उक्त नजीरमा “जाँचबुझ आयोग गठन गर्ने कार्य कार्यकारी शक्ति अन्तर्गत कार्यकारी आदेश मुताविक गरिन्छ । कार्यकारी निकायले राष्ट्रिय जीवनमा आईपर्ने महत्वपूर्ण घटना परिघटनाहरूको सामना गर्न वा त्यस्ता घटनाहरूबाट सिर्जित समस्याहरूको समाधान खोज्नका लागि गठन गरिने जाँचबुझ आयोगले दिने समाधान कानुनी प्रक्रियाका लागि हुन सक्तछ । आयोग गठन गर्ने निकायले आयोगको अध्ययन र विशेषज्ञताको लाभ अवश्य पनि लिन सक्तछ र त्यसलाई कानुनी वा अन्य कारवाहीको आधार बनाउन सकिन्छ” भन्ने उल्लेख छ । जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनलाई आधार बनाई नेपाल सरकार स्वयंले निज विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीलाई भविष्यमा सरकारी पदको जिम्मेवारी नदिने गरी अभिलेख राखे भनेको र सो कार्यलाई स्वयं अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले समेत समर्थन गरेको थियो । सोको प्रमाण फेला परेको हुँदा यस निवेदन साथ पेश गरेको छु ।

रविन्द्र प्रसाद ढकाल समेत वि. नेपाल सरकार समेत (आदेश मिति २०६४।२।१८, ने.का.प. २०६४ अंक २, नि.नं. ७८१७) मा बन्दी अनुसन्धान टोलीको प्रतिवेदनलाई समेत वाध्यात्मक बनाइएको दृष्टान्त छ । उक्त फैसलामा “..संलग्न सम्बन्धित निकायको प्रमुख तथा अन्य कर्मचारीहरूलाई यथास्थितिमा गैरजिम्मेवार रूपमा दण्डहिन रूपमा छाडी राख्न मनासिव नहुने हुनाले निजहरूको हकमा तत्कालै विभागीय कारवाही एवं सजाय गर्नु पर्ने देखिएको बन्दी अनुसन्धान टोलीको प्रतिवेदनले पहिचान गरेका व्यक्तिलाई विभागीय कारवाही गरी सजाय समेत गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी हुने” ठहर गरिएको छ । बन्दी अनुसन्धान टोलीको प्रतिवेदनले






दोषी ठहर गरेको व्यक्तिलाई अदालतले दोषी मान्नु पर्ने तर उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनले दोषी ठहर गरेको व्यक्तिलाई निर्दोष मान्नु पर्ने अर्थ गर्न मिल्दैन । ओमप्रकाश अर्याल वि. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग समेत (ने.का.प. २०७० अंक ७, नि.नं. ९०२९, पृ.८४३) मा प्रतिपादित सिद्धान्तमा "आयोगले सिफारिस गरी सकेको विषयलाई निष्प्रभावी हुने गरी अन्यथा निर्णय गर्न सक्ने अधिकार भएको देखिदैन" भनिएको छ । "मानव अधिकारको उल्लंघन स्वयंमा अपराध मानिन्छ । यस्तो अपराधलाई राज्यको सीमाभित्र मात्र सीमित गरी हर्ने भन्दा यसलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा समेत नियन्त्रित गर्ने र दोषी उपर कारवाही गर्न प्रत्येक राज्यलाई नैतिक दवाव दिने अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास रहिआएको छ । यस नजीर अनुसार आयोगको सिफारिस कार्यकारिणी प्रयोजनका लागि बाध्यकारी हुने देखिन्छ । सुनिलरन्जन सिंह समेत विरुद्ध कुवेरसिंह राना समेत (०६७-WO-११९८) उत्प्रेषण मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट मिति ०६९/४/२८ मा प्रतिपादित सिद्धान्तमा "मानवअधिकार उल्लंघनको घटनामा संलग्न भए नभएको र मानव अधिकार एवं कानूनी राज्यमा आस्था भए नभएको नहेरी कुनै सार्वजनिक उत्तरदायित्व वहन गर्ने व्यक्तिलाई राज्य सत्ताको उपयोग गर्ने किसिमको खास जिम्मेवारी दिँदा राज्य र सर्वसाधारण थप संकटमा पर्न सक्ने" भन्ने नजीर प्रतिपादन भएको छ । सो सिद्धान्तले विपक्षी लोकमानसिंह काँकीलाई संवैधानिक निकायको प्रमुख जस्तो गरिमाभय सार्वजनिक पदमा नियुक्त हुनबाट रोक्दछ ।

यस अदालतको मिति २०७०।१।१६ को संयुक्त इजलासको आदेशमा संविधानको धारा ११९(५) तथा संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ को दफा ५ मा उल्लेख भए अनुरूप आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुने व्यक्तिको उच्च नैतिक चरित्र कायम भएको हुनुपर्ने र निजको सामाजिक प्रतिष्ठा, निजको इमान्दारिता, निजप्रतिको जनभावना तथा निजले पहिले गरेको सेवा र पेशागत अनुभव समेतलाई विचार गर्नु पर्ने भनी सिफारिस गर्ने निकाय संवैधानिक परिषद्लाई स्मरण गराएको थियो । ऐनको दफा ५ तथा नियमावलीले निर्देशित गरेको





प्रक्रिया, त्यसमा उल्लिखित उमेदवारका गुणहरु, उपयुक्तता मापन गर्ने मानकहरु तथा उक्त संयुक्त इजलासको मिति २०७०।१।१६ को आदेशको विपक्षीहरुले सम्मान गर्ने र खासगरी संवैधानिक परिषद्ले विपक्षी पूर्वमुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीको विगतको नैतिक चरित्रको पृष्ठभूमि, निजको विषयगत सेवा अवधि, अनुभव तथा निज ख्यातिप्राप्त भए नभएको विषय तथा त्यससंग सम्बन्धित सम्पूर्ण तथ्य प्रमाणहरुको एक एक बस्तुनिष्ठ मुल्यांकन गर्नु पर्नेमा त्यसो नगरिएको तथ्यको अध्ययन तथा विवेचना नै नगरी फैसला गरिएको अवस्था हुँदा पुनरावलोकन गरिनु अपरिहार्य छ ।

न्याय निरूपणमा निर्णायक महत्व राख्ने प्रमाणहरु, उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन र विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीको सिफारिस तथा नियुक्तिको आधार, प्रमाण, कागजात नझिकाई, अध्ययन विवेचना नै नगरी बस्तुनिष्ठ नभै केवल आत्मनिष्ठरूपमा निर्णय गरिएको, रिट निवेदनको पक्षमा रहेका मिसिल संलग्न प्रमाणहरु, नजीरलाई अनादेखा गरिएको, संविधानतः अनिवार्य रूपमा गरिनु पर्ने संसदीय सुनुवाई समेत नगरी नियुक्ती गरिएको गम्भीर तथ्यलाई विचारै नगरिएको तथा रिट निवेदनमा आधार लिइएका संवैधानिक तथा कानुनी प्रावधानहरु संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन २०६६ को दफा ४, ५ र ६ तथा सो ऐन अन्तर्गत जारी भएका नियमावलीका व्यवस्थाहरुका सन्दर्भमा विवादित सिफारिस तथा नियुक्तीको विवेचना नै नगरी फैसला गरिएको हुँदा न्यायिक विचलनबाट ग्रस्त उक्त फैसलाको पुनरावलोकन गरी विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीको नियुक्ती उत्प्रेषणको आदेशले बदर गर्दै रिट निवेदनमा उल्लिखित सम्पूर्ण मागहरुको पक्षमा न्याय निरोपण गरी पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन ओमप्रकाश अर्यालले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावलोकनको निवेदनपत्र ।

#### फायल झिकाउने आदेश:

११. नेपाल सरकारका तत्कालिन मुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीलाई स्पष्टिकरण पेश गर्ने सम्बन्धमा लेखिएको सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको च.नं. ६१८ मिति २०६३/१२/११ को पत्र सहितको सक्कल फायल उक्त मन्त्रालयबाट र श्री लोकमानसिंह कार्कीलाई





अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्ने सम्बन्धी निर्णयको सञ्चल फायल प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयबाट झिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको पूर्ण इजलासको आदेश ।

पुनरावलोकनको लागि निस्सा प्रदान गरिएको आदेश बेहोरा:

१२. “यसमा मुख्य अधिकृत (तत्कालिन मुख्य सचिव) लोकमान सिंह कार्की मिति २०४१।४।९ मा तत्कालिन राजप्रसाद सेवामा उपसचिव पदमा हुकुम प्रमाङ्गीबाट नियुक्ति पाई कार्य गरेको भन्ने देखिन्छ । मिति २०४७।६।१९ मा निजको सेवा निजामती सेवामा परिवर्तन गरी कार्य गरेको देखिन आएको छ । निजले विशिष्ट श्रेणीको पदबाट मिति २०६५।५।२५ मा राजिनामा दिएको देखिन्छ ।

तत्कालिन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५) मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तको योग्यता सम्बन्धी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । सो संवैधानिक व्यवस्थामा धारा ११९(५)(ग) मा लेखा राजश्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तिमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको भनी उल्लेख छ । निज लोकमान सिंह कार्कीले मिति २०४१।४।९ देखि २०४७।६।१९ सम्म काम गरेको राजप्रसाद सेवालाई उक्त विशेषज्ञताको योग्यतामा समावेश हुने गरी यस अदालतबाट भएको फैसलामा भएको व्याख्या नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(ग) लाई पूर्ण रूपमा हेरी व्याख्या गर्नुको सट्टा समयावधीलाई मात्र हेरी गरिएको व्याख्या Principle of Constitutional Construction को कानूनी सिद्धान्तको विपरित रहेको देखियो ।

साथै, रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा मुख्य अधिकृत (तत्कालिन मुख्य सचिव) लोकमान सिंह कार्कीलाई सात दिनभित्र सफाई पेश गर्नु भनी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट च.नं. ६१८ मिति २०६३।१२।११ को पत्र पठाएको भन्ने देखिन्छ । वस्तुतः रायमाझी आयोगको सिफारिस निज प्रत्यर्थी लोकमान सिंह कार्कीको हकमा प्रारम्भ भई कारवाहीयुक्त रहेको भन्ने देखियो । सो कारवाहीको कार्य




4. 

अघि बढिरहेको हुँदा निज प्रत्यर्थीको सम्बन्धमा रायमाझी आयोगको सिफारिस अर्थपूर्ण रहेको देखिन्छ । यस अदालतबाट मिति २०७१।६।८ मा भएको फैसला "आयोगले सिफारिस गरिसकेको विषयलाई निष्प्रभावी हुने गरी अन्यथा निर्णय गर्नसक्ने अधिकार भएको देखिँदैन" भनी यस अदालतबाट प्रतिपादित नजिर (ने.का.प. २०७०, अंक ७, नि.नं. ९०२९, पृष्ठ ८४३) तथा "दोषी ठहर गर्ने कुरा न्यायिक निकाय र न्यायिक प्रक्रियाबाट सम्भव हुन्छ" भनी प्रतिपादित न्यायिक सिद्धान्त (ने.का.प. २०६४, अंक ७, नि.नं. ७८६६, पृष्ठ ८२७) समेतको प्रतिकूल हुन गएको एवं उच्च नैतिक चरित्र सम्बन्धी योग्यताको संवैधानिक व्यवस्थाको समेत प्रश्न खडा हुन गई न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) को अवस्थाको विधमानता रहेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकनको लागि निस्सा प्रदान गरी दिइएको छ" भन्ने यस अदालतको पूर्ण ईजलाशबाट मिति २०७३/५/३१ मा भएको (सपठित मिति २०७३/६/२ को संशोधित) आदेश ।

### निवेदक ओमप्रकाश अर्यालको पुरक निवेदन बेहोरा:

१.३. अदालतबाट पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भै सकेको परिप्रेक्ष्यमा निज विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीले मुद्दा विचाराधिन रहेको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दा, न्यायिक प्रक्रिया र न्याय सम्पादन कार्यमा समेत प्रतिकूल प्रभाव पार्न वा प्रमाण लोप गर्न वा दुषित र प्रतिशोधपूर्ण काम-कारवाही गर्नका लागि सो पदको दुरुपयोग गर्ने, बदनियतपूर्ण र अनधिकृत कार्य गरिरहने प्रबल संभावना भएकोले तथा निजले पदको आडमा राज्य शक्तिको दुरुपयोग गरी राष्ट्रकै संवेदनशीलता, गोपनियता भंग गर्ने, कानुन हातमा लिने, देशद्रोही कार्य वा राज्यविरुद्धका अपराधजन्य अन्य कार्यमा संलग्न हुने अवस्था विधमान भएको र अदालतबाट निजको नाममा जारी भएको म्याद तामेली सम्बन्धमा प्रत्यक्ष देखिने गरी नै बदनियतपूर्ण कार्य गरी न्यायिक प्रक्रियालाई विलम्ब गराउने दुषित कार्य गरेकोले र पदको दुरुपयोग गरी न्यायिक प्रक्रियामा अवरोध पुर्याउने काम (Obstruction to Justice) गरिरहेको अवस्था छ । अदालतबाट जारी भएको म्याद तामेली प्रक्रियालाई






भौतिक रूपमा समेत अवरोध गर्नका लागि निजको प्रत्यक्ष प्रायोजनमा सचिव भनिएका प्रमोद कार्की, छोरी ज्वाँई भनिएका प्रबल थापा लगायत निजका आफन्तहरू, नेपाल प्रहरीका स.ई. भनिएका नकुलराज गौतम समेतका सादा पोसाकका सुरक्षाकर्मीहरू, वडा नागरिक मञ्चका अध्यक्ष र सदस्य भनिएका व्यक्तिहरू लगायतका व्यक्तिहरू संलग्न रहेको प्रतिकार समुह वा भिर्जिलान्तेहरू प्रयोग गरी अदालतको अवहेलनाजन्य कार्य गरिरहेको अवस्था छ । तसर्थ पछि मुद्दाको अन्तिम फैसला हुँदा ठहरे बमोजिम हुने गरी हाललाई विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदको प्रयोग, सो पदको जिम्मेवारी वहन गर्न नपाउने, निजले पाई रहेको सेवा, सुविधा, सुरक्षाकर्मी, सरकारी आवास लगायत कुनै पनि सुविधा प्रयोग गर्न नपाउने, निजले एकल रूपमा गरेका र अन्य अनधिकृत निर्णय र काम कारवाहीहरूको कार्यान्वयन रोक्ने, निजका न्यायालय विरुद्धका वा अन्य प्रतिशोधात्मक क्रियाकलापको रोकथाम गर्ने, कानून विपरितका शंकास्पद आर्थिक कारोवार तथा वैदेशिक भ्रमणको निगरानी र रोकथाम गर्न ध्यानाकर्षण गराउने गरी सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ५२ र ५६ बमोजिम तत्काल अन्तरकालिन आदेश र संविधानको धारा १३३(३) बमोजिम अन्य जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरी पाऊँ । साथै, प्रस्तुत विषय अत्यन्त गम्भीर संवेदनशील सार्वजनिक सरोकारको विषय भएकोले यथासिद्ध सुनुवाई गर्ने प्रबन्ध समेत गरी पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदक ओमप्रकाश अर्यालले मिति २०७३/७/१२ मा यस अदालतमा चढाएको पुरक निवेदनपत्र ।

पुरक निवेदन सम्बन्धमा अदालतको आदेश:

१४. यसमा पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भई सुनुवाईको प्रकृत्यामा रहेको ०७३-NF-०००२ को निवेदन सुनुवाईको लागि मिति २०७३/८/१६ को पेशीमा चढेको देखिन आयो । रिट निवेदकले दिनु भएको ०७३-FN-२०८ को अन्तरकालिन आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने निवेदन उपर सुनुवाई गर्दा दुवै पक्षको उपस्थितिमा छलफल हुनु मनासिव देखिन्छ । मूल विवाद सम्बन्धी निवेदनमा मिति २०७३/८/१६ को पेशी नै तोकी सकिएको





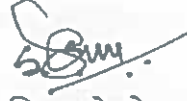
अवस्था देखिंदा ०७३-NF-०००२ को निवेदन पेश हुँदा प्रस्तुत निवेदन समेत सोही दिन साथै राखी पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०७३/७/२५ को यस अदालतको आदेश ।

म्याद तामेली सम्बन्धमा परेका उजुरी/प्रतिवेदन र लिखित जवाफ बेहोरा:

१५. निवेदक अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्याल विपक्षी राष्ट्रपतिको कार्यालयसमेत भएको उत्प्रेषण परमादेश मुद्दामा विपक्षीमध्येका लोकमान सिंह कार्कीको नाउँको म्याद तामेल गर्न म्याद बुझिलिएका तामेलदार शम्भु खत्रीसँग म्याद तामेल गर्न मिति २०७३।६।१९ गते बुधवार बिहान ११ बजे गएका थियौं । वडा कार्यालयका सचिव श्री सरिता राईसँग सम्पर्क गर्न खोज्दा उहाँ हाजिर गरेर बाहिर निस्कनु भएको भन्ने जानकारी पाएको, त्यहाँ कार्यरत अर्का कर्मचारी भेषराज अर्याल बताउने कर्मचारीले वडा सचिवले आफूलाई म्याद बुझ्ने लगायतका अधिकार नदिएकोले आफू म्याद तामेलीमा बस्न र बुझ्न नसक्ने र सोमा सहयोग गर्न जान पनि नसक्ने भनेपछि वडा सचिवलाई मोवाइलमा सम्पर्क गरी आउन अनुरोध गर्दा निजले आउन नसक्ने बताएपछि सो बेहोरा मैले मुद्दा महाशाखा प्रमुखलाई जानकारी गराएँ । उहाँले मेरै मोवाइलमा फोन गरी वडा कार्यालयका निज कर्मचारीलाई म्याद तामेलीमा सहयोग गरिदिन वा वडा सचिवलाई उपस्थित गराई सहयोग गर्न भन्दा पनि निजले आलटाल गर्दै रहेकामा पुनः मोवाइलमार्फत नै म्याद तामेल गर्ने काममा सहयोग गर्न अनुरोध गर्दा पनि निजहरुले सहयोग गरेनन् । म्याद तामेली गर्न जाने तामेलदार शम्भु खत्रीले आफू अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पछि गएर तामेल गर्ने भन्दै म्यादमा लेखिएको वतनमा तामेल नगर्ने कुरा गर्न थाले । म्याद तामेलमा सहयोग नगर्ने वडा कार्यालयका कर्मचारी उपर पनि मुचुल्का उठाई म्याद तामेल गरेर जाऔं भन्दा निज तामेलदारले मान्नु भएन । मुद्दा महाशाखा प्रमुखसँग गएर कुरा गरी निर्देशन भएअनुसार कानूनले तोकेका विकल्पहरुको प्रयोग गरी रितपूर्वक म्याद तामेल गर्न निज शम्भु खत्रीले आनाकानी गर्नु भयो । यसपछि वडा कार्यालयका कर्मचारी म्याद तामेली गर्ने स्थानको केही नजिकसम्म आएका थिए, तर शम्भु खत्रीसँग कुराकानी







गरी फर्किहाले । वडा कार्यालयको प्रतिनिधि पनि नरहेको र स्थानीय साक्षी पनि नरहेको कारण सो दिन म्याद तामेल नगरी हामी फर्कियौं । मुद्दा महाशाखा प्रमुखज्यूले निवेदकलाई समेत म्याद तामेलीमा सहयोग गर्न भनी स्थलमा पठाउनु भएको रहेछ । तर हामी फर्किसकेकोले निवेदक पनि फर्किनु भएछ । मुद्दा महाशाखा प्रमुखले भोली निवेदकसमेत भई तामेलदारहरुलाई म्याद तामेलीमा सहयोग गर्ने र म्याद तामेल गरी आउन हामीलाई भन्नु भएबमोजिम भोलीपल्ट निवेदक र म भेट भएपनि म्याद जिम्मा लिएका तामेलदार शम्भु खत्री नआउनु भएको, आउदैछु भनेपनि दिउँसोबाट मोवाइल स्वीच अफ गरी बस्नुभएको र त्यसपछि सम्पर्कमा नआउनु भएकोले म्याद तामेल हुन सकेन । म्याद निज शम्भु खत्रीको जिम्मा रहेको र निजले किन हो कुत्री म्याद तामेल गर्न आनाकानी गर्नु भएको र पत्रकारहरुलाई अन्तरवार्ता दिनु भएको समेतबाट म्याद तामेलीमा थप समस्या आएको बेहोराको जानकारी गराउँदै हाल निजसँगै सो म्याद रहेको प्रतिवेदन पेश गरेको छुं भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०७३/६/२० मा यस अदालतका तामेलदार बलदेव महतले पेश गरेको प्रतिवेदन ।

१६. लोकमानसिंह कार्कीका नाउँमा अदालतबाट मिति २०७३।६।५ मा जारी गरिएको १५ दिने सूचना तामेल गर्न खटिएको तामेलदार श्री शम्भुबहादुर खत्रीले उक्त म्याद तामेल हुन नसकेको भनी पेश गरेको वेतामेली म्याद सहितको प्रतिवेदन र म्याद हेरियो । प्रतिवेदन साथ फिर्ता भएको म्यादमा वडा नं. १० वडा कार्यालयले गरेको मिति २०७३।६।२८ को सिफारिसमा निज म्यादवालाको त्यहाँ वतन नरहेको भन्ने नदेखिएको र यस अदालतबाट विपक्षी म्यादवालाको नाममा यसै रिट मा २०७०।२।७ मा जारी भई तामेल भएको म्याद हाल उल्लेख भइरहेको वतनमा तामेल भएको देखिएको र वारिसनामा दिँदा समेत काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० बानेश्वर बस्ने लोकमान सिंह कार्की भन्ने उल्लेख भएको देखियो । यसरी म्यादवालाको निवेदनमा उल्लेखित वतनमा म्याद तामेल नगरी म्याद तामेलीमा सहयोग नगरी निज लोकमान सिंह कार्की अन्यत्र बसोबास गरेको भनी वडा कार्यालयबाट समेत उल्लेख गरेकोलाई अ.वं. ११० नं.





को रोहरीत पुगी तामेल गरे गराएको मात्र नसकिने र सो बेहोरा म्याद तामेलीसँग सम्बन्धित कार्याविधि विपरित समेत हुँदा उक्त कुरा उल्लेख गरी ल्याएको वेतामेली म्याद बदर गरिदिएको छ । निज विपक्षी श्री लोकमान सिंह कार्कीको रिट निवेदनमा उल्लेखित वतनमा म्याद जारी गरी अ.व. ११० नं. को रीत पुन्याई म्याद तामेल गर्नु । साथै, म्याद तामेलीको काममा खटिएका तामेलदार शम्भुबहादुर खत्रीले आफूले बुझिलिएको म्याद तामेल गरी पेश गर्न मुद्दा महाशाखा प्रमुखबाट दिएको निर्देशनको अवज्ञा गरी सँगै पठाइएका अर्का तामेलदार बलदेव महतले कानूनको रित अनुसार म्याद तामेल गरी जाऔं भन्दा समेत सो लाई इन्कार गरी आचरण विपरित सञ्चार माध्यमहरूमा अनधिकृत अन्तर्वाता दिँदै हिडेको र बदनियत चिताई काम तामेल नगरेको हुँदा निजलाई निजामती सेवा ऐन, नियम बमोजिम विभागीय कारवाही र सजायको कारवाही अगाडि बढाउनको साथै मुलुकी ऐन अ.व. १११ नं. को अन्तिम वाक्यांश बमोजिम सजाय हुन समेत अर्का तामेलदार बलदेव महतको प्रतिवेदन निज शम्भुबहादुर खत्रीले पत्रपत्रिकामा बोलेको दिएको अन्तर्वाताको प्रिन्ट कपि समेतका सम्बद्ध कागजात साथै राखी आवश्यक प्रक्रिया अगाडि बढाउन पेश गरेको छु । तामेलदार बलदेव महतको प्रतिवेदन तथा हाल म्यादमा उल्लेख गरेको कुराबाट वडा नं. १० वडा कार्यालयका अधिकृत सरिता राई र सोही कार्यालयका भेषराज अर्पालले समेत म्याद तामेलीमा असहयोग गरेकोमा आवश्यक कारवाही हुन भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतका सह-रजिष्ट्रारको टिप्पणी प्रतिवेदन रहेको छ ।

१७. अदालतबाट जारी भएको म्याद कानूनको रीत पुन्याई समयमा नै तामेल गर्नु सम्बन्धित तामेलदारको कर्तव्य बन्दछ । यसरी जारी गरिएको म्याद बुझिलिनु सम्बन्धित म्यादवाला मानिसको समेत कर्तव्य हुन जान्छ । यसैगरी अदालतबाट जारी गरिएको म्याद तामेल गर्न सहयोग गर्नु सम्बद्ध निकायका कर्मचारी तथा स्थानीय मानिसको समेत कानूनी कर्तव्य हुन्छ । प्रचलित संविधान एवम् कानूनले राज्यका सम्बद्ध निकाय वा पदाधिकारीहरूले अदालतको काम कारवाही वा न्यायिक प्रकृत्यामा सहयोग गर्नु अनिवार्य



हुने गरी निर्देशित गरेको देखिन्छ । न्यायिक प्रकृत्यामा असहयोग गर्ने, छल्ने वा न्यायिक प्रकृत्या नै अवरुद्ध गर्ने किसिमका कुनै पनि काम कारवाही वा क्रियाकलाप स्वीकार्य हुन सक्तैनन् । न्यायिक प्रकृत्यामा पैदा गरिने, प्रत्यक्ष वा परोक्षः कुनै पनि प्रकारको अवरोध आपत्तिजनक मानिन्छन् र कानून बमोजिम दण्डनीय विषय बन्दछन् । यस प्रकारको प्रवृत्ति कुनै खास मुद्दा वा पात्रसँग मात्र सम्बन्धित नभएर आम नगरिकले सहज, सुलभ रूपमा न्याय प्राप्त गर्ने विषयसँग पनि सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । कानूनपरायणताको संस्कार कायम गर्नु कानूनी राज्य निर्माणका लागि आवश्यक छ । अदालतको आदेशको अवज्ञा गर्ने र न्यायिक प्रकृत्यालाई कानूनका रौं चिरा छिद्र खोजी अवरुद्ध गर्ने प्रवृत्तिले कुनै अर्थमा स्थान पाउनु हुँदैन । सरल, सहज, प्रभावकारी न्यायिक सेवा प्रदान हुने अवस्था र परिस्थिति निर्माणका लागि न्यायिक प्रकृत्याका क्रममा देखा पर्ने गरेका उपरोक्त अनुसारका गलत प्रवृत्तिहरू प्रति यस अदालतले शुन्यसहनशीलता अपनाउन बाञ्छनीय देखिन्छ । अतः यस अदालतबाट श्री लोकमानसिंह कार्कीको नाउँमा मिति २०७३।६।५ मा जारी गरिएको म्याद तामेल गर्ने सन्दर्भमा तामेलदार शम्भुबहादुर खत्रीले बदनियत गरी काम तामेल नगरेको र काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० वडा कार्यालयका अधिकृत सरिता राई र भेषराज अग्रालले म्याद तामेल कार्यमा सहयोग नगरी बाधा अवरोध खडा गरेको भनी निजहरूलाई मुलुकी ऐन, १९९९ नं. बमोजिम रु. १०००।- जरिवाना र १५ (पन्ध्र) दिन कैद किन गर्न नपर्ने हो? सजाय गर्नु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए ७ (सात) दिनभित्र स्वयं आफैं अदालतमा उपस्थित भै लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी निजहरूका नाउँमा तत्काल सूचना जारी गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०७३/७/२ मा भएको आदेश ।

१८. मैले मिति २०७३।६।९ मा म्याद तामेल गर्न बुझी लिएको थिए । त्यसमध्ये लोकमान सिंह कार्कीका नामको म्याद तामेल गर्न खोजतलासी गर्दै का.म.न.पा. वडा नं. १० वडा कार्यालयमा समेत सम्पर्क गरी राखेको थिए । का.म.न.पा. वडा नं. १० को कार्यालय सचिव पनि सो समयमा विभिन्न तालिममा भएको, दशौं नजिक आईसकेको, कार्यालय विदा



हुने दिन नजिक रहेको, बृद्ध अपाङ्ग भत्ता वितरण लगायतका काममा व्यस्त छु भन्ने सम्मका कुराहरु भयो । त्यसपछि घर पत्ता लाग्यो । मिति २०७३।६।१४ देखि घटस्थापना विदा भैसकेको थियो । मैले नियत बस उक्त म्याद तामेल रीतपूर्वक गर्न नचाहेको, बदनीयत गरी तामेल नगरेको होइन । अन्तरवार्ता दिँदै हिडेको भन्ने सम्बन्धमा जनचासोको विषयमा विभिन्न विषयमा जिज्ञासा राखेपछि बातचितसम्म भएको हो । वडा कार्यालयले म्यादवाला यो घरमा नबस्ने भनी मिति २०७३।६।२८ मा प्रतिवदेन दिएकोले सोही बेहोरा पेश गरेको छु । म उपर कुनै कारवाही हुनुपर्ने होइन, आरोपबाट सफाई पाउँ भन्ने समेत बेहोराको तामेलदार शम्भु खत्रीको लिखित जवाफ ।

१९. मिति २०७३।६।१९ गते श्री लोकमान सिंह कार्कीको म्याद तामेल गर्न तामेलदारहरु श्री शम्भुबहादुर खत्री तथा श्री बलदेव महत समेत खटिई आउनु भएको थियो । सो दिन १० वडा कार्यालयका प्रशासकीय प्रमुख श्री सरिता राई कार्यालय बाहिर रहनु भएको थियो, निजले मलाई निजको अनुपस्थितिमा कार्यालयको काम गर्न तथा मुद्दा मामिला तथा अन्य कुनै विषयमा रोहवरमा बस्न अख्तियारी तथा निर्देशन दिनु भएको थिएन । प्रशासकिय प्रमुख श्री सरिता राईलाई जानकारी गराउन मोवाइल फोनमा सम्पर्क गर्न प्रयास गर्दा सम्पर्क हुन सकेन । सम्पर्क हुन नसकेपछि मेरो पदीय जिम्मेवारीको बारेमा निज तामेलदारलाई मैले बताएको थिएँ । त्यसपछि तामेलदार बलदेव महतले सर्वोच्च अदालतका सम्बन्धित कर्मचारीसंग कुरा गर्न फोन दिनु भयो । उहाँले की प्रशासकीय प्रमुखलाई उपस्थित गराउनुस, अथवा तपाईंले नै रोहवरमा बसी सहि गरिदिएपनि हुन्छ भन्नुभयो । तत्पश्चात तत्कालै प्रशासकीय प्रमुख सरिता राईले मलाई फोन गरी आज म विदा बसेको छु, तपाईंले अदालतको म्याद तामेली गर्ने कार्यमा रोहवरमा बसी म्याद तामेली गर्न सहयोग गर्नु भनी निर्देशन भएपश्चात म सहयोग गर्नको लागि श्री लोकमान सिंह कार्कीको घरसम्म अदालतबाट नै ल्याएको सवारी साधनमा तामेलदारहरुसँग नै चढी गएको हुँ । श्री लोकमानसिंह कार्कीको घरमा जाँदा स्थानीय व्यक्तिहरु, पत्रकारहरु लगायतको ठुलो जमात उपस्थित थियो । अदालतबाट म्याद तामेल गर्न आउनु भएका





कर्मचारीहरु बीचमा कोसँग, के कुरा भयो, मलाई थाहा भएन । उनीहरु विभिन्न मान्छेसँग कुराकानी गर्दै थिए । म रोहवरमा बस्न प्रतिक्षारत रहेकै अवस्थामा आज काम गर्न सकिने अवस्था छैन, तपाईं जान सक्नुहुन्छ, म्याद तामेल सम्बन्धी काम भोली गरौंला भनि तामेलदार श्री शम्भुबहादुर खत्रीले भनेको हुनाले निजहरुले भने बमोजिम म मेरो कार्यालयमा गएको हुँ । म्याद तामेली गर्ने स्थानको नजिक पुगेर म फर्केको होइन । मैले म्याद तामेली गर्ने कार्यमा कुनै पनि किसिमबाट प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा असहयोग तथा अवरोध सृजना गरेको छैन र मैले असहयोग वा अवरोध गर्नुपर्ने कुनै पनि कारण छैन । मैले आफ्नो पदीय जिम्मेवारी इमान्दारी साथ पालना गरेको हुदा झुठो प्रतिवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत बेहोराको का.म.न.पा. वडा नं. १० को कार्यालयका नायब सुब्बा भेषराज अर्यालको मिति २०७३/७/१० को लिखित जवाफ ।

२०. म सरिता राई काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० को प्रशासकिय प्रमुख भई कार्यरत रहँदै आएको छु । अदालतबाट जारी हुने म्याद सूचनाहरु तामेली लगायत अन्य कार्य यथासक्य छिटो सम्पादन गर्ने कार्य गर्दै आएको छु । मिति २०७३/६/१९ गते अन्दाजी १२ बजेको समयमा मेरो मोवाइलमा फोन आई रिसिभ गर्दा फोन गर्ने व्यक्तिले म सर्वोच्च अदालतबाट आएको हुँ, एउटा म्याद तामेल गर्नुपर्ने छ, तपाईं कहाँ हुनुहुन्छ भनी सोध्नु भएको थियो । फोनमा मैले म आज वडा नं. १० को कार्यालयमा अनुपस्थित रहेकोले वडा कार्यालयमा सम्पर्क राख्नु भनी जानकारी गराएको थिएँ । म उक्त दिन बिहानै ग्राण्डी अस्पतालमा मेरो पतिको नियमित स्वास्थ्य परीक्षणको क्रममा पतिलाई अस्पताल लिई गएको थिए । अस्पतालको काम सकेपछि काठमाडौं महानगरपालिकाले आयोजना गरेको Municipal Administration Revenue System (MARS) को प्रदर्शनी मार्गीस्थित राष्ट्रिय सभागृह भवनमा एक बजे देखि संचालन हुन तालिममा सहभागी हुनुपर्ने भएका कारण उक्त दिन आफू वडा कार्यालयमा पुरा दिन उपस्थित हुन नसक्ने भएकाले आफ्नो अनुपस्थितिमा काम गर्ने कर्मचारी ना.सु. भेषराज अर्याललाई सम्पर्क गरी म्याद तामेल सम्बन्धी कार्यमा आवश्यक सहयोग गर्नु भनी जानकारी गराएँ । यस सम्बन्धी



५. 

विषयमा का.म.न.पा. कार्यालयका प्रमुख रुद्रसिंह तामाङ समेतलाई सोही बेहोरा जानकारी गराएको हुँ । म उक्त दिन एक बजेपछि पूरा दिनभर नै तालिममा व्यस्त भए । मेरो अनुपस्थितिमा म्याद तामेल गर्न वडा कार्यालयमा आएको टोलीसँग वडा कार्यालयका जिम्मेवार कर्मचारी ना.सु. भेषराज अर्याल म्याद तामेल गर्ने कार्यमा रोहवरमा बस्न घरसम्म अदालतका कर्मचारीसँगै गएको र म्याद तामेल गर्ने कार्य स्थानीय अवरोधको कारण जनाई तामेलदारले नै तामेल गर्न नसकेका कारण म्याद तामेल हुन नसकेको हो । अदालतबाट म्याद तामेल गर्न आएको टोली नै म्याद तामेल नगरी भोली गरौंला भनी फर्केपछि रोहवरमा बस्ने वडाका कर्मचारीको खास भूमिका हुन नसक्ने भएकोले निज ना.सु. भेषराज अर्याल म्याद तामेलीको रोहवरमा बस्न घर ठेगानामा पुगे पनि सो दिन काम हुन नसकेको हो । प्राप्त जानकारी लोकमान सिंह कार्की प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति भएपछि उहाँ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको परिसरमा रहेको निवासमा बस्नु भएको रहेछ । यो घरमा कोही पनि छैन, आजलाई सूचना म्याद तामेल गर्नु नपर्ने भयो भनी तामेलदार शम्भुबहादुर खत्रीले मलाई भनेकोले म फर्की आएको हुँ भनी ना.सु. भेषराज अर्यालले मलाई जानकारी गराउनु भएको थियो । वडा कार्यालयबाट म्याद तामेल गर्न कुनै असहयोग भएको छैन । हामीलाई सजाय हुन पर्ने होइन, प्रतिवेदन खारेज गरीपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० को प्रशासकीय प्रमुख सरिता राईको लिखित जवाफ ।

२१. विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीले अदालतको आदेश बमोजिम निजको घरमा म्याद तामेल गर्न जाने तामेलदार र का.म.न.पा. वडा नं. १० का कर्मचारीहरु माथि अनुचित प्रभावमा पारी तथा स्वयं आफू लामो समयसम्म सम्पर्कविहिन भै म्याद तामेलीमा बाधा अवरोध गरेको र अन्य विभिन्न किसिमका बदनियतपूर्ण कार्यहरु गरी न्यायिक प्रक्रियालाई विलम्ब र अवरुद्ध गर्ने प्रयास गरेको, निजकै योजना, मिलेमतो र निर्देशनमा पूर्व कानून सचिव श्री प्रमोद कार्की, श्री प्रबल थापा लगायत प्रत्यर्थीका आफन्तहरु, नेपाल प्रहरीका स.ई. श्री नकुलराज गौतम समेतका सादा पोसाकका सुरक्षाकर्मीहरु, वडा नागरिक मञ्चका अध्यक्ष र






सदस्य भनिएका व्यक्तिहरु लगायतका व्यक्तिहरु संलग्न रहेको प्रतिकार समुहले डर, धाक, धम्की देखाई, हुलहुज्जत गरी २०७३।७।१ का दिन का.म.न.पा. वडा नं. १० को वडा कार्यालय तथा प्रत्यर्थीको घर ठेगाना भएको स्थानमा गै म्याद तामेली कार्यमा प्रत्यक्ष बाधा अवरोध गरेको र उक्त कार्य न्यायालय माथिको भौतिक आक्रमण भएकोले प्रस्तुत कसूरका सम्बन्धमा जानकारी, समाचार, फोटो, भिडियोका किलिप्सहरु समेत प्राप्त भएकोले प्रस्तुत उजुरीमा भएका- सूचनालाई आधार मानी सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट थप छानबीन तथा अनुसन्धान गरी गराई तथा सो कार्यमा खटिएका तामेलदार तथा १० नं. वडा कार्यालयका कर्मचारीहरुबाट समेत पहिचान गरी, गर्न लगाई कसूरमा संलग्न व्यक्ति, ठेगाना, हुलिया तथा कसूर एकिन गरी संलग्न सबै कसूरदारहरुलाई कारवाही गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदक ओमप्रकाश अर्यालको मिति २०७३/७/११ को निवेदन।

२२. निवेदकले यस अदालत, पूर्ण इजलासको आदेशबमोजिम लोकमान सिंह कार्कीको नाममा जारी भएको म्याद तामेल गर्ने यस अदालतका तामेलदारसहित कर्मचारीहरु निजको घरमा जाँदा हाल विपक्षी बनाइएका र नाम खुल्न नसकेका अन्य केही व्यक्तिहरुसमेत संलग्न समूहले डर, धाक, धम्की देखाई हुलहुज्जत गरी म्याद तामेली कार्यमा बाधा अवरोध गरेको भन्ने विषय उठाएको पाइयो । अदालतको कार्यमा सहयोग गर्नु सबै नागरिकको आधारभूत कर्तव्य हुन्छ । यो कर्तव्यको पालना नभएमा न्यायपालिकाले स्वतन्त्र र निर्भिकतापूर्वक कार्य गर्न सक्दैन । असहयोगको स्थिति छ भन्ने सम्म कुरालाई पनि गम्भिरतापूर्वक लिनुपर्ने हुन्छ, किनभने यस्तो कार्यले प्रकारान्तरले विधिको शासन उपर नै प्रहार गर्दछ । तसर्थ निवेदकले निवेदनमा उठाएको विषयमा के कसो भएको हो ? निवेदनमा उल्लेख भएबमोजिम अ.वं. १११ नं. बमोजिम किन सजाय गर्नु नपर्ने हो ? सजाय नगर्नु पर्ने कुनै आधार र कारण भए ७ दिनभित्र स्वयम् आफै उपस्थित भई लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी निवेदनमा विपक्षी बनाइएका व्यक्तिहरुलाई निवेदनको प्रतिलिपिसहित म्याद सूचना तत्काल जारी गर्नु । साथै, निवेदनको सरोकार अदालतको म्याद सूचना तामेलीसँग रहेको र निवेदनसाथ संलग्न पत्रिकाहरुमा उल्लेख भएका





आफूलाई वडा नागरिक मञ्चका पदाधिकारी बताउने व्यक्तिको का.म.न.पा. वडा नं. १० का वडा सचिव सरिता राईसँग सम्वाद भएको भन्ने उल्लेख र वडा नं. १० का कर्मचारीहरु सरिता राई र भेषराज अर्याल यसै अदालतमा तारेखमा रहि निजहरुलाई मिति २०७३/७/२४ को तारेख तोकिएको देखिँदा उक्त व्यक्तिको नाम, ठेगाना निजहरुबाट अ.वं. १३३ नं. बमोजिम कागज गराई खुलाउन लगाई नाम र ठेगाना स्पष्ट छुन आए निजका नाममा समेत माथि उल्लेख भएबमोजिम म्याद जारी गर्नु भन्ने मिति २०७३/७/२३ को यस अदालतको आदेश ।

२३. उजुरीकर्ताले उजुरीपत्रमा उल्लेख गरे बमोजिम प्रत्यर्थी लोकमान सिंह कार्कीको नाउँको म्याद तामेली कार्यमा कुनै पनि प्रतिकार समुह भए, नभएको आफूलाई थाहा नभएको, निज प्रत्यर्थी मध्येका लोकमानसिंह कार्की र मेरो घर एउटै वडा नं. १० मा परेको, आफू काम विशेषले पुरानो बानेश्वर गएकोमा मूलबाटोको धुलो धुँवा र गाडीको चाप र प्रदुषणबाट बचन छोटो वाटो प्रयोग गरी घर फर्कने क्रममा उक्त दिन अं. १२ बजेतिर निजको घरमा केही मानिसहरु जम्मा भएको देखेपछि मानिसहरु किन जम्मा भएका रहेछन भनी बुझ्ने र थाहा जानकारी लिने क्रममा त्यहाँ रहेका मानिसलाई सोधदा सर्वोच्च अदालतबाट म्याद तामेली गर्न कर्मचारी आएको भनेपछि त्यहाँबाट सरासर म आफ्नो घर मध्यबानेश्वर तर्फ सोही भित्रिबाटोबाट फर्केको हो । डर, धाक, धम्की, देखाई हुलहुज्जत गरी म्याद तामेली कार्यमा प्रत्यक्ष अवरोध गरे भन्ने आरोप शत प्रतिशत झुठा हो । उजुरीकर्ताले लगाएको आरोप सरासर बनावटी एवं झुठा हुँदा मुलुकी ऐन अ.वं. १११ नं. बमोजिम कुनै पनि सजाय समेत हुनुपर्ने होइन । उजुरी निवेदन खारेज पाउँ भन्ने बेहोराको प्रमोद कुमार कार्कीको लिखित जवाफ ।

२४. प्रत्यर्थी श्री लोकमान सिंह कार्की, निजको भाई डा. बालमानसिंह कार्की र मेरो घर एउटै वडामा पर्दछ । म मिति २०७३/७/१ गतेको विहान करिब ११.१५ बजे तिर घरायसी काम विशेषले प्रत्यर्थीमध्ये डा. बालमान सिंह कार्कीको घरमा गएको थिएँ । अं. करिब १२ बजे तिर घर बाहिर आवाज आएको सुनेपछि के रहेछ भनी हेर्दा पूर्व मुख्य सचिव श्री





*S. S. M.*

लोकमानसिंह कार्कीको घरको गेट बाहिर केही मानिसहरू जम्मा भएका रहेछन् । बुझ्न जादा त्यहाँ म्याद बुझाउन अदालतबाट कर्मचारीहरू खटेर आउनु भएको रहेछ । सो म्याद बुझाउने क्रममा निज पूर्व मुख्य सचिवको घर विगत केही वर्षदेखि भाडामा बसेका स्यामसुङ्ग मोवाइल कम्पनीका म्यानेजर प्रभात नामका व्यक्तिले निज पूर्व मुख्य सचिव र वहाँको परिवार त्यस घरमा नबस्ने गरेको हुँदा म्याद बुझ्न मिल्दैन । वहाँ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको सरकारी निवास टंगालमा नै बस्नुहुन्छ, त्यही बुझाउनुस भन्ने जस्ता संवाद भएको सुनेकोसम्म हुँ । त्यहाँ जम्मा भएका स्थानीय मध्ये कुनैले म प्रवल थापातर्फ संकेत गर्दै उहाँलाई बुझाए भईहाल्योनि भनेपछि मैले पनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको सरकारी निवास टंगालमा नै बस्नुहुन्छ, त्यहाँ म्याद बुझिदिने व्यक्तिहरू पनि छन् भन्ने बेहोराको वास्तविक जानकारीसम्म म्याद बुझाउन आउने कर्मचारीहरूलाई नम्र बोलीमा मैले भनेको सम्म हुँ । म सहितको प्रतिकार समूहले डर, धाक धम्की देखाई, हुलहुज्जत गरी म्याद तामेली कार्यमा प्रत्यक्ष बाधा अवरोध गरेको होइन भन्ने समेत बेहोराको प्रवल थापाको लिखित जवाफ ।

२५. आरोप कपोलकल्पित छ, म्याद तामेली सम्बन्धमा पूर्व कुनै जानकारी थिएन, डियुटीको सिलसिलामा संयोगवस उक्त स्थानमा पुग्दा केही मानिस जम्मा भएकोदेखि जानकारी लिने उद्देश्यले उक्त स्थानमा गएको हो, आफु कार्यरत कार्यालयकै कार्यक्षेत्र भित्र भए गरेका, सुनेका तथा देखेका सबै खाले घटना तथा गतिविधिहरूको बारेमा सूचना संकलन गरी कार्यालय प्रमुख समक्ष जाहेर गर्नुपनि आफ्नो कर्तव्य भएको हुँदा सो अनुसार कर्तव्य निर्वाह गरेको हुँ । मैले म्याद तामेली गर्न आएका सम्मानित अदालतका कर्मचारीहरूलाई तामेली गर्ने कार्यमा कुनै बाधा अवरोध तथा बोलचाल समेत गरेको छैन । सम्मानित अदालतको न्यायिक प्रकृत्यालाई अवरुद्ध वा बाधा विरोध गर्ने कार्य म बाट कहिल्यै हुनै सक्दैन । संचार माध्यमबाट प्रकाशित समाचारहरूमा मलाई समेत संलग्न गराई गलत ढंगबाट समाचार संप्रेषण भएको तथा म माथि उजुरीकर्ता अधिवक्ताले लगाउनु भएको आरोप कपोलकल्पित र झुठ्ठा भएको हुँदा मलाई अ.वं. १११ नं. बमोजिम कारवाही नगरी

*S. S. M.*




फुर्सद दिलाई पाउँ भन्ने समेत बेहोराको प्रहरी नायब निरीक्षक नकुलराज गौतमको लिखित जवाफ ।

२६. निवेदकको उजूरी तथ्यमा आधारित नभई सार्वजनिक अफवाह/उन्माद (Public Furor) श्रृजना गर्नमात्रै दिइएको हो । उजूरकर्ताले आफू निवेदक भएको मुद्दाको न्यायिक प्रकृया अवरुद्ध गर्ने उद्देश्यले भौतिक हस्तक्षेप गरेको भन्ने लगायतका आरोप लगाउनु सर्वथा गलत छ । घटनामा मेरो जानकारी वा संलग्नता रहन सक्ने अवस्था नै छैन । त्यसवेला म नेपालमा नै थिइन, विदेश गएको थिएँ । म सम्मानित अदालतको आदेश सदैव सम्मान र समर्पण गर्ने व्यक्ति हुनाले उजूरीमा उल्लेख गरेजस्तो कार्य गरेको पनि छैन र गर्ने पनि छैन । प्रमुख आयुक्तको पद बहाली गरिसकेपछि मेरो निजी निवास भाडामा दिई सपरिवार हालसम्म आयोग परिसरमै रहेको सरकारी निवासमा बसिरहेको छु । झुठा उजूरी खारेज गरीपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीको लिखित जवाफ ।

कानून व्यवसायीहरुको वहस जिकिर:

२७. नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनका सन्दर्भमा मिति २०७३ साल पौष ७, ८, २१, २२ र २४ गते पक्ष, विपक्ष दुवै तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विव्दान वरिष्ठ अधिवक्ताहरु, विव्दान अधिवक्ताहरु तथा विव्दान सहन्यायाधिवक्ता समेतले गर्नु भएको विस्तृत वहस जिकिर सुनियो ।
२८. रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विव्दान वरिष्ठ अधिवक्ताहरु श्री शम्भु थापा, श्री रविनारायण खनाल, विव्दान अधिवक्ताहरु श्री सुरेन्द्र भण्डारी, श्री टिकाराम भट्टराई, श्री रमेश बडाल, श्री गोविन्द बन्दी, श्री विजयप्रसाद मिश्र, श्री सुनिलकुमार पोखरेल, निवेदक अधिवक्ता श्री ओमप्रकाश अर्याल, श्री रमणकुमार कर्ण, श्री दिनेश त्रिपाठी, श्री ज्योती बानियाँ, डा. श्री चन्द्रकान्त ज्ञवाली, श्री बाबुराम दाहाल, श्री राजुप्रसाद चापागाई, श्री ज्योती लम्साल पौडेल, श्री शिवकुमार यादव, श्री सरोजकृष्ण घिमिरे, श्री पुनदेवी महर्जन, र श्री





भगवती पाण्डेले वहस जिकिर प्रस्तुत गर्नु भयो । वहाँहरुले आफ्नो वहसका क्रममा मूलतः निम्नानुसारको जिकिर प्रस्तुत गर्नु भएको छः

विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय (ग) र (ङ) मा तोकिए बमोजिमको योग्यता छैन । राजप्रसाद सेवामा काम गरेको अवधिलाई “लेखा, राजस्व, ईञ्जिनियरिङ्ग, कानून, विकाश, अनुसन्धान” कुनै वर्गमा राख्न र गणना गर्न मिल्दैन । राजप्रसाद सेवामा कार्य गरेको अवधि बाहेक गर्दा निजको उल्लेखित ६ वटा विषयगत क्षेत्रमा काम गरी २० वर्षको अनुभव हासिल गरेको देखिदैन । निज विपक्षी केही अवधि निलम्बनमा परेको अवस्था छ । त्यस्तो अवधि अनुभवमा जोड्न मिल्दैन । विपक्षी लोकमानसिंह कार्की उपर कारवाहीको प्रारम्भ भएपछि कुनै पनि कार्यालयमा हाजिर भएको देखिदैन । उक्त २ बर्ष ६ महिनाको अवधिलाई पनि अनुभवमा जोड्न मिल्दैन । तर यी सबै पक्षमा विचार नै नगरी हचुवा र गलत तवरबाट अवधि गणना गरिएको छ । यसरी गरिएको संवैधानिक परिषदको सिफारिश संविधानमाथिको जालसाजी हो । राजनैतिक पध्दती बदलिएपछि मूल्य-मान्यताहरुमा पनि परिवर्तन आउँदछ । यस पक्षमा संवैधानिक परिषदले विचार गरेको छैन । विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीलाई रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनमा दोषी भनी ठहर गरिएको छ । उच्च नैतिक चरित्र हुनका लागि सार्वजनिक जवाफदेहीताको पदमा रहेका व्यक्तिले कानूनको शासन, मानव अधिकार, लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताको सम्मान र पालना गरेको हुनु पर्दछ, व्यवसायिक निष्ठाको पालना गरेको र सर्वसाधारण मानिसको दृष्टिमा सदाचारपूर्ण व्यवहार र आचरण भएको हुनु पर्दछ । यस प्रकारको योग्यता विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीमा रहेको छैन । विपक्षीले मलाई सजाय प्रस्ताव भई स्पष्टिकरण माग भएको छैन भन्नु भएको छ, यो कुरा गलत हो । निजले भएको तथ्य ढाँटेको प्रमाणित छ । संवैधानिक परिषदमा उहाँले दिनु भएको विवरणमा आफू निलम्बनमा परेको कुरालाई लुकाउनु भएको छ । रायमाझी आयोग सत्य-तथ्य पत्ता लगाई राय, ठहर र सुझाव दिनका लागि गठन भएको हो भन्ने कुरा आयोग गठनका





सम्बन्धमा राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाले स्पष्ट पारेको छ । सो आयोगको प्रतिवेदनको महत्व छ र यसको पालना हुनु पर्दछ । रायमाझी आयोग जाँचबुझ आयोग ऐन २०२६ बमोजिम गठन भएको हो । ऐनको दफा ६ ले आयोगलाई अवहेलनामा समेत कारवाही गर्ने अधिकार दिएको छ । रायमाझी आयोगलाई न्यायिक प्रकृतिको आयोगका रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ । रायमाझी आयोग सर्वोच्च अदालतका पूर्व न्यायाधीशको अध्यक्षतामा गठित आयोग हो । प्रमाण ऐन २०३१ को दफा २० ले त्यस्तो आयोगले गरेको सिफारिशलाई अदालतले प्रमाणमा लिन मिल्दछ ।

प्रस्तुत विवादमा संयुक्त इजलासको फैसलाले सेवामा रहेको कूल अवधिलाई मात्रै यान्त्रिक रूपमा गणना गरेको छ । संविधानमा व्यवस्थित प्रावधानलाई हेरिएको छैन, साथै रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएका कुराहरु र अदालतबाट कमलेश द्विवेदीको निवेदनका सन्दर्भमा भएको व्याख्याको गलत अर्थ लगाइएको छ । योग्यताको प्रश्न संवैधानिक परिषदले मात्र हेर्ने बिषय भनी अदालत न्याय निरोपण गर्नबाट पन्छिन मिल्दैन । योग्यताको बिषयमा प्रश्न उठिसकेपछि अदालतले निरोपण गर्नु पर्दछ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावनालेनै जनादेशको सम्मान गर्न संविधानसभाबाट संविधान बनाउने उद्घोष गरेको छ । विपक्षी लोकमानसिंह कार्की जनआन्दोलन दबाउन मुख्य भूमिका निर्वाह गर्ने दोषी व्यक्ति हुँदा निजबाट जनादेशको सम्मान हुन सक्ने देखिदैन । संवैधानिक परिषदको सिफारिश नै गैरसंवैधानिक छ । योग्यता पुगेको प्रमाणित नगरी कसैलाई पनि सिफारिश गर्न मिल्दैन । तर गरियो । संवैधानिक नियुक्तिको बिषय व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन हुनुपर्ने संवैधानिक प्रावधान छ । संवैधानिक परिषदले राष्ट्रपति समक्ष नियुक्तिका लागि लेखेको पत्रमा अर्को संविधानसभाको निर्वाचन भई व्यवस्थापिका संसदको अधिवेशन प्रारम्भ भएको मितिले एक महिनाभित्र व्यवस्थापिका संसद समक्ष प्रस्तुत गर्ने गरी नियुक्त गर्न सिफारिस भएको भन्ने उल्लेख गरेको छ । तर सो बमोजिमको प्रकृया अबलम्बन गरेको देखिदैन । निजको संसदीय सुनुवाई भएको छैन ।





उच्च नैतिक चरित्र भन्नु र कुनै फौजदारी प्रकृतिको कसुर प्रमाणित भई दोषी कायम हुनु फरक-फरक कुरा हुन । नैतिक पतन देखिने कसुर गर्नु र उच्च नैतिक चरित्र नहुनु उस्तै कुरा होइन । संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा नियुक्ति हुने व्यक्तिप्रति रहेको जनभावना पनि हेरिनु पर्दछ । संवैधानिक परिषदले यस पक्षमा पनि वेवास्ता गरेको छ । सारा नागरिक समाजले अनैतिक प्रमाणित गरिसकेका विपक्षीलाई अदालतले नैतिकताको प्रमाणपत्र दिन मिल्दैन । रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयनका क्रममा तत्कालिन उप-प्रधानमन्त्री श्री के.पी. शर्मा ओलीको अध्यक्षतामा गठित समितिले भविष्यमा सरकारी जिम्मेवारी समेत नदिने र सो को अभिलेख राख्ने निर्णय समेत गरेको छ । उच्च नैतिक चरित्र हुनु पर्ने ठाउँमा उहाँको औषत नैतिक चरित्र समेत विवादास्पद छ । नेपाल सरकारले निजलाई सोधेको स्पष्टिकरण चित्त नबुझ्दो भएपछि पुनः सोधिएको स्पष्टिकरणमा पत्र समेत नबुझी सम्पर्कविहिन भएको अवस्था छ । प्रश्न उठीसकेपछि उच्च नैतिक चरित्रको निरोपण अदालतवाट गरिनु पर्दछ । यसवाट भविष्यका लागि समेत मार्गदर्शन प्राप्त हुन सक्दछ । तसर्थ संयुक्त ईजलाशको निर्णय उल्टी गरी निवेदन माग वमोजिम रिट आदेश जारी हुनु पर्दछ भनी वहस जिकिर प्रस्तुत गर्नु भयो । यसका साथै विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भू थापा, अधिवक्ता श्री सुरेन्द्र भण्डारी समेतले निवेदकको तर्फवाट पेश गर्नु भएको लिखित वहस-नोट समेत अध्ययन गरियो ।

२९. विपक्षी सरकारी निकायहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सह-न्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले पुनरावलोकनका आधार सीमित तोकिएका छन्, त्यसमा सीमित रहेर निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । कुन नयाँ प्रमाणका आधारमा निस्सा दिएको हो, आदेशमा खुलाईएन । निस्सामा उल्लेख गरिएको नजीरको सान्दर्भिकता यस विवादमा देखिंदैन । अदालतको लागि यस प्रकारको विवाद पहिलो हो । राजनीतिक संयन्त्रले नियुक्ति गर्ने बिषयमा अदालतबाट आदेश जारी गर्न मिल्दैन । संवैधानिक परिषदले संन्तुष्ट भएर नै सिफारिश गरेको हो । एकै पटक नियुक्त अन्य संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिको सिफारिश सम्बन्धमा योग्यताका कुरा उठाईएको छैन । विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीको





हकमा मात्र प्रश्न उठाइएको छ । संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरु नियुक्तिको लागि २०७० साल असोज महिनामा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित भएको थियो । सो सूचना बमोजिम परेको निवेदन मध्ये विपक्षीको नियुक्ती भएको हो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५) ले तोकिएको योग्यता पुरा भएका व्यक्तिलाई नियुक्ति दिइएकोले निवेदन माग बमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने होइन भनी बहस गर्नु भयो ।

३०. विपक्षी मध्येका लोकमानसिंह कार्कीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरु श्री सुशिल कुमार पन्त, श्री महादेव यादव, श्री बद्रीबहादुर कार्की, श्री बालकृष्ण न्यौपाने, श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा, विद्वान अधिवक्ताहरु श्री बाबुराम कुँवर, श्री माधवकुमार बस्नेत, श्री कुमार रेग्मी, श्री सुरेश कुमार महतो, श्री दिपेन्द्र झा, श्री आनन्दमणि लम्सालले बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नु भयो । वहाँहरुले आफ्नो बहसका क्रममा मूलतः निम्नानुसारको जिकिर प्रस्तुत गर्नु भएको छः

असान्दर्भिक नजीरको आधारमा पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भएको छ । निस्साको आदेश नै त्रुटिपूर्ण छ । आदेश त्रुटिपूर्ण भएपछि विवादको अन्य विषयवस्तुमा प्रवेश गर्न मिल्दैन । त्यसो गर्दा सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित नजीर र प्रचलन विपरित हुन जान्छ । पुनरावलोकनको दायरालाई धेरै खुकुलो पारियो भने यसले स्थापित न्यायिक मान्यतालाई खल्बल्याउने अवस्था रहन्छ । पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान गर्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) बमोजिम भनी दिइएको हुँदा सो आधार वाहेक अन्य विषयमा प्रवेश गरी हेर्न मिल्दैन । निर्णय अन्तिमताको सिद्धान्त (Finality of judgement) अनुसार पनि यो विवादमा पुनरावलोकन गरी हेर्न उचित छैन । राज्यका उच्च पदस्थ पदाधिकारीहरु अध्यक्ष र सदस्य रहेको संवैधानिक परिषदबाट नियुक्तिको लागि सिफारिश भएको छ । परिषदले आफ्नो बुद्धिमत्ता प्रयोग गरी सिफारिश गरेको कुरा भएकाले यो न्यायिक निरोपणको विषय (justiciable) पनि हुन सक्दैन । यदि विवादको विषयमा प्रवेश गरी हेर्ने हो भने पनि सेवा जोडिसकेपछि अनुभव जोड्न मिल्दैन भन्न





मिल्दैँन । लोकमानसिंह कार्कीले राजप्रसाद सेवामा रहँदा Administrative Staff College मा तालिम लिएको अवस्था छ । राजप्रसाद सेवामा रहँदा राष्ट्रिय मुल नीति बनाउने जिम्मेवारी पुरा गरेको छ । भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि निज लोकमानसिंह कार्कीले चालेका कदमहरुबाट उच्च नैतिक चरित्र भएको स्पष्ट छ । रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन आफैँमा निर्णय होइन । जनआन्दोलन दमनका सम्बन्धमा २०४८ सालमा गठित मल्लिक आयोगले दिएको प्रतिवेदनमा उल्लेखित दोषी भनिएका व्यक्तिलाई मुद्दा चलाउन नमिल्ने भनी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट मिति २०४८।३।२२ मा निर्णय भएको छ । लोकमानसिंह कार्कीले २४ वर्ष भन्दा बढी विभिन्न पदमा रही सेवा गरेको कुरामा विवाद छैन । निजामती सेवा ऐन बमोजिम राजिनामा गरी मिति २०६५।५।२५ मा अवकाश भै निवृत्तभरण प्राप्त गरेको व्यक्ति अयोग्य हुने हुँदैन । अयोग्य हुने भए निवृत्तभरण पनि पाउने थिएन ।

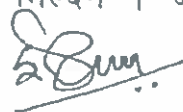
योग्यता र चरित्रको कुरा संवैधानिक परिषदले हेरिसकेको छ । रायमाझी आयोग केवल छानवीन गर्ने आयोग हो, यसले कसैलाई पनि दोषी ठहर गर्न सक्दैन । कसैले अयोग्य भन्दैँमा व्यक्ति अयोग्य हुने होइन । न्यायिक प्रकृयाबाट अयोग्यता प्रमाणित हुनु पर्दछ । तत्कालिन अवस्थामा लोकमानसिंह कार्कीले सरकारको आदेश पालना गरेका हुन् । सरकारले दिएको आदेश कर्मचारीतन्त्रमा रहेको व्यक्तिले पालना गर्दिन भन्न मिल्दैन । यो चरित्र सम्बन्धी विषय होइन । अदालतले सबै कुराको जिम्मा लिन हुँदैन । योग्यता जाँच्ने काम अदालतको होइन । संवैधानिक परिषद नै उक्त कुराको जिम्मेवार निकाय हो । नियुक्ति हुँदाको अवस्थामा संवैधानिक परिषदले योग्य देखेर नियुक्ति गरेको देखिन्छ । चरित्र, ख्याती जस्ता कुरा आत्मगत कुरा हो, यसको मापन गर्ने कुनै वस्तुगत आधार हुँदैन । संविधानको व्याख्या गर्दा उदार दृष्टिकोण राखिनु पर्दछ । चरित्र, ख्याती जस्ता कुरालाई हेरी संवैधानिक परिषद जस्तो सक्षम निकायले गरेको सिफारिश अदालतबाट परीक्षण हुन थाल्यो भने भविष्यमा हुने नियुक्ति समेत प्रभावित हुने अवस्था रहन्छ । प्रस्तुत विवादमा सञ्चार क्षेत्रले अनावश्यक चासो राखेर अतिरञ्जनापूर्ण





प्रचार-प्रसार गरेको छ । अदालतमा विचाराधीन विषयमा यसरी प्रचार-प्रसार हुनु उचित होइन । संविधान अनुसार शपथ लिएका व्यक्ति भएकाले लोकमानसिंह कार्कीको चरित्रमा प्रश्न उठाउन मिल्दैन । संविधानमा राखिएका सबै विषयहरू न्यायिक निरोपयोग्य विषय हुँदैनन् । ख्यातीको विषय हेर्ने अधिकार संवैधानिक परिषदलाई छ, परिषद नै जिम्मेवार निकाय हो । चरित्र वा ख्यातिको कुरा अदालतबाट परीक्षण हुन सक्दैन । तसर्थ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) बमोजिमका उमेर, शैक्षिक, योग्यता, अनुभव, ख्याती, उच्च नैतिक चरित्र लगायतका सबै योग्यता लोकमानसिंह कार्कीमा रहेको हुँदा पुनरावलोकनको निवेदन खारेज गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१/६/८ मा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर गरेको आदेश सदर हुनु पर्दछ भनी वहस जिकिर प्रस्तुत गर्नु भयो । यसका साथै विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री सुशिल कुमार पन्त, श्री बालकृष्ण न्यौपाने तथा विद्वान अधिवक्ता श्री माधव कुमार वस्नेत समेतले विपक्षी मध्येका लोकमानसिंह कार्कीको तर्फबाट पेश गर्नु भएको लिखित वहस-नोट समेत अध्ययन गरियो ।

३१. विपक्षी मध्येका तत्कालिन राजनीतिक संयन्त्रका अध्यक्ष श्री पुष्पकमल दाहाल (प्रचण्ड)को तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री दिनमणि पोखरेलले संविधानले नचिनेका राजनीतिक संयन्त्रका विरुद्ध रिट जारी गर्न मिल्दैन । राजनीतिक संयन्त्रले सिफारिश गरेको हो होइन भन्ने विषयमा अदालत प्रवेश गर्न उचित नहुने भएवाट श्री पुष्पकमल दाहाल (प्रचण्ड)का विरुद्ध कुनै प्रकारको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था छैन भनी वहस जिकिर गर्नु भयो ।
३२. विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीका नाममा जारी भएको म्याद तामेलीको क्रममा अवरोध भएको भन्ने विषयमा पुरैका प्रतिवेदन तथा निवेदन सम्बन्धमा विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपानेले वडा कार्यालयका प्रतिनिधिले अहिले उहाँ घरमा बस्नुहुन्न, घर भाडामा लगाएको छ भन्ने जवाफ दिएको विषय अदालतलाई असहयोग गरेको भन्न मिल्दैन । बरु अदालतलाई म्याद तामेल गर्न







सहज होस भन्ने अभिप्राय राखेको छ । अदालतको म्याद तामेलीमा विपक्षीहरुले सहयोग नै गरेको मान्नु पर्दछ । टंगालबाट पटक पटक फोन आएको र टंगाल आए बुझिन्छ भन्दा भन्दै पटक पटक लोकमानसिंह कार्कीको घरमा म्याद तामेल गर्न पठाईनु हुदैनथ्यो । पक्षहरुले म्याद तामेलीको कार्यमा असहयोग गरेको नभई सहयोग नै गरेको अवस्था हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भनी बहस गर्नु भयो । विपक्षी सरिता राई र भेषराज अर्यालको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री यज्ञमूर्ति बज्राडे तथा अधिवक्ता राजेन्द्र खनालले हाम्रो पक्षको कार्य म्याद तामेलीको कार्यमा साक्षी बस्ने सम्म हो । म्याद तामेलीको कार्यमा कुनै प्रकारले असहयोग गरेको प्रमाणित नभएको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो । विपक्षी प्रबल थापा समेतका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री पोषणराज लामिछानेले मेरो पक्षले म्याद तामेलीको कार्यमा कुनै प्रकारले असहयोग गरेको नहुदा सजाय हुनुपर्ने होइन भनी बहस जिकिर गर्नु भयो । विपक्षी नकुलराज गौतमको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री प्रकाश बस्नेतले मेरो पक्ष सुरक्षाकर्मी भएको नाताले के बिषयमा भिडभाड भइरहेको छ भनी कर्तव्यपालनाको सिलसिलामा उक्त ठाउँमा गएको हो । म्याद तामेलीको कार्यलाई सहयोग पुगोस भनेर नै गएको अवस्थामा म्याद तामेलीमा असहयोग गरेको भनी सजाय गर्न मिल्दैन भनी गर्नु भएको बहस जिकिर समेत सुनियो ।

### अदालतको निर्णयादेश-ठहरः

३३. रिट निवेदन, लिखित जवाफ, प्रमाणमा आएका फायल कागजात, लिखित बहसनोटको अध्ययन गरी तथा विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरु, विद्वान अधिवक्ताहरु तथा विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले गर्नु भएको बहस जिकिर समेत सुनी अब यसमा निम्न प्रश्नहरु सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखियोः


१. यस अदालतको संयुक्त ईजलासबाट मिति २०७१ आश्विन ८ गते रिट खारेज गर्ने गरी भएको निर्णय उपर पुनरावलोकन गरी हेर्न हुने कानून बमोजिमको पूर्वावस्था विधमान छ वा छैन?





२. पुनरावलोकन गरी सुनुवाई गर्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ र न्याय प्रशासन ऐन २०७३ को दफा ११ मा उल्लेख भए अनुसारका पुनरावलोकन गर्न निस्सा प्रदान गर्दा ग्रहण गरिएका आधारमा नै सीमित रही हेर्नु पर्ने हो, वा विवादका अन्य सम्बद्ध तथ्य र प्रश्न उपर पनि विचार गरी निर्णय गर्न सकिन्छ?
३. प्रस्तुत विवाद न्यायिक निरोपयोग्य (justiciable) विवाद हो वा होइन?
४. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनका लागि नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५) बमोजिमको योग्यता विपक्षी मध्येका लोकमानसिंह कार्कीमा रहेको देखिन्छ वा देखिदैन?
५. यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१।६।८ मा भएको आदेश मिलेको छ वा छैन, निवेदन माग बमोजिम उत्प्रेषण तथा परमादेशको आदेश जारी हुने वा नहुने के हो?
६. प्रस्तुत विवादको पुनरावलोकन गर्ने सम्बन्धी यस अदालतबाट जारी भएको लोकमानसिंह कार्कीका नाउँको म्याद तामेली गर्ने सन्दर्भमा बाधा अवरोध गरेको भनी विपक्षी बनाई उजुरी प्रतिवेदन परेका व्यक्तिहरु उपर सजाय हुने, नहुने के हो?
३४. यसमा विपक्षी मध्येका लोकमानसिंह कार्कीमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५)(ग) र (ङ) मा उल्लेख भए अनुसारको योग्यता नभएकाले निजलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा गरिएको नियुक्ति, सो सम्बन्धी सिफारिश, पदको सपथ लगायतका काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी योग्यता पुगेका व्यक्तिलाई प्रमुख आयुक्तको पदमा नियुक्त गर्न परमादेशको आदेश समेत जारी गरी पाउँ भन्ने रिट निवेदकको माग रहेको पाइयो । यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट उक्त निवेदन उपर सुनुवाई भई मिति २०७१।६।८ मा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर भएको र सो उपर निवेदक ओमप्रकाश अर्यालको तर्फबाट पुनरावलोकन





गरी हेरी पाउँ भनी निवेदन परी यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट पुनरावलोकन गरी हेर्ने आदेश भई निर्णयार्थ यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको देखियो ।

३५. निर्णय तर्फ विचार गर्दा सर्व प्रथम यस अदालतको मिति २०७१ आश्विन ८ को रिट निवेदन खारेज गर्ने निर्णय उपर पुनरावलोकन गरी हेर्न हुने कानून बमोजिमको पूर्वावस्था विद्यमान छ वा छैन? भन्ने पहिलो प्रश्नको निरोपण हुन आवश्यक देखिन्छ । पुनरावलोकन गर्ने सम्बन्धमा रहेको कानूनी व्यवस्था तर्फ दृष्टिगत गर्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ मा निम्नानुसारको प्रावधान रहेको देखियो:

“११. पुनरावलोकन: (१) सर्वोच्च अदालतले आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेश देहायको अवस्थामा पुनरावलोकन गर्न सक्नेछ:

क. मुद्दामा भएको इन्साफमा तात्त्विक असर पर्ने किसिमको कुनै प्रमाण रहेको तथ्य मुद्दा किनारा भएपछि मात्र सम्बन्धित पक्षलाई थाहा भएको देखिएमा, वा

ख. सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित नजीर वा कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल निर्णय भएको देखिएमा ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि देहायका अवस्थामा सर्वोच्च अदालतले आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेशको पुनरावलोकन गर्नेछैन:

क. एक पटक सो फैसला वा अन्तिम आदेशको पुनरावलोकन गरिसकेको,

ख. पुनरावलोकनको लागि परेको निवेदनमा उठाइएका प्रश्नहरू सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासमा पनि उठाइएको र त्यसमा न्यायाधीशहरूको राय नमिली पूर्ण इजलासबाट सुनुवाई भएकोमा सो प्रश्नहरूको निरूपण गरी निर्णय भैसकेको,

ग. यो ऐन प्रारम्भ हुनु अघि प्रचलित कानून बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई निर्णय भैसकेको, वा

घ. दफा १२ बमोजिम दोहोरिएको मुद्दामा पुनरावेदन अदालतको इन्साफ सदर भएको” ।

३६. न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को उल्लेखित दफा ११ को बनौटबाट पुनरावलोकन गर्ने आधार वा अवस्था सीमित रहेको देखिन आउदछ । निःशन्देहः यो अपवादस्वरूपको व्यवस्था हो । सामान्यतयाः अदालतले एक पटक कुनै विवादमा फैसला गरेपछि त्यो अन्तिम हुन्छ, त्यसलाई उही अदालतले पुनः परीक्षण गर्न वा उल्टाउन हुदैन । निर्णयको अन्तिमता (Finality of Judgement) सम्बन्धी सिद्धान्त अनुसार पनि उही विवादमा उसै अदालतले पटक-पटक निर्णय गर्नु हुदैन । यदि त्यसो गरियो भने विवादको कहिले पनि अन्त्य हुदैन र न्यायिक अनिश्चितताको जन्म हुन्छ । तथापि यदाकदा निर्णयमा त्रुटी

*Signature*

कायम रहन पुगी पक्षलाई गम्भीर अन्याय पर्न जाने र न्यायिक सिद्धान्तमा समेत विचलन आउने सम्भावना रहने भएकाले त्यसमा सुधारका लागि सर्वोच्च अदालतलाई केही सीमित अवस्थामा आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेशको पुनरावलोकन गर्न सक्ने अधिकार संविधान एवम् ऐन कानूनले प्रदान गरेको देखिन्छ । यस प्रकारको अधिकार हाम्रो सन्दर्भमा मात्र नभएर अन्य अनेकौं मुलुकमा त्यहाँका उच्चतम अदालतलाई प्रदान गरिएको पाइन्छ ।

३७. वस्तुतः पुनरावेदन र पुनरावलोकन फरक फरक अवधारणा हुन । पुनरावलोकनको कुरालाई पुनरावेदनकै दृष्टिले हेर्न मिल्दैन । पुनरावेदनलाई शुरु क्षेत्राधिकारको विस्तार (Extension of Original Jurisdiction) मानिन्छ र माथिल्लो अदालतले मातहत अदालतबाट भएका फैसला वा आदेशहरू उपर पुनरावेदन सुन्ने गरिन्छ । आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेश उपर पुनरावलोकन गर्ने अधिकार केवल सर्वोच्च अदालतलाई मात्र प्राप्त छ । पुनरावलोकन हुन सक्ने पूर्वशर्तहरू सीमित र निश्चित छन् । सर्वोच्च अदालत आफैमा अन्तिम तहको अदालत हो । यसको फैसला उपर पुनरावेदन लाग्दैन । फैसला, आदेश अन्तिम हुन्छ । तर यदाकदा स्थापित कानूनी सिद्धान्त वा नजीरको गम्भीर उल्लंघन वा न्यायमा गम्भीर विचलन (Miscarriage of Justice) हुन सक्ने अवस्थालाई हेरेर सम्भावित त्रुटी सच्याउने माध्यमको रूपमा सीमित दायरा निर्धारण गरी विधायिकाले पुनरावलोकन सम्बन्धी व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

३८. न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)मा पुनरावलोकन हुन सक्ने र दफा ११(२) मा पुनरावलोकन हुन नसक्ने अवस्थाहरू स्पष्ट रूपमा उल्लेख भएको छ । दफा ११(२) बमोजिम पुनरावलोकन गर्न नमिल्ने भन्ने सम्बन्धमा प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा कुनै प्रश्न उठाइएको अवस्था नदेखिदा त्यसतर्फ अहिले विवेचना गरिरहन परेन । दफा ११ को उपदफा (१) बमोजिमको पूर्वावस्था विद्यमान छ वा छैन भन्नेसम्मको प्रश्नमा केन्द्रित रहेर विचार गर्नु पर्ने देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा ११ (१) बमोजिम: (क) "मुद्दामा भएको इन्साफमा तात्त्विक असर पर्ने किसिमको कुनै प्रमाण रहेको तथ्य मुद्दा किनारा भएपछि मात्र सम्बन्धित पक्षलाई थाहा भएको देखिएमा, वा (ख) सर्वोच्च

*Signature*



अदालतबाट स्थापित नजीर वा कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल निर्णय भएको देखिएमा पुनरावलोकन हुन सक्दछ । कुनै पनि विवादमा पुनरावलोकन गर्नका लागि उल्लेखित दुई अवस्था वा पूर्वशर्त मध्ये कुनै एक वा दुवै अवस्था विद्यमान हुनु पर्दछ । यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट विगतमा कतिपय व्याख्या भएका छन । जगेश्वर राय यादवको मुद्दामा<sup>१</sup>, मचाभाई महर्जनको मुद्दामा<sup>२</sup>, वैकुण्ठ प्रसाद भण्डारीको मुद्दामा<sup>३</sup>, बिष्णुकुमारी श्रेष्ठको मुद्दामा<sup>४</sup>, दिव्य शम्सेर थापाको मुद्दामा<sup>५</sup>, रुद्रलाल मुल्मीको मुद्दामा<sup>६</sup> “निस्सा दिँदाको मूल आधार नै तात्त्विक महत्व राख्ने नभई सान्दर्भिक देखिन नआएमा तत्पश्चात सम्बद्ध अन्य तथ्यहरु के थिए ? भनी हेरिरहनुको कुनै औचित्य रहन नसक्ने”, “पुनरावलोकन निवेदनको निर्णय गर्दा पुनरावलोकनको निस्सा दिँदा लिइएको आधारमा सीमित रहनुपर्नेमा निस्सा दिँदाको आधार नै आकर्षित हुन नसक्ने गरी असम्बद्ध छ भने सोसँग सम्बद्ध मुद्दाको अन्य पक्षमा प्रवेश गर्न नमिल्ने, पुनरावलोकन गर्ने निस्सा प्रदान गर्दाको आदेश नै गलत छ भने त्यस्तो गलत आदेशको आधारमा पुनरावलोकन हुन नसक्ने”, “अन्य मुद्दा मामिलाको जस्तो सामान्य प्रक्रियाबाटै पुनरावलोकन गरी हेर्ने आधार राख्ने हो भने उपल्लो तहको यस अदालतले समेत पटक पटक एउटै मुद्दामा अलमलिइ रहनु पर्ने अवस्था उत्पन्न भई मुद्दा मामिलाको कहिल्यै पनि अन्तिम निर्णय नहुने र त्यसबाट निर्णयको अन्तिमताको (Finality of the decision) सिद्धान्त समेतको उल्लंघन हुन जाने”, “पुनरावलोकन गरी हेर्ने भनी दिइएको निस्सा प्रदानको आदेश नै यथार्थमा मुडा



- १ पुनरावेदक प्रतिवादी जगेश्वर राय यादवको मु.स.गर्ने अर्जुन राय विरुद्ध प्रत्यर्थी वादी दिनेश सिंह भूमिहार, ने.का.प. २०६६ अङ्क १० निर्णय नं. ८२३६ (पूर्ण इजलास)
- २ निवेदक प्रतिवादी मचाभाई महर्जन समेत विरुद्ध प्रत्यर्थी वादी दानबहादुर महर्जन, नेकाप २०६४ अंक ९ निर्णय नं. ७८७७ (पूर्ण इजलास)
- ३ निवेदक प्रतिवादी वैकुण्ठ प्रसाद भण्डारी विरुद्ध विपक्षी वादी श्री ५ को सरकार विशेष प्रहरी विभाग, नेकाप २०६२, अंक १२, निर्णय नं. ७६२८ (पूर्ण इजलास)
- ४ पुनरावेदक प्रतिवादी बिष्णुकुमारी श्रेष्ठ विरुद्ध विपक्षी वादी नावालाक महेश्वर प्रधानको संरक्षक शान्ति प्रधान, नेकाप २०६०, अंक: ७, निर्णय नं. ७२४४ (पूर्ण इजलास)
- ५ पुनरावेदक वादी दिव्य शम्सेर थापाको मु.स. गर्ने वरुण शम्सेर थापा समेत विपक्षी प्रतिवादी देवसरा उपाध्याय समेत, नेकाप २०५९, अंक: ९, निर्णय नं. ७१२९ (पूर्ण इजलास)
- ६ पुनरावेदक वादी रुद्रलाल मुल्मी विरुद्ध प्रत्यर्थी प्रतिवादी बयानबहादुर मुल्मी, ने.का.प. २०५८, अंक ३, निर्णय नं. ६९८८ (पूर्ण इजलास)






पुनरावलोकन गरी हेर्ने कायदिस (Terms of Reference) हुनाले पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा दिने इजलासले विशेष जवाफदेहीका साथ निस्सा दिनुपर्ने, "पुनरावलोकनको आधारमा विचार गर्दा पुनरावलोकनको निस्सामा उल्लेख गरिएको मूल आधार कै औचित्य हेरिएपछि मात्र सम्बद्ध अन्य तथ्यमा प्रवेश गरी पूर्ण न्याय गर्न सकिने, पुनरावलोकनको निस्सा भएको मुद्दामा निस्सा दिँदाको आधार नै निराधार, असंगत एवं असंबद्ध छ वा बेरीतको छ कि छैन पछि मुद्दा सुनवाई गर्ने इजलासले सो हेरीकन मात्र निष्कर्षमा पुग्न पर्ने" भनी सिद्धान्त कायम गरिएका छन् । उल्लेखित मुद्दाहरूका सन्दर्भमा भएका व्याख्या र प्रतिपादित सिद्धान्त सम्बन्धमा यस ईजलासको पर्याप्त ध्यानाकर्षण भएको छ । यसरी भएका व्याख्या वा प्रतिपादित सिद्धान्त सम्बन्धमा अहिले विमति राख्नु पर्ने कुनै कारण देखिदैन ।

३९. प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा यस अदालतको संयुक्त ईजलासबाट मिति २०७१/६/८ मा रिट निवेदन खारेज गर्ने आदेश गर्दा "सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित नजीर वा कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल निर्णय भएको" भन्ने आधारमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) उल्लेख गरी पुनरावलोकनका लागि मिति २०७३/५/३१ मा निस्सा (अनुमति) प्रदान भएको देखिन्छ । तसर्थ यस अदालतबाट "स्थापित नजीर वा कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल निर्णय भएको" अवस्था यस विवादमा विद्यमान छ वा छैन भनी हेर्नु पर्ने हुन आएको छ । यस अदालतको संयुक्त ईजलासबाट मिति २०७१/६/८ मा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर गर्दा सर्वोच्च अदालतका पूर्व न्यायाधीश श्री कृष्णजङ्ग रायमाझीको अध्यक्षतामा गठित आयोगको प्रतिवेदन सम्बन्धमा निम्न व्यहोरा सहित निर्णयाधार उल्लेख गरिएको देखिन्छ:

"औपचारिक रूपमा सार्वजनिक नै नभएको जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनको ठहरलाई नै व्यक्तिको ख्याती र चरित्रसंग तुलना गर्न मिल्ने होइन । जनआन्दोलनको रूपमा मुख्य सचिव भै कार्य गरेको अवस्थामा निजवाटै मानव अधिकारको उल्लंघन भएको थियो वा थिएन र निजले उच्च नैतिक चरित्र प्रवर्द्धन गरेका थिए, थिएनन र सत्ता अनी शक्तिको दुरुपयोग भएको थियो, थिएन भन्ने कुरा न्यायिक निकाय र न्यायिक प्रकृयाबाट निकर्वाण भएको देखिदैन । प्रतिवेदनमा उल्लिखित व्यहोराकै आधारमा व्यक्तिलाई दोषी करार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा



५. 

२४ (५) ले प्रत्याभूत कुनै पनि अभियोग लगाइएका व्यक्तिलाई कसूर प्रमाणित नभए सम्म कसूरदार कायम गरिने छैन भन्ने न्याय सम्बन्धी आधारभूत हकको बर्खिलाप हुन जान्छ" । "विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीका विरुद्ध कुनै सक्षम न्यायिक निकायमा अभियोग (Prosecution) नै नभएको अवस्थामा जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनकै आधारमा निजलाई सार्वजनिक पदकोलागि अयोग्य (Disqualify) कायम गर्दा उल्लेखित संवैधानिक व्यवस्थाको उल्लंघन हुनुका साथै यस सम्बन्धमा यस पूर्व यस अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा व्याख्या भई विकशित विधिशास्त्रको समेत प्रतिकूल हुन जाने देखियो" ।

४०. अब यस प्रसंगमा उल्लेखित निर्णयाधार यस अदालतबाट प्रतिपादित नजीर सिद्धान्त प्रतिकूल छ वा छैन भनी विचार गर्नु सान्दर्भिक हुन आएको छ । यस प्रसंगमा अधिवक्ता कमलेश द्विवेदीले दायर गरेको रिट निवेदनका सन्दर्भमा यस अदालतको बृहद पूर्ण ईजलासबाट भएको व्याख्याको केही अंश उद्धृत गर्नु आवश्यक देखिन्छ:

"आयोगको प्रतिवेदनको कुनै महत्व हुदैन भन्ने होइन । आयोग गठन गर्ने निकायले आयोगको अध्ययन र विशेषज्ञताको लाभ अवश्य पनि लिन सक्तछ र त्यसलाई कानूनी वा अन्य कारवाहीको आधार बनाउन सकिन्छ ।"

"कानूनी वा अन्य प्रक्रियामा त्यस्तो प्रतिवेदनले आवश्यकतानुसार तथ्य सम्पुष्टी गर्ने प्रमाणको रूपमा स्थान ग्रहण गर्न सक्छ भन्नु र त्यस्तो प्रतिवेदनलाई नै अन्तिम निष्कर्षको रूपमा लिनु फरक कुराहरु हुन्" ।<sup>५</sup>

"सत्तामा रहेको समयमा कानून विपरितको कार्य गरी जनघनको क्षेति, सत्ता, शक्ति र पदको दुरुपयोग, राष्ट्रिय ढुकुटी दुरुपयोग र मानव अधिकार उलंङ्घन जस्ता कानून विपरितको काम कारवाही गरेको हो भने निजहरुलाई कानूनी कारवाहीको दायरामा ल्याई दण्डित गर्नु राज्यको दायित्व हो । जाँचबुझ आयोगले निवेदकहरुको उक्त कार्यमा संलग्नता रहे वा नरहेको सम्बन्धमा सरकारलाई राय सुझाव सहितको प्रतिवेदन दिएपछि सो



<sup>५</sup> अधिवक्ता कमलेश द्विवेदी विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय समेत, ने.का.प. २०६४, अंङ्क ७, नि.नं. ७८६६, पृष्ठ - ८७३ (बहुमतको राय)

<sup>६</sup> ऐ. ऐ. पृष्ठ - ८७३

प्रतिवेदन सम्बन्धमा निर्णय गर्ने र आवश्यकतानुसार कानून बमोजिम कार्यान्वयन गर्ने दायित्व सरकारकै हो ।”<sup>९</sup>

“जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनलाई कसरी कार्यान्वयन गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषय आयोग गठन गर्ने निकाय कार्यकारिणीको नीतिगत विषय हो । जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनलाई यो यसरी नै कार्यान्वयन गर्नुपर्छ भनी कार्यकारिणीलाई यस अदालतले निर्देशन गर्ने विषय होइन । यो विषय जनआन्दोलनको भावना अनुसार काम गर्नुपर्ने अन्तरिम संविधान परिलक्षित सरकारको संवैधानिक जिम्मेवारीका साथै सामाजिक र नैतिक दायित्व पनि हो । यस प्रकार जाँचबुझ आयोगले दोषी देखाएकालाई सरकारले कानूनको दायरामा ल्याई न्यायिक प्रक्रियामा लैजाने नलैजाने भन्ने उसैको जिम्मेवारी भित्रको विषय (हो) । तर, समाजको नजरमा जन-आन्दोलनको दमन, सत्ता, शक्ति र पदको दुरुपयोग, मानव अधिकारको उल्लंघन जस्ता कसूरमा जाँचबुझ आयोगले दोषी देखाएका व्यक्तिहरू आयोगको वैधतालाई हाँक दिई आयोगको प्रतिवेदन बदर वातिल नभएसम्म दोषी नै रहन्छन् ।”<sup>१०</sup>

“कानून भनेको नैतिकताको नियम पनि हो । कानून (Law) र नैतिकता (Morality) लाई स्पष्ट रूपमा विभाजन गर्न सकिदैन भन्ने कुरालाई विधिशास्त्रको निश्चयात्मकवाद (Positivism) का अनुयायीहरूले समेत स्वीकार गरेका छन् । त्यसैगरी कानून भनेको सामाजिक जीवनको खुला किताब (Open Texture) हो र यसको समाज सापेक्ष (Contextual) व्याख्या गरिनु पर्दछ भन्ने विषय आज विधिशास्त्रको समाजशास्त्रीय मतावलम्बीहरूको मात्र चासो र चिन्ताको रूपमा सीमित नरही कानूनलाई सम्प्रभुको आदेशका रूपमा मात्र ग्रहण गर्नु पर्छ भन्ने निश्चयात्मकवाद (Positivism) लाई आदर्श मान्नेहरूको पछिल्लो पुस्ताका अनुयायी विधिशास्त्रीहरूको समेत साझा मत बन्न पुगेको छ । प्रस्तुत रिट निवेदनको रोहबाट अहिले नै निवेदकहरू मध्ये के केही व्यक्ति जन आन्दोलनको बखत शता, शक्ति, पद, राष्ट्रिय ढुकुटीको दुरुपयोग गर्ने वा मानव अधिकार

<sup>९</sup> ऐ. ऐ., पृष्ठ - ८८९

<sup>१०</sup> ऐ. ऐ. पृष्ठ - ९४९ । मा.न्या. श्री अनुपराज शर्माको उक्त रायमा मा.न्या. श्री दामोदरप्रसाद शर्माले सहमति जनाउनु भएको छ । यो राय बहुमतको राय अनुकूल छ र यस विषयमा निर्णयकर्ता माननीय न्यायाधीशहरूबीच सारतः मतैक्य नै रहेको देखिन्छ ।





उल्लंघन गर्ने व्यक्ति हुन भनी ठहर निर्णय गर्न नमिल्ने भए पनि जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन मात्र पनि यस दिशामा एउटा नैतिक बल भने अवश्य हो । मानव अधिकार उल्लंघनका घटनामा धेरै समय पछि पनि दोषीहरूलाई न्यायिक प्रक्रियामा ल्याइएको उदाहरण यस किसिमको समस्याबाट गुज्रिएका अन्य धेरै मुलुकको दृष्टान्त हेर्दा मात्र पनि थाहा पाउन सकिन्छ । मानवअधिकार उल्लंघनका सम्बन्धमा संयुक्त राष्ट्रसंघ लगायतको प्रयासमा हालसम्म तयार भएका अन्तराष्ट्रिय दस्तावेजहरूले मानवअधिकार उल्लंघनका दोषीहरूलाई जहिले सुकै पनि न्यायको कठघरामा उभ्याउन मिल्ने व्यवस्था गरेको तर्फ समेत सबैको ध्यान जानु जरुरी छ ।<sup>११</sup>

४१. माथि उद्धृत गरिएका केही अनुच्छेदबाट यस अदालतको बृहत् पूर्ण ईजलासले कमलेश द्विवेदीको रिट निवेदनका सन्दर्भमा रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनको सान्दर्भिकता र कानूनी महत्व रहेको छ, यसबाट औपचारिक रूपमा नैतिक प्रश्न खडा हुन्छ भन्ने कुरा प्रष्ट हुने गरी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको देखिन्छ । खासगरी उल्लेखित अभिव्यक्तिबाट: (क) आयोग गठन गर्ने निकायले आयोगको अध्ययन र विशेषज्ञताको लाभ लिन सक्तछ र त्यसलाई कानूनी वा अन्य कारवाहीको आधार बनाउन सकिन्छ; (ख) कानूनी वा अन्य प्रक्रियामा त्यस्तो प्रतिवेदनले आवश्यकतानुसार तथ्य सम्पुष्टी गर्ने प्रमाणको रूपमा स्थान ग्रहण गर्न सक्छ; (ग) सत्तामा रहेको समयमा कानून विपरितको कार्य गरी जनघनको क्षेति, सत्ता, शक्ति, पदको दुरुपयोग वा राष्ट्रिय ढुकुटीको दुरुपयोग र मानव अधिकार उल्लंघन जस्ता कानून विपरितको काम कारवाही गरेको हो भने निजहरूलाई कानूनी कारवाहीको दायरामा ल्याई दण्डित गर्नु राज्यको दायित्व हो; (घ) जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन कानून बमोजिम कार्यान्वयन गर्ने संवैधानिक जिम्मेवारी तथा सामाजिक र नैतिक दायित्व सरकार कै हो; (ङ) समाजको नजरमा जन-आन्दोलनको दमन, सत्ता, शक्ति र पदको दुरुपयोग, मानव अधिकारको उल्लंघन जस्ता कसूरमा जाँचबुझ आयोगले दोषी देखाएका व्यक्तिहरू आयोगको निष्कर्षको वैधतालाई हाँक दिई आयोगको प्रतिवेदन बदर वातिल नभएसम्म दोषी नै रहन्छन्; (च) मानव अधिकार उल्लंघनका दोषीहरूलाई जहिले सुकै पनि न्यायको


<sup>११</sup> ऐ.ऐ. पृष्ठ - १५०



कठघरामा उभ्याउन मिल्ने व्यवस्था तर्फ समेत सबैको ध्यान जानु जरुरी छ भनी यस अदालतले आफ्नो न्यायिक दृष्टिकोण प्रष्ट गरेको देखिन्छ ।

४२. प्रस्तुत विवादको तथ्यगत सन्दर्भमा हेर्दा आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयन प्रकृया अगाडी बढाइएको, विपक्षी तत्कालिन मुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीलाई मुख्य सचिवको पदबाट राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदमा स्थानान्तरण गरिएको, स्पष्टीकरण सोधिएको, पेश गरेको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक भएन भनिएको, सेवाबाट बर्खास्त गर्न सजाय प्रस्ताव गरिएको, चिठ्ठी-पत्र बुझ्न तथा हाजिर हुन आउन भनी निज लोकमानसिंहको नाममा समाचारपत्रमा सूचना प्रकाशन गर्नु परेको, दोस्रो पटक स्पष्टीकरण नै पेश नगरेको, र अन्ततः निजलाई बर्खास्त गर्न लोक सेवा आयोगसंग परामर्श माग गरिएको अवस्थामा राजिनामा दिई पदबाट अलग भएको देखिन आउदछ । यी तथ्यहरुबाट सरकारले निज विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीको हकमा जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनलाई कार्यान्वयनमा ल्याउने प्रकृया समेत अगाडी बढाएको थियो भन्ने पुष्टी भएको छ । यस अवस्थामा सरकारबाट भएका काम कारवाही सम्बन्धमा जानकारी प्राप्त गरी माथि उद्धृत अधिवक्ता कमलेश द्विवेदीले दायर गरेको रिट निवेदनका सन्दर्भमा यस अदालतको बृहद पूर्ण ईजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्तमा आत्मसात् गरिएका कुराहरु तर्फ समुचित दृष्टी दिई न्याय निरोपण गरिनु पर्नेमा संयुक्त ईजलासबाट मिति २०७१/६/८ मा रिट निवेदन खारेज हुने गरी निर्णय गर्दा “कुनै सक्षम न्यायिक निकायमा अभियोग नभएको अवस्थामा जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनकै आधारमा सार्वजनिक पदकोलागि अयोग्य कायम गर्दा संवैधानिक व्यवस्थाको उल्लंघन हुने” भनी आदेश गरिएको पाइयो । यो निष्कर्ष स्पष्टतः उल्लेखित नजीर सिद्धान्तको प्रतिकूल देखिन आयो ।

४३. यसका अतिरिक्त मिति २०७३/५/३१ मा पूर्ण ईजलासबाट पुनरावलोकनका लागि निस्सा प्रदान गर्दा तत्कालिन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५) मा लेखा राजस्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तिमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको भनी उल्लेख भएको; निज लोकमान सिंह कार्कीले



मिति २०४१।४।९ देखि २०४७।६।१९ सम्म काम गरेको राजप्रसाद सेवालालाई उक्त विशेषज्ञताको योग्यतामा समावेश हुने गरी यस अदालतबाट फैसला गरिएको हुँदा उक्त धारा ११९(५)(ग) लाई पूर्ण रूपमा हेरी व्याख्या गर्नुको सट्टा समयावधीलाई मात्र हेरी व्याख्या गरिएको; रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा निज लोकमानसिंह कार्कीलाई सफाई पेश गर्नु भनी पत्र लेखिएको; र सो कारवाहीको कार्य अघि बढिरहेको हुँदा रायमाझी आयोगको सिफारिस अर्थपूर्ण रहेको भन्ने समेतका व्यहोरा उल्लेख गरिएको देखिन्छ । उल्लेखित अभिव्यक्तिबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(क) भन्ने दफा उल्लेख नगरेको भएपनि सारतः सो दफामा रहेको अन्तरवस्तु आदेशमा खुलाइएको पाइयो । यसबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(क) मा उल्लेख भए बमोजिमको मुद्दामा भएको ईन्साफमा तात्त्विक असर पर्ने किसिमको प्रमाण रहेको तथ्य विवादको किनारा भएपछि मात्र सम्बन्धित पक्षलाई थाहा भएको कुरालाई पुनरावलोकन गर्ने आधारको रूपमा ग्रहण गरिएको देखिन आउँदछ । संयुक्त इजलासबाट सुनुवाई गर्दाका क्रममा विपक्षी लोकमान सिंह कार्की उपर रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयनका सिलसिलामा भएका कारवाही सम्बन्धी अभिलेख पेश हुन आएको देखिएन, सो सम्बन्धमा कुनै मूल्यांकन र विवेचना गरिएको समेत पाईएन । निलम्बन गरिएको, स्पष्टीकरण सोधिएको, सरुवा गरिएको र अन्ततः पदबाट वर्खास्त गर्न लोक सेवा आयोगको सहमतिका लागि लेखी पठाएको समेतका कुनै अभिलेख संयुक्त इजलासबाट सुनुवाई हुँदा प्रमाणको रूपमा प्रस्तुत नभएको अवस्था देखिँदा अहिले प्रस्तुत हुन आएको उल्लेखित अभिलेखहरूलाई उक्त ऐनको दफा ११(१)(क) मा उल्लेख भए बमोजिमको प्रमाण मान्नु पर्ने अवस्था देखियो । तसर्थ, प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा पुनरावलोकनका लागि निस्सा प्रदान गर्दाका आधार तथा नजीर सिद्धान्त सान्दर्भिक छैन भन्ने विपक्षी तर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ताहरूको वहस जिकिरसंग सहमत हुन सकिने अवस्था रहेन । मिति २०७३/५/३१ मा यस अदालतको पूर्ण ईजलासबाट पुनरावलोकनका लागि अनुमति प्रदान गर्दा उल्लेख गरिएका आधारहरूलाई समग्रतामा हेर्दा



*[Handwritten signature]*

कानूनसंगत र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त अनुकूल नै देखिन आएको हुँदा प्रस्तुत विवादमा पुनरावलोकन गरी न्याय निरोपण गर्न कुनै कानूनी बाधा देखिएन ।

४४. अब पुनरावलोकन गरी सुनुवाई गर्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ एवम् न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ११ मा उल्लेख भए अनुसारका पुनरावलोकन गर्न निस्सा प्रदान गर्दा ग्रहण गरिएका आधारमा नै सीमित रही हेर्नु पर्ने हो, वा विवादका अन्य सम्बद्ध तथ्य र प्रश्न उपर पनि विचार गरी निर्णय गर्न सकिन्छ भन्ने दोस्रो प्रश्न उपर विवेचना हुन सान्दर्भिक छ । मुद्दामा पुनरावलोकन गरी हेर्दा जुन आधारमा मुद्दा पुनरावलोकन गर्ने आदेश गरेको हो, सोही आधारमा मात्र सीमित रही मुद्दा किनारा गर्नु पर्दछ भनी विपक्षी तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरुले जिकिर लिनु भएको छ । यो प्रश्नको निरोपण गर्ने क्रममा सर्व प्रथम पुनरावलोकन सम्बन्धी कानूनको विकाशक्रम तर्फ दृष्टी दिनु आवश्यक देखिन्छ ।

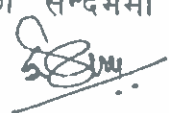
४५. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ जारी भए पश्चात यस अदालतले पुनरावलोकनको अधिकार प्रयोग गरी आएको छ । पुनरावलोकन गर्दा मुद्दा फैसला वा अन्तिम आदेश गर्ने इजलास स्वयमूले निवेदन उपर सुनुवाई गर्ने, निस्सा (अनुमति) प्रदान गर्ने र अन्तिम सुनुवाई गरी निर्णय दिने पद्धती प्रारम्भिककालमा प्रचलनमा रहेको पाइन्छ । यसलाई प्रथम चरणको प्रयोग मान्न सकिन्छ । यसपछि सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ मा भएको चौथो संशोधन, २०५६ ले नियम ६ मा संशोधन गरी न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(क) बमोजिमको प्रश्न उठाईएको अवस्थामा “यथासम्भव पहिले निर्णय गर्ने न्यायाधीशहरुकै इजलासमा” र खण्ड (ख) को प्रश्न उठाईएको अवस्थामा “पहिले निर्णय गर्ने न्यायाधीश सहित अरु न्यायाधीश समेत रहने गरी प्रधान न्यायाधीशले तोके बमोजिमको पूर्ण इजलासमा” पेश हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ । यो दोस्रो चरणको प्रयोग थियो । सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ मा भएको नवौं संशोधन २०६४ ले नियम ६ मा गरेको व्यवस्था अनुसार न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) बमोजिम पुनरावलोकन सम्बन्धी निवेदनको सुनुवाई “पहिले निर्णय गर्ने न्यायाधीश बाहेकका अन्य

*[Handwritten signature]*




न्यायाधीशको इजलासमा गरिने प्रावधान समावेश भएको पाइन्छ । यसरी सुनुवाई गर्दा कुनै निर्णयको पुनरावलोकन गर्ने आदेश भएमा सो मुद्दा "यथासम्भव" पुनरावलोकन गर्ने आदेश दिने न्यायाधीशकै इजलासमा पेश गरिने" प्रावधान समेत नियमावलीमा समावेश भएको देखिन्छ । लगभग ९ वर्षको अवधिसम्म उल्लेखित कानूनी प्रावधान प्रयोगमा रहेको पाइन्छ । यसलाई तेश्रो चरणको प्रयोग मान्न सकिन्छ । अहिले आएर नेपालको संविधानको धारा १३३(४) मा नै "पुनरावलोकन गर्दा पहिला फैसला गर्ने न्यायाधीश बाहेक अन्य न्यायाधीशले गर्नेछन्" भन्ने व्यवस्था समावेश भएको छ । संविधानमा रहेको यही व्यवस्था अनुरूप न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ११ को उपदफा (५) र (६) मा थप कानूनी प्रावधान समावेश भएको देखिन्छ । यस व्यवस्था अनुसार पुनरावलोकनका लागि "परेको निवेदन उपर पहिला फैसला गर्ने न्यायाधीश बाहेकका अन्य न्यायाधीशबाट अनुमति प्रदान गर्ने वा नगर्ने आदेश गर्नुपर्ने" र यदि अनुमति प्रदान गरिएमा "पहिला फैसला गर्ने न्यायाधीश र अनुमति प्रदान गर्ने न्यायाधीश बाहेकका अन्य न्यायाधीशको इजलासबाट त्यस्तो निवेदन उपर सुनुवाई गर्नुपर्ने" व्यवस्था भएको छ । यसलाई चौथो चरण (पछिल्लो चरण) को प्रयोग मान्न सकिन्छ । यसबाट ऐनको नयाँ व्यवस्था तथा नियममा भएका संशोधनको परिणामस्वरूप पुनरावलोकन सम्बन्धी हाम्रो प्रारम्भिक चरणको अभ्यासमा आधारभूत रूपमा परिवर्तन आएको प्रष्ट छ । त्यसैले न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ लागु हुनु पूर्व यस अदालतबाट भएका व्याख्या र प्रतिपादित नजीर सिद्धान्तहरूलाई मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्ने विषयमा भएका कानूनी परिवर्तनको सापेक्षतामा पनि विचार गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

४६. पुनरावलोकनको क्षेत्राधिकार ग्रहण गरेपछि यस अदालतबाट अनेकौं विवाद निरोपणका सन्दर्भमा पुनरावलोकन गर्दाका सीमा सम्बन्धमा व्याख्या भएका छन् । पुनरावलोकन गर्ने आदेश गर्दा ग्रहण गरिएको "आधारमा मात्र सीमित रही मुद्दा किनारा गर्नुपर्छ" भन्ने विपक्षी तर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूको जिकिरका सन्दर्भमा यस अदालतबाट भएका व्याख्या





सहितका केही नजीरहरू<sup>१२</sup> समेत प्रस्तुत हुन आएका छन् । यसरी प्रतिपादित सिद्धान्त मूलतः न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १३ मा आधारित रहेको पाइयो । उक्त दफा १३ मा “दफा ११ बमोजिम मुद्दा पुनरावलोकन गर्दा वा दफा १२ बमोजिम मुद्दा दोहो-याई हेर्दा सर्वोच्च अदालतले जुन आधारमा मुद्दा पुनरावलोकन गर्ने वा दोहो-याई हेर्ने आदेश गरेको हो सोही आधार र सम्बद्ध विषयमा मात्र सीमित रही मुद्दा किनारा गर्नुपर्छ” भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । उल्लेखित कानूनी प्रावधानका सन्दर्भमा हेर्दा पुनरावलोकन गर्ने आदेश गर्दा आधार मानिएका कुरामा सीमित रहेर मुद्दा किनारा गर्नुपर्छ भन्ने कुरामा कुनै सन्देह रहदैन । तत्काल प्रचलित कानूनको सापेक्षतामा भएका उपरोक्त व्याख्या र प्रतिपादित सिद्धान्त सम्बन्धमा अहिले अन्यथा फरक धारणा, दृष्टिकोण वा विमति राख्नुपर्ने कुनै कारण देखिँदैन । तर वर्तमान सन्दर्भमा स्मरणीय र विचारणीय पक्ष के छ भने न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १३ मा रहेको उल्लेखित व्यवस्था सहितको उक्त ऐन अहिले खारेज भैसकेको छ । न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ मा पूर्ववर्ती ऐनको दफा १३ मा रहे अनुसारको सीमा बन्देज रहेको देखिँदैन । यो प्रावधान ऐनबाट हटाइएको छ । पूर्ववर्ती ऐनमा रहेको प्रावधानले नयाँ ऐनमा निरन्तरता नपाउनुको अर्थ वा तात्पर्य विधायिकाले त्यस प्रकारको सीमा बन्देज कायम राख्न नचाहेको भन्ने नै हो । केही सामयिक विषयलाई परिवर्तित सन्दर्भमा सम्बोधन गरिएको भए पनि आधारभूत रूपमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ मा रहेका प्रावधानहरूलाई नै निरन्तरता दिने गरी जारी भएको न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ मा पुनरावलोकनको माध्यमबाट मुद्दा किनारा गर्दाका सीमा बन्देज नराखिनु (हटाईनु) को विधिशास्त्रीय महत्त्व र अर्थ छ भन्ने हेक्का राख्नु आवश्यक हुन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा विचार गर्दा साविकको न्याय प्रशासन ऐन, २०४८



<sup>१२</sup> मुद्दा पुनरावलोकन गर्दा वा मुद्दा दोहो-याई हेर्दा जुन आधारमा पुनरावलोकन गर्ने वा दोहो-याई हेर्ने आदेश गरेको हो सोही आधार र सम्बद्ध विषयमा मात्र सीमित रही मुद्दा किनारा गर्नुपर्छ” भनी निवेदक प्रतिवादी मचाभाई महर्जन समेत विरुद्ध प्रत्यर्थी वादी दानबहादुर महर्जन भएको अंश चलन मुद्दामा मिति २०६४/८/१३ मा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट व्याख्या भएको छ (ने.का.प. २०६४ अंक ९ नि.नं. ७८७७) । अन्य कतिपय मुद्दाका सन्दर्भमा समेत यो सिद्धान्तलाई स्वीकार गरिएको देखिन्छ ।

को दफा १३ मा आधारित भएर प्रतिपादित नजीर सिद्धान्तहरूको अहिलेका सन्दर्भमा त्यति सान्दर्भिकता देखिएन । कानूनमा संशोधन, परिवर्तन भएमा त्यस्ता कानूनमा आधारित भएर प्रतिपादन गरिएका नजीर सिद्धान्तहरूको प्रभावकारिता समेत घट्न वा अवस्थानुसार समाप्त हुन पुग्दछन् । यो विधिशास्त्रको सामान्य मान्यता र सिद्धान्त हो । विवादित प्रश्न (तथ्यगत प्रश्न) र प्रयुक्त कानून समान वा मिल्दोजुल्दो भएमा त्यसलाई पछि हेरिने विवादको सन्दर्भमा नजीरको रूपमा अनुशरण गरिनु पर्ने हुन्छ । कानूनी स्थितिमा नै परिवर्तन आएको अवस्थामा पूर्ववर्ती (खारेज भैसकेको) कानूनमा आधारित भएर प्रतिपादन गरिएका नजीर सिद्धान्तहरू बाध्यात्मक अनुशरणको विषय बन्दैनन् ।

४७. तार्किक दृष्टीले विचार गर्दा समेत केवल पुनरावलोकन गर्न आदेश गर्दा ग्रहण गरिएका आधारमा मात्र सीमित रहेर मुद्दा किनारा गर्नुपर्छ भन्नु उचित देखिँदैन । पुनरावलोकनको निस्सा वा अनुमति दिने कुरा प्रकृत्यागत विषय पनि हो । यस अवस्थामा मुद्दाको समग्र पक्षमा विवेचना गरिने नभएर कानूनले तोकेको पूर्वावस्था विद्यमान छन वा छैनन भनी विचार गरी एउटा संक्षिप्त आदेश गरिन्छ । यही आदेशमा सीमित रहनु पर्दछ भनियो भने कतिपय ज्यादै महत्वपूर्ण प्रश्नहरू अनुत्तरित रहने मात्र नभएर मुद्दा किनारा गर्दा स्वभाविक रूपमा गरिनु पर्ने विवेचनाको क्षेत्र (Scope) पनि संकुचित हुन पुग्दछ । कतिपय अवस्थामा यस्ता सीमा बन्देजका प्रावधानले पूर्ण न्याय गर्ने कुरामा समेत अवरोध पैदा गर्ने स्थिति रहन्छ । त्यसैले वर्तमान सन्दर्भमा पुनरावलोकनको माध्यमबाट मुद्दा किनारा गर्दा निस्सा वा अनुमति प्रदान गर्दा ग्रहण गरिएका आधारहरूमा मात्र सीमित रहनु पर्दछ भन्नु उचित देखिँदैन । विवाद सम्बन्धी अन्य तथ्य र सम्बद्ध कानूनी प्रश्नहरूको निरोपण गर्न सकिने नै देखिन्छ । पुनरावलोकनका लागि अनुमति प्रदान गर्दा उल्लेख गरिएका शब्द, वाक्य र दायरा भन्दा बाहेक अरु कुनै विषयमा प्रवेश गरी न्याय निरोपण गर्नु हुँदैन भन्ने हिजोका दिनमा प्रयोगमा रहेको सीमिततालाई पछिल्लो ऐनले हटाई सकेको देखिन्छ । अतः मिति २०७३/५/३१ मा यस अदालतको पूर्ण ईजलाशबाट पुनरावलोकनका लागि अनुमति प्रदान गर्दा उल्लेख गरिएका आधारहरूमा मात्र सीमित रही यो विवादको किनारा



गर्नुपर्छ भन्ने विपक्षी तर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूको वहस जिकिरसंग सहमत हुन सकिएन । तथापी यस प्रसङ्गमा के कुरामा स्पष्ट हुन आवश्यक छ भने कुनै पनि विवादको सन्दर्भमा पुनरावलोकनको माध्यमबाट किनारा गर्दा निर्णयको अन्तिमता (Finality of judgement), न्यायिक आत्म-संयम (Judicial Self-restraints) का सिद्धान्तहरू, स्वीकृत न्यायिक प्रचलन लगायत न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ११ मा रहेका समग्र प्रावधानको मर्म अनुकूल हुने अवस्था तर्फ भने पर्याप्त संवेदनशीलता अपनाउन आवश्यक हुन्छ । पुनरावेदन सुन्नु र पुनरावलोकनको माध्यमबाट सुनुवाई गर्नु दुई फरक कुराहरू हुन । पुनरावलोकन गर्ने अवस्था ज्यादै सीमित हुन्छन र यसको प्रयोग पनि सीमित अवस्थामा मात्र हुन सक्दछ । मुद्दामा भएको इन्साफमा तात्त्विक असर पर्ने किसिमको कुनै प्रमाण रहेको तथ्य मुद्दा किनारा भएपछि मात्र सम्बन्धित पक्षलाई थाहा भएको वा नजीर वा कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल फैसला भएका जस्ता कारणबाट पैदा हुने दुष्परिणाम वा गम्भीर अन्याय वा न्यायमा गम्भीर विचलनको स्थिति कायम नरहोस र भए गरिएका त्रुटि वा कमजोरीमा पद्धतीगत तवरबाट सुधार गर्न सकियोस भन्ने अभिप्रायले सर्वोच्च अदालतलाई संविधान र कानूनले प्रदान गरेको पुनरावलोकन सम्बन्धी अधिकारको प्रयोग गर्दा विशेष संवेदनशीलता र सावधानीको आवश्यकता रहन्छ ।

४८. विपक्षी तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरूले प्रस्तुत विवाद राजनीतिक प्रकृतिको भएको र न्यायिक निरोपणयोग्य विषय नभएको हुँदा विवादित नियुक्तिको न्यायिक परीक्षण गर्नु उपयुक्त हुदैन भनी वहस जिकिर प्रस्तुत गर्नु भएको पाइयो । तसर्थ, प्रस्तुत विवाद न्यायिक निरोपणयोग्य (justiciable) विवाद हो वा होइन भन्ने तेश्रो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्नु पर्ने देखियो । वास्तवमा न्यायिक निरोपणयोग्य (justiciable) विषय हो वा होइन भन्ने प्रश्न सम्बन्धमा विचार गरेर नै अदालतले विवादको निरोपण गर्नु पर्ने हुन्छ । न्यायिक निरोपणको मापदण्ड भित्र नपर्ने, संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न समावेश नभएका, केवल राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक प्रश्न समावेश भएका विवादको निरोपण





अदालतबाट गरिदैन । यो कुरा यस अदालतले आत्मसात् गरिसकेको मान्यता पनि हो । अरुण तेश्रो सम्बन्धी विवादमा<sup>१३</sup> यस अदालतबाट “निवेदन मागको प्रकृति न्यायिक निरूपण सम्बन्धी नभई अर्थशास्त्र र राजनैतिक क्षेत्रसंग सम्बद्ध देखिएमा त्यस्ता अर्थशास्त्रीय र राजनैतिक क्षेत्रसंग सम्बन्धित सार्वजनिक सरोकारको विवादका विषयमा रिट क्षेत्राधिकार आकर्षित हुन सक्दैन । कुनै परियोजनाको आर्थिक, सामाजिक, र राजनैतिक पक्षको सम्बन्धमा उठाइएको प्रश्न अदालतको कार्यक्षेत्र भित्र पर्दैन” भनी व्याख्या भएको छ । यसैगरी, न्यायिक निरोपणको मापदण्ड सम्बन्धमा शाही आयोग खारेजी सम्बन्धी विवादमा यस अदालतको बृहद पूर्ण ईजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्त यस प्रसंगमा उल्लेखनीय देखिन्छ । उक्त निर्णयमा भनिएको छ:

“अदालतले आफू समक्ष आएका विवाद न्यायिक निरोपणको मापदण्ड (*Judicially Manageable Standard*) भित्र पर्ने, नपर्ने के हो ? निक्कै गर्नु पर्ने हुन्छ । संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न समावेश नभएको, न्यायिक निरोपणका लागि योग्य नभएको राजनैतिक प्रश्नमा निश्चयनै अदालत प्रवेश गर्नु हुदैन । कुनै विवादलाई राजनैतिक भनेर भन्दैमा त्यो विषय राजनैतिक हुन सक्ने होइन । विवादको विषय राजनैतिक हो वा होइन? भनी छुट्याउन त्यस्तो विवादको प्रकृति वा चरित्र बुझ्न आवश्यक हुन्छ । संवैधानिक, कानूनी वा न्यायिक निरोपणको मापदण्डभित्र नपर्ने राज्य र शासन व्यवस्थाका नीतिगत कुराहरु एवम् न्यायपालिकाले भन्दा कार्यपालिका, व्यवस्थापिका वा अन्य निकायबाट प्रभावकारी किसिमले निरोपण हुन सक्ने राजनैतिक विवादलाई नै राजनैतिक प्रश्नको रूपमा लिनु पर्ने हुन्छ”<sup>१४</sup>

<sup>१३</sup> गोपाल सिवाकोटी वि. श्री ५ को सरकार, अर्थ मन्त्रालय समेत, ने.का.प. २०५१, नि.नं. ४८९५, पृष्ठ - २५५ (सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानून सम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरु (२०१५ - २०६२), भाग १०, खण्ड - कं, पृष्ठ - ४११, ४१२ । अधिवक्ता राधेश्याम अधिकारी वि. श्री ५ को सरकार, मन्त्रपरिषद् सचिवालय समेत (ने.का.प. २०४८, नि.नं. ४४३०, पृष्ठ - ८१०) को विवादमा पनि यस विषयमा केही व्याख्या भएको छ ।

<sup>१४</sup> राजिव पराजुली वि. भ्रष्टाचार निवारण शाही आयोग समेत, २०६२ सालको रिट नं. ११८, आदेश मिति २०६२/११/१

*S. D. B. M.*

४९. यसरी प्रतिपादित सिद्धान्तका परिप्रेक्षमा प्रस्तुत विवादका सम्बन्धमा विचार गर्नु आवश्यक छ । प्रस्तुत विवादमा संविधानद्वारा निर्धारित योग्यता संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा नियुक्त भएका व्यक्तिमा छ वा छैन ? भन्ने मूल प्रश्न समावेश भएको देखिन्छ । न्यायिक निरोपणको मापदण्डभित्र नपर्ने राज्य र शासन व्यवस्थाका नीतिगत कुराहरु सम्बन्धित प्रश्न समावेश भएको अवस्था प्रस्तुत विवादमा देखिदैन । यस विवादको न्यायपालिकाबाट निरोपण हुन नसक्ने कुनै पनि तर्कपूर्ण कारण छैन । संवैधानिक निकायमा गरिने नियुक्तिलाई केवल राजनीतिक विषय मात्र अथवा संवैधानिक, कानूनी वा न्यायिक निरोपणको मापदण्डभित्र नपर्ने राज्य र शासन व्यवस्थाका नीतिगत कुराहरु सम्बन्धित विवाद मात्र सकिदैन । विवादको प्रकृति हेर्दा पनि यो विवादको न्यायपालिका बाहेक कार्यपालिका, व्यवस्थापिका वा अन्य कुनै निकायबाट प्रभावकारी किसिमले निरोपण हुन सक्ने अवस्था देखिदैन । संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा नियुक्त भएको व्यक्तिमा संविधानले तोके बमोजिमको योग्यता छ वा छैन भनी न्यायिक निरोपणका लागि प्रस्तुत हुन आएको विवादको निरोपण न्यायपालिकाले नै गर्नु पर्दछ । विपक्षी तर्फबाट विवादित नियुक्ति गर्न सिफारिश गर्ने निकायमा राजनैतिक व्यक्तिहरुको संलग्नता रहेको र राज्यका उच्च पदस्थ व्यक्तित्वहरुबाट निर्णय गरिएको भन्ने आधारमा यसलाई राजनीतिक विवादको संज्ञा दिइएको पाइयो । यस प्रकारको तर्क स्वयममा अनौठो देखिन्छ । निर्णय गर्ने निकायमा को को थिए भन्ने कुरा निरोपण गर्ने विषय नभएर संविधानद्वारा निर्धारण गरिएको योग्यता विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीमा थियो थिएन भन्ने मूल प्रश्न निरोपण गर्नु पर्ने अवस्था छ । राज्यको कुनै पदाधिकारीमा संविधानले तोकेको योग्यता छ वा छैन भन्ने प्रश्न न्याय निरोपणयोग्य विषय हो । यस प्रकारको विषयलाई राजनीतिक आवरण दिएर न्याय निरोपण गर्ने आफ्नो संवैधानिक दायित्वबाट पन्छिनु यस अदालतका लागि शोभनीय हुदैन । विवादको प्रकृतिबाट यो विवाद यस अदालतबाट निरोपण गरिनु पर्ने उपयुक्त (justiciable) विवाद हो भन्ने कुरामा द्विविधा हुनु पर्ने कुनै मनासिव कारण देखिन आएन ।

*S. D. B. M.*



५०. उपरोक्त अनुसार यो विवाद यस अदालतबाट निरोपण गर्न उपयुक्त विवाद हो भन्ने प्रश्नको निरोपण गरिएपछि अब अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनका लागि नेपालको अन्तरिम संविधान बमोजिमको योग्यता विपक्षी मध्येका लोकमानसिंह कार्कीमा रहेको छ वा छैन भन्ने चौथो प्रश्नको निरोपण गर्नु सान्दर्भिक हुन आएको छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त वा आयुक्त पदमा नियुक्तिका लागि तत्काल प्रचलित नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) मा देहाय बमोजिम योग्यता तोकिएको देखिन्छ:

“देहाय बमोजिमको योग्यता नभई कुनै व्यक्ति प्रमुख आयुक्त वा आयुक्तको पदमा नियुक्तिको लागि योग्य हुने छैन:-

- (क) नेपाल सरकारद्वारा मान्यता प्राप्त विश्वविद्यालयबाट स्नातकोपाधि प्राप्त गरेको,
- (ख) नियुक्ति हुँदाका बखत कुनै राजनैतिक दलको सदस्य नरहेको,
- (ग) लेखा, राजस्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तीमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको,
- (घ) पैंतालीस वर्ष उमेर पूरा भएको, र
- (ङ) उच्च नैतिक चरित्र कायम भएको” ।

५१. माथि उद्धृत नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय (क), (ख) र (घ) मा उल्लेख भएका योग्यता सम्बन्धमा प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा कुनै प्रश्न उठाइएको अवस्था नदेखिएको हुँदा सो सम्बन्धमा अहिले विचार गरी रहन परेन । उल्लेखित उपधारा (५) को देहाय (ग) र (ङ) सम्बन्धित प्रश्नमा सम्म सीमित रहेर विवादको निरोपण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।


५२. यस अदालतको संयुक्त ईजलासबाट निर्णय गर्दा विपक्षी मध्येका लोकमानसिंह कार्कीले राजप्रसाद सेवामा मिति २०४१।४।९ मा प्रवेश गरी मिति २०६५।५।२५ मा अवकाश भएकोले सो “अवधिलाई गणना गर्दा जम्मा सेवा अवधि २४ वर्ष १ महिना १६ दिन देखिन आएकोले” संविधानको धारा ११९(५)(ग) बमोजिमको योग्यता भएको देखिएकोले संविधानको उक्त धारा बमोजिमको योग्यता नपुगेको भन्न मिलेन” भनी उल्लेख



गरिएको देखिन्छ । रिट निवेदकले यस विषयमा प्रश्न उठाउनु भएको छ र पुनरावलोकनका लागि अनुमति प्रदान गर्दा समेत यसलाई एउटा आधारको रूपमा उल्लेख गरिएको देखिन्छ । तसर्थ निज लोकमानसिंह कार्कीमा संविधानको धारा ११९(५)(ग) बमोजिमको “लेखा, राजस्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून, बिकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तिमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याती प्राप्त गरेको” भन्ने योग्यता छ छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्नु आवश्यक हुन आएको छ ।

५३. लोकमानसिंह कार्की राजाको हुकुम प्रमाणी बमोजिम मिति २०४१ साल श्रावण ९ गते तत्कालिन राजप्रसाद सेवा अन्तर्गतको राजसभाको उपसचिव पदमा नियुक्त भएको तथ्यमा विवाद छैन । राजप्रसाद सेवाबाट २०४७ साल आश्विन १९ गते निजको सरुवा (पदस्थापन) निजामती सेवा तर्फ भएको देखिन्छ । निजामती सेवामा सरुवा भई आएपछि सुरुमा निज विविध समुहमा रहेको, यसपछि सुन पैठारी सम्बन्धी भ्रष्टाचारको अभियोगमा मुद्दा चलेपछि केही अवधि निलम्बनमा रहेको, जनआन्दोलन २०६२/०६३ पश्चात निजलाई मुख्य सचिवको पदबाट निलम्बन गरिएको, राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदमा सरुवा गरिएको, र अन्ततः मिति २०६५ भाद्र २५ गतेदेखी लागु हुने गरी निजको राजिनामा स्वीकृत भई सेवा निवृत्त भएको समेतका तथ्यहरु मिसिलबाट देखिएका छन् । मिति २०४१/४/९ देखी २०६५/५/२५ सम्मको सम्पूर्ण अवधि गणना गर्दा निज लोकमानसिंह कार्कीको कूल सेवा अवधि २४ वर्ष १ महिना १६ दिन हुन जान्छ । विवादको विषय विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीले कति अवधि सार्वजनिक क्षेत्रमा काम गरेको थियो भन्ने नभएर निजको कार्य अनुभव नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ११९(५)(ग) मा उल्लेख गरिए बमोजिमको विषयगत क्षेत्रमा २० वर्ष काम गरेको अनुभव छ वा छैन भन्ने विवाद रहेको छ । यस प्रसंगमा अब निज विपक्षीले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५)(ग) मा उल्लेख भएको “लेखा, राजस्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून, बिकास वा अनुसन्धान” को क्षेत्रमा २० वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याती प्राप्त गरेको देखिन्छ वा देखिँदैन भनी हेर्नु आवश्यक छ ।

५



५४. तत्काल प्रचलित नेपालको संविधान, २०१९ को भाग ६ धारा २३ अनुसार राजसभाको मुख्य काम "राजगद्दी उत्तराधिकार सम्बन्धी कानून, रित र परम्परा अनुसार" "राजगद्दीको उत्तराधिकारी घोषणा गर्ने, राज्य सहायक वा राज्य सहायक परिषद घोषणा" गर्ने भनी तोकिएको देखिन्छ । यस बाहेक राजाको कार्य सम्पादनको सिलसिलामा राजाले राजसभासँग परामर्श लिन सक्ने प्रावधान उक्त संविधानको धारा २३ को उपधारा (१२) मा रहेको पाइन्छ । राजसभाको बनेट, गठन-विधि र सम्पादन गर्नु पर्ने कामकारवाही तर्फ दृष्टिगत गर्दा उक्त राजसभा तत्कालिन राजसंस्थाको उत्तराधिकारी घोषणा गर्ने र शासनसत्तामा राजाको वंश परम्परा कायम राख्ने प्रयोजनका लागि राजाको सल्लाहकार सभाको रूपमा खडा गरिएको राजनीतिक स्वरूपको संस्था थियो भन्ने देखिन्छ । राजसभाको नामबाट "राष्ट्रिय मूल नीति" नामक पुस्तिका प्रकाशन भएको कुरालाई आधार मानेर विपक्षीहरूका तर्फबाट राजसभामा रही कार्य गरेको अवधिलाई धारा ११९(५)(ग) को प्रयोजनका लागि मान्यता दिनु पर्ने तर्क प्रस्तुत हुन आएको देखिन्छ । वस्तुतः सीमित राजनीतिक उद्देश्यले संस्थापित सल्लाहकार प्रकृतिको संस्थाको नामबाट "राष्ट्रिय मूल नीति" भनी कुनै सामान्य आलेख प्रकाशित भएको सम्मको कारणबाट राजसभालाई लेखा, राजध्व, इञ्जिनियरिङ्ग, कानून, विकास वा अनुसन्धानका क्षेत्रमा कार्य सम्पादन गर्ने निकायको रूपमा हेर्नु तर्कसंगत देखिँदैन । तत्कालिन संविधानले तोकेको कार्यक्षेत्र भन्दा फरक प्रकृतिको कथित "राष्ट्रिय मूल नीति" को कुनै व्यवहारिक महत्व वा प्रयोजन थियो भन्ने पनि देखिन आउँदैन । राजाको वंशीय परम्पराको निरन्तरता कायम राख्ने कुरालाई राजनीतिक वैधता प्रदान गर्ने प्रयोजनका लागि खडा गरिएको आधारभूत रूपमा राजनीतिक प्रकृतिको संस्था राजसभामा रही प्रशासनिक कार्य हेर्ने उपसचिव पदमा रही कार्य गरेकोलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५)(ग) को प्रयोजनका लागि "लेखा, राजध्व, इञ्जिनियरिङ्ग, कानून, विकास वा अनुसन्धान" का क्षेत्रमा काम गरी अनुभव हासिल गरेको भनी मान्न मिल्दैन । विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीले राजसभामा





(राजप्रसाद सेवामा) काम गरेको अवधि बाहेक गर्दा अन्तरिम संविधानले तोकेको उल्लेखित विषयगत क्षेत्रमा न्यूनतम २० वर्षको अनुभव अवधि पुग्ने देखिएन।

५५. राजप्रसाद सेवामा कार्य गरेको अवधि निजामती सेवा अवधिमा जोडने गरी निज लोकमानसिंह कार्कीले दायर गरेको रिट निवेदनका सन्दर्भमा यस अदालतबाट २०५३ सालमा भएको फैसलालाई<sup>१५</sup> प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१।६।८ मा निवेदन खारेज गर्ने महत्वपूर्ण आधारको रूपमा उल्लेख गरेको पाइयो । विपक्षीतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरुले समेत यो प्रसंगलाई वहसका क्रममा उठाउनु भएको छ । तसर्थ यस सम्बन्धमा केही उल्लेख गर्नु आवश्यक देखिन्छ । वस्तुतः राजप्रसाद सेवामा रहेको अवधि निजामती सेवा तर्फको सेवा अवधिमा जोडिएको तथ्यमा कुनै विवाद छैन । साविकमा राजप्रसाद सेवा ऐन, २०२९ अन्तर्गत कर्मचारी नियुक्त हुने गरेको र निजामती सेवाबाट राजप्रसाद सेवामा र राजप्रसाद सेवाबाट निजामती सेवामा सरुवा बढुवा भई जाने आउने व्यवस्था पनि रहेको पाइन्छ । तर विपक्षी लोकमानसिंह कार्की राजप्रसाद सेवामा रहेको अवधि निजामती सेवामा जोडिएको कुराले नै अन्तरिम संविधानको धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय (ग) मा उल्लेख भए अनुसारको प्रयोजन पुरा हुन्छ भन्ने अवस्था भने देखिँदैन । अन्तरिम संविधानको धारा ११९(५)(ग) मा उल्लेख गरिए अनुसारको क्षेत्रमा काम गरी अनुभव प्राप्त गरेको हुनु र राजप्रसाद सेवामा कार्य गरेको अवधि निजामती सेवामा जोडिनु एउटै कुरा होइन । यसको तात्पर्य, अर्थ र प्रयोजन-तात्विक रूपमा नै फरक छ र यो फरक सामान्य समझबाट नै छुट्याउन सकिन्छ । संविधानले “लेखा, राजस्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा” काम गरी अनुभव प्राप्त गरेको हुनुपर्ने योग्यता तोकेको छ । यो वाक्यांश वा अभिव्यक्ति स्वयममा प्रष्ट छ । जुनसुकै समुह, उपसमुहमा भएपनि निजामती सेवामा काम गरेको अवधि जोडेर २० वर्ष पुगेमा नियुक्तिका लागि योग्यता पुग्छ भन्ने अर्थ लगाईयो भने संविधानको अपव्याख्या हुन पुग्दछ । निजामती सेवाभिन्न अनेक समुह,



<sup>१५</sup> ने.का.प. २०५३ अंक ३, नि.नं. ६१५५, पृ. १६७



उप-समुहहरू छन । जुनसुकै प्रकारका सेवा, समुह वा उप-समुहमा रही कार्य गरेको अवधिलाई योग्यतामा समाविष्ट गर्ने अभिप्राय राखिएको हुन्थ्यो भने सोही कुरा जनाउने गरी सामान्य अर्थ-बोधक प्रावधान (Generic Clause) संविधानमा समावेश गरिनु स्वभाविक थियो । तर त्यसो नगरी "लेखा, राजश्व, इञ्जिनियरिङ्ग, कानून, विकास, अनुसन्धान" भनी ६ वटा विषयगत क्षेत्रलाई मात्र किटान गरी समावेश गरिएको हुँदा उल्लेखित ६ वटा विषयगत क्षेत्र बाहेक निजामती सेवाका अन्य क्षेत्रमा काम गरी अनुभव हासिल गरेकोलाई धारा ११९(५)(ग) को प्रयोजनका लागि योग्यता नमानेको प्रष्ट छ । यी ६ क्षेत्रमध्ये एक वा एकभन्दा बढी क्षेत्रमा गरी कूल २० वर्ष वा सो भन्दा बढी अवधि काम गरी अनुभव हासिल गरेकोलाई योग्यता मानिन सक्तछ । उल्लेखित ६ वटा क्षेत्रमध्ये कुनै एउटा क्षेत्रमा मात्रै २० वर्षको कार्य-अनुभव हुनुपर्छ भन्ने अनिवार्यता रहदैन । तर उल्लेखित ६ वटा विषयगत क्षेत्र बाहेक निजामती सेवाका अन्य कुनै पनि विषयगत क्षेत्र, समुह वा उप-समुहमा काम गरी हासिल गरेको अनुभवलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५)(ग) को प्रयोजनका लागि अनुभव सम्बन्धी योग्यताको रूपमा गणना गर्न मिल्दैन । यस प्रसंगमा के पनि स्पष्ट हुन आवश्यक छ भने धारा ११९(५)(ग) को प्रयोजनका लागि सरकारी वा निजामती सेवामा नै रहेर अनुभव हासिल गरेको हुनु पर्दछ भन्ने पनि होइन । सरकारी वा निजामती सेवा बाहेकका प्राज्ञिक वा अनुसन्धानमूलक वा त्यस्तै प्रकारका कार्यमा हासिल गरेको अनुभवलाई पनि योग्यता प्रयोजनका लागि मान्यता प्राप्त हुन सक्तछ । तर यसरी कार्य गरेको विषयगत क्षेत्र भने "लेखा, राजश्व, इञ्जिनियरिङ्ग, कानून, विकास, अनुसन्धान" मध्येकै हुन अनिवार्य छ । तर्क, औचित्य आदिका दृष्टिले हेर्दा उल्लेखित छ वटा विषयगत क्षेत्रहरू बाहेकका अन्य कतिपय विषयगत क्षेत्रमा काम गरी अनुभव हासिल गरेकोलाई पनि योग्यताको रूपमा मान्यता दिनु उचित र व्यवहारिक हुन सक्ला !! तर जवसम्म संविधान स्वयमले त्यस कुरालाई स्वीकृति दिदैन, तवसम्म यस्ता तर्क र औचित्यको व्यवहारिक प्रयोजन रहदैन ।





संविधानले प्रष्ट रूपमा गरेको व्यवस्था प्रतिकूल हुने गरी तर्क र औचित्यका आधारमा अन्य सम्भावनाहरूको खोजी गर्नु र त्यसलाई मान्यता दिनु पर्दछ भन्नु मनासिव हुदैन ।

५६. उपरोक्त अनुसार हेर्दा विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीले राजप्रसाद सेवामा कार्य गरेको करिब ६ (छ) वर्षको अवधिलाई निजले सार्वजनिक क्षेत्रमा काम गरेको भनिएको जम्मा २४ वर्ष १ महिना १६ दिनवाट घटाउदा (निजको राजप्रसाद सेवा अवधि बाहेकको कूल सेवा अवधि) करिब १८ वर्ष मात्र हुन जाने देखियो । यसका अतिरिक्त निजामती सेवामा सरुवा भई आएपछि निज सरुमा विविध समुहमा रहेको, सुन पैठारी सम्बन्धी भ्रष्टाचारको अभियोगमा मुद्दा चलेपछि केही अवधि निलम्बनमा परेको, २०६२ सालको जनआन्दोलन पश्चात निजलाई मुख्य सचिवको पदवाट निलम्बन गरिएको, कारवाही प्रकृया सुरु भएपछि राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदमा सरुवा गरिएकोमा सो स्थानमा हाजिर हुन नै नगएको, करिब दुई वर्ष छ महिना कुनै पनि कार्यालयमा हाजिर नभै अन्ततः राजिनामा गरी मिति २०६५/५/२५ देखी सेवा निवृत्त भएको अवस्था समेत देखिन आयो । उल्लेखित अवस्थातर्फ समष्टिगत रूपमा दृष्टिगत गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५)(ग) को प्रयोजनका लागि "लेखा, राजस्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तिमा वीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याती प्राप्त गरेको" भन्ने योग्यता निज लोकमानसिंह कार्कीमा रहेको देखिन आएन ।

५७. विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीमा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) (ग) र (ङ) ले तोके बमोजिमको "ख्याती" र "उच्च नैतिक चरित्र" नभएकोले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तको पदमा नियुक्ति हुन अयोग्य रहेको भनी उठाइएको अर्को प्रश्नका सम्बन्धमा अब विचार गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । "उच्च नैतिक चरित्र" दोश्रो जनआन्दोलन पश्चात निर्माण भएको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले संवैधानिक पदाधिकारीको लागि निर्धारण गरेको नविनतम् योग्यता हो । विषयवस्तुको स्वभाव र प्रकृतितर्फ विचार गर्दा "उच्च नैतिक चरित्र" तथा "ख्याती" सम्बन्धी अवधारणाको अर्थ र प्रयोग क्षेत्रलाई सीमित दायरामा समेट्न सकिने







देखिंदैन। यो कुरा सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक आदि विविध सन्दर्भको सापेक्षतामा विवादित प्रश्न र प्रस्तुत हुन आएका तथ्यका आधारमा निरोपण गरिने बिषय देखिन्छ । उच्च नैतिक चरित्रको विद्यमानता "ख्याती" का लागि आवश्यक हुन्छ । अर्को शब्दमा भन्दा ख्याति प्राप्त गर्नका लागि अन्य कुराहरुका अतिरिक्त "उच्च नैतिक चरित्र" कायम राखिएको छ भन्ने पनि देखिनु पर्दछ । "ख्याती" वा "उच्च नैतिक चरित्र" पदेन आर्जन (Ex-Officio Achievement) हुँदैन । राज्य संयन्त्रको कुनै उच्च पदमा आसिन हुनु स्वयंमा "ख्याती" वा "उच्च नैतिक चरित्र"को अन्तिम निर्णायक मापन आधार हुन पनि सक्तैन । कुनै पदमा रहेर वा नरहेर पनि राष्ट्रिय जीवनमा ख्याती आर्जन गर्न सकिन्छ । अर्कोतर्फ राज्यको कुनै उच्च वा विशेष जिम्मेवारीको पदमा रहेको भएपनि कुनै व्यक्तिको सम्बन्धमा बदनामी र समाजको नजरमा विकृत छवी वा व्यक्तित्व कायम हुन पुगेको पनि हुन सक्तछ । तसर्थ ख्याती प्राप्त गरेको कुराको निर्धारण गरिएका सत्कर्मका आधारमा गरिनु पर्ने हुन्छ ।

५८. सामान्यतया: मानिसलाई चारित्रिक दृष्टीले ३ वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ: (१) उच्च नैतिक चरित्र भएको व्यक्ति, (२) सामान्य नैतिक चरित्र भएको व्यक्ति, र (३) चरित्रहीन वा नैतिक पतन भएको व्यक्ति । प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा उल्लेखित दोस्रो र तेश्रो वर्गको अवस्था सम्बन्धमा विचार गरी रहन आवश्यक देखिंदैन । निरोपण गर्नुपर्ने प्रश्न उच्च नैतिक चरित्र भन्ने रहेको हुँदा यसै विषयमा विचार गर्नु पर्ने देखिन्छ । सामान्य अर्थमा भन्नुपर्दा सदाचार, निष्ठा, ईमानदारिता तथा अनुशासनको पालना गरी राष्ट्रिय जीवनमा ख्याती आर्जन गरिएको अवस्थालाई "उच्च नैतिक चरित्र" भन्नुपर्ने हुन्छ । सामाजिक रुपमा तथा व्यवसायिक कर्तव्य निर्वाहको कुरामा सामान्य समझको मानिस (Person of Common Prudence) को दृष्टिमा चरित्र निन्दनीय छैन भन्ने कुरालाई पनि "उच्च नैतिक चरित्र" निर्धारण गर्ने आधार मान्न सकिन्छ । तथापि, यो यती कुरा भयो भने उच्च नैतिक चरित्र प्रमाणित हुन्छ भनी सबै अवस्थाहरुलाई समेटी सूचिकृत गर्नु व्यवहारिक र सम्भव हुँदैन । विवादित (सान्दर्भिक) तथ्यहरुको सापेक्षतामा यो प्रश्नको निरोपण गरिनु





पर्ने हुन्छ । कतिपय अवस्थामा यसलाई नकारात्मक रूपमा परिभाषित गरी (Negative definition गरी) सन्दर्भ अनुसार निकर्यौल गर्नुपर्ने अवस्था रहन्छ । उदाहरणका लागि: कुनै राष्ट्रसेवक उपर भ्रष्टाचारको अभियोग लगाईएको छ वा निजले पदीय अनुशासन पालना नगरेको भनी पदबाट हटाईएको छ वा कानून बमोजिम गठन भएको आयोग, समिति आदिले छानवीन गरी शक्ति, सत्ता, पद आदिको दुरुपयोग गरी मानव अधिकारको उल्लंघन गरेको छ भनी प्रतिवेदन दिएको छ भने अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म त्यस्ता व्यक्तिलाई "उच्च नैतिक चरित्र" भएको व्यक्ति मान्न सकिँदैन । यस्ता अवस्था र परिस्थितिहरू सन्दर्भ अनुसार अनेकौं हुन सक्दछन । वस्तुतः "उच्च नैतिक चरित्र" वा "ख्याती" कसैले प्रमाणपत्र दिएर पुष्टी हुने कुरा होइन, न त यसका लागि कुनै कानूनी कारवाही वा मुद्दा चली ठहर गरिएको अवस्था हुनु आवश्यक हुन्छ । चरित्र सम्बन्धी अभियोग लागेको, कारवाही चली फैसला भएको जस्ता कुरालाई नै "उच्च नैतिक चरित्र" परीक्षण गर्ने एक मात्र निर्णायक आधार ठानिनु तर्कसंगत हुँदैन । कसैलाई "चरित्रहीन" वा "नैतिक पतन भएको" ठान्नका लागि सो कुरा कानूनी रूपमा निरोपण भएको हुन पर्ने स्थिति रहन सक्तछ । तर "उच्च नैतिक चरित्र" कायम हुन तत्सम्बन्धमा कानूनी कारवाही वा फैसला भएको अवस्था नै हुनुपर्छ भनी ठान्नु वस्तुवादी दृष्टिकोण हुँदैन । नैतिक चरित्र एक गतिशील सामाजिक अवधारणाको विषय भएकाले यसलाई विविध सामाजिक सन्दर्भमा मूल्याङ्कन गरिनु आवश्यक हुन्छ ।

५९. माथि उल्लेखित कुराहरूका सन्दर्भमा विपक्षी मध्येका लोकमान सिंह कार्कीको "ख्याती" र "उच्च नैतिक चरित्र" सम्बन्धी संविधानले तोकेको योग्यता छ वा छैन भन्नेतर्फ दृष्टिगत गर्दा मुलतः दोस्रो जनआन्दोलन पश्चात सर्वोच्च अदालतका पूर्व न्यायाधीश श्री कृष्णजंग रायमाझीको अध्यक्षतामा गठित उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोग, २०६३ ले प्रस्तुत गरेको प्रतिवेदनलाई आधार मानेर लोकमानसिंह कार्कीको "उच्च नैतिक चरित्र" नभएको भन्ने जिकिर निवेदक पक्षबाट प्रस्तुत हुन आएको पाइयो । रायमाझी आयोगले निज लोकमानसिंहको सम्बन्धमा निम्नानुसारको व्यहोरा उल्लेख गरी प्रतिवेदन दिएको देखिन्छ:





“जनआन्दोलनका वखत तत्कालिन श्री ५ को सरकारका मुख्य सचिव पदमा कार्यरत लोकमान सिंह कार्की २०६१ माघ १९ को शाही घोषणाका वखत मन्त्रिपरिषद् सचिवालयको सचिव पदमा र मुख्य सचिव हुनु अघि सञ्चार मन्त्रालयको सचिव पदमा कार्यरत रहेको देखिन्छ । निज मुख्य सचिवले राजनैतिक दलको सहभागिता नरहेको कथित नगर निर्वाचनमा निजामती कर्मचारीहरूलाई अनिवार्य भाग लिन उर्दी जारी गरेको, निजामती कर्मचारीको श्रीमती संघको लागि विभिन्न मन्त्रालय एवम् गैर सरकारी निकायमा दवाव दिई कोष संकलन गरे गराएको, जनआन्दोलनमा निजामती कर्मचारीको समर्थन रोक्न अनावश्यक दवाव दिएको र निज सञ्चार सचिव रहेका वखत पनि पद र शक्तिको दुरुपयोग गरी कान्तिपुर टेलिभिजन नेटवर्कको अर्थ स्टेशनको सामान झिकाउने इजाजत पत्र एकतर्फी रद्द गरेको, स्वीकृत फिलाटेलिक कार्यक्रमबाट आफ्नै बाबु भूपालमान सिंह कार्कीको चित्र अंकित हुलाक टिकट छपाई सरकारी कार्यक्रमलाई समेत आफूखुशी प्रयोग गरेको भनी उजुरीहरू समेत पर्न आएको देखिन्छ” ।

“जनआन्दोलनमा भएका दमन कार्यहरू लगायत उपरोक्त विषयमा मुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्कीले यस आयोगमा बयान गर्दा शुरुमा कार्य सम्पादन नियमावलीले तोके अनुसार सञ्चार सचिव र मुख्य सचिवको पदीय जिम्मेवारी निर्वाह गरेको हुँ भनेकोमा अन्य सवालका जवाफमा निजले सचिवहरूको बैठकमा समेत “निजामती कर्मचारी श्रीमती संघ” को कार्यक्रमलाई सहयोग गर्न सबैको सहमति गराएको र सो कारणबाट तत्कालिन श्री ५ को सरकार विभिन्न मन्त्रालय र मातहत संघ संस्था विभागहरू परिचालन गराई सो श्रीमती संघको कोषमा रु. ५९ लाख धनराशी संकलन गरेको कुरा स्वीकार गरेको देखिन्छ । सो क्रममा सञ्चार सचिवको मौखिक प्रस्ताव सञ्चालक समितिबाट पारित गराई आफ्नै श्रीमती अध्यक्ष रहेको “निजामती कर्मचारी श्रीमती संघ” लाई निज मुख्य सचिव लोकमान सिंहले पदको प्रभावमा एकमुष्ट रु. ५ लाख जुटाई दिएको तथ्य नेपाल टेलिकमका प्रबन्ध निर्देशक सुगतर्त्र कंसाकारको कागजबाट र तत्कालिन सञ्चार सचिव कुमारप्रसाद पौडेलको बयानबाट पनि संमर्थित हुन आएको छ । जनआन्दोलन दमन गर्न सेना र सुरक्षाकर्मी परिचालन गर्ने कार्य मैले गराएको छैन, सुरक्षा परिचालन सम्बन्धी कार्य मेरो होइन भनी बयान गर्ने निज मुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्की तत्कालिन शाही नेपाली जंगी अड्डामा

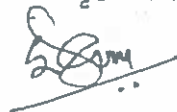





नियमित बस्ने सुरक्षा व्यवस्था उप-समितिको बैठकहरुमा आमन्त्रित भएको देखिन्छ र मोवाइल सेवा बन्द गर्ने र जनआन्दोलन दमन गर्न सुरक्षा फौजलाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्ने भनी उपत्यका पृतनाले तयार गरेको सुरक्षा योजना लगायतका निर्णय विवरणहरु मुख्य सचिवले नै कार्यान्वयन गराएको भन्ने देखिन्छ । २०६२ माघको नगर निर्वाचनमा मतदान गर्न कर्मचारीलाई बाध्य पारेको भन्ने आरोपका सम्बन्धमा पनि सहभागिताको लागि सचिव बैठकमा मैले सबै सचिवहरुलाई अनुरोध गरेको र सोही विषयमा सार्वजनिक अभिव्यक्ति दिएको हुँ भन्ने बयान बेहोरा देखियो । तर मतदानको अधिकार नागरिकको स्वेच्छामा निर्भर हुने हुँदा कसैले करवल गर्न मिल्दैन र त्यसरी सचिव लगायतका निजामती कर्मचारीहरुलाई सो कुरामा बाध्य पार्न मुख्य सचिवलाई कार्य सम्पादन नियमावलीले पनि अधिकार दिएको देखिँदैन । त्यो भन्दा महत्वपूर्ण कुरा के हो भने निजामती कर्मचारी दिवसको दिन जनता, राष्ट्र, राष्ट्रियताको साथसाथै "राजमुकुट" प्रति वफादार नरहने कर्मचारीसँग हातेमालो नगर्ने भनेको हो भनी मुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्कीले बयान गरेको देखियो । तर निजामती सेवा ऐनको कुनै पनि प्रावधानमा निजामती कर्मचारी "राजमुकुट" प्रति वफादार हुनुपर्ने कुरा उल्लेख नहुँदा निजामती पदका निज मुख्य सचिवले राजनैतिक भाषण गरी आफ्नै सेवा सम्बन्धी ऐन कानून बर्खिलाप काम गरेको र लोकतन्त्र विरोधी कार्यमा सक्रिय रहेको भन्ने प्रष्ट हुन आएको छ" ।

"यस अलावा सञ्चार सचिवको पदमा रहेका बखत निज लोकमान सिंह कार्कीले आफ्नै बाबुको चित्र अंकित हुलाक टिकट छपाएको कुरालाई स्वीकार गरेको देखिएबाट सो काम कुरा निजामती कर्मचारीको आचरण विपरित हुन गै पदको रवाफ र प्रभावकै कारण त्यसो गरेको भन्ने पनि देखिन्छ । चलचित्र महोत्सवको कुरामा पनि राष्ट्रहितको लागि उच्च सरकारी पदमा बसेर फजुल खर्च रोक्नु पर्नेमा अनुत्पादक कार्यमा सञ्चार मन्त्रालयको तर्फबाट राजश्वको ८० लाख रुपैयाँ खर्च गर्न निज लोकमान सिंहले नै सचिवको हैसियतले सिफारिश र सहयोग गरेको हुँ भनेको देखिन्छ" ।

"अतएव, उपरोक्त सम्पूर्ण तथ्य र कारणहरुबाट मुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्कीले आफू सञ्चार मन्त्रालयको सचिव पदमा र तत्कालिन श्री ५ को सरकारको मुख्य सचिव रहँदाका बखत जनआन्दोलन दमन गरी निरंकुशताको पृष्ठपोषण गर्ने क्रममा चरणबद्ध रूपमा पदको





दुरुपयोग गरेको पुष्टि हुन आएको छ । तत्कालिन मुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्की जनधनको क्षति, पदको दुरुपयोग र मानव अधिकारको उल्लंघनमा दोषी देखिएकाले निजलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ बमोजिम सजाय हुनुपर्ने" ।

६०. यस प्रकार रायमाझी आयोगले विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीले जनआन्दोलनका सन्दर्भमा शक्तिको दुरुपयोग गरेको, मानव अधिकार उल्लंघन गरेको समेतको दोषी भनी प्रतिवेदन दिएको पाइयो । आयोगले आफ्नो प्रतिवेदनमा कारण र आधार खुलाएको देखिन्छ । आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयनका क्रममा नेपाल सरकारले विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीलाई पदबाट निलम्बन गरेको, मुख्य सचिव पदबाट हटाई राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदमा स्थानान्तरण गरेको, त्यसपछि भविष्यमा सरकारी सेवाका लागि अयोग्य ठहरिने गरी बर्खास्त गर्न प्रकृया अगाडी बढाएको, स्पष्टीकरण सोधेको, सो अनुसार पेश भएको स्पष्टीकरण चित्त बुझ्ने नभएको भनी पुनः दोस्रो पटक स्पष्टीकरण सोधिएको कुरा प्रमाणमा प्रस्तुत हुन आएका अभिलेखहरूबाट देखियो । दोस्रो स्पष्टीकरण सम्बन्धी पत्र बुझाउन भएका विविध प्रयास पश्चात सहसचिव तहका अधिकृतको नेतृत्वमा गएको टोलीले समेत सो पत्र बुझाउन नसकेपछि मिति २०६५/०२/१५ गतेको गोरखापत्रमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ बमोजिम किन सेवाबाट नहटाउने भन्ने व्यहोराको सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरेको समेत पाइयो । तर उक्त सूचना बमोजिम निज लोकमानसिंह कार्कीले दोस्रो स्पष्टीकरण पेश नगरी म्याद नै गुजारी बसेपछि नेपाल सरकार (मं.प.) को मिति २०६५।३।२४ को निर्णय अनुसार निजलाई भविष्यमा सरकारी सेवाका लागि अयोग्य नठहरिने गरी बर्खास्त गर्न सहमतिका लागि लोकसेवा आयोगमा लेखी पठाएको समेत देखिन आयो । यसबीच निज आफ्नो पदाधिकार रहेको राष्ट्रिय योजना आयोगमा हाजिर हुन नगएको भनी हाजिर हुन आउने बारेको सार्वजनिक सूचना नै जारी भएको देखिन्छ । तर पनि निज उक्त आयोगमा हाजिर हुन गएको पाईएन । अन्ततः सरकारले निजलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्न सहमतिका लागि मिति २०६५।३।२७ मा लोक सेवा आयोगमा लेखी पठाएपछि मिति २०६५।५।२५ देखि





लागु हुने गरी निजले राजिनामा दिएको र सो राजिनामा सरकारले स्वीकृत गरेको देखिन आयो ।

६१. रायमाझी आयोग कुनै निजी वा गैर सरकारी तवरबाट भूमिका निर्वाह गर्न खडा गरिएको आयोग नभएर जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ बमोजिम सरकारको औपचारिक निर्णय अनुसार खडा गरिएको उच्च स्तरीय जाँचबुझ आयोग हो । यस्तो जाँचबुझ आयोगको स्वभाव नै सुझाव वा सिफारिश गर्ने प्रकृतिको हुन्छ । यसले स्वयम नै कुनै कसुर ठहर गरी सजाय निर्धारण गर्ने होइन । यस प्रकारको आयोगले दिएको प्रतिवेदन अनुशरण गर्न वा लागु गर्न सरकारलाई कानूनी बाध्यता नै रहन्छ भन्न पनि मिल्दैन । तर यसको तात्पर्य आयोगको प्रतिवेदनमा औल्याईएका तथ्यहरुप्रति सरकारको कुनै जवाफदेहिता नै रहँदैन भन्ने पनि होइन । खास घटना, अवस्था वा परिवेशका सन्दर्भमा सत्य-तथ्य पहिचान गर्न छानवीनका लागि आयोग गठन गरिएको हुन्छ र यसरी गठित आयोगले दिएको प्रतिवेदनलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २० बमोजिम प्रमाणमा लिन समेत सकिन्छ । आफैले गठन गरेको आयोगको प्रतिवेदन वा राय सुझावलाई कार्यान्वयनमा ल्याउने तर्फ आवश्यक कानूनी प्रकृया अगाडि बढाउनु उत्तरदायी सरकारको पूनीत कर्तव्य बन्दछ । यदि जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनलाई कार्यान्वयनमा लैजाने तर्फ उचित कानूनी प्रकृया नअपनाई यसलाई केवल अभिलेखालयको सजावटको विषय मात्रै बनाउने हो भने आयोग गठनको उद्देश्य परास्त हुन जान्छ, आयोग गठनको माध्यमबाट न्याय प्राप्त हुने पीडितहरुको वैध अपेक्षांमा तुषारापात भई सरकारप्रति वितृष्णा पैदा हुन जान्छ, आयोग जनतालाई झुक्याउने देखावटी माध्यम बन्न पुग्दछ र अन्ततः विधायिकाद्वारा निर्मित जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ को प्रयोजन नरही विधिको शासनप्रतिको भरोसा कमजोर हुने स्थिति समेत रहन्छ । यस्तो स्थिति देखा पर्नु कुनै पनि लोकतान्त्रिक र उत्तरदायी शासन प्रणालीका लागि शोभनीय हुँदैन । त्यसैले आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयनको विषयलाई कानूनी बाध्यताको विषय भन्दा सुशासन कायम गर्ने विषयसँग सम्बन्धित लोकतान्त्रिक उत्तरदायित्वको रूपमा बुझ्नु आवश्यक देखिन्छ ।





६२. जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनको कानूनी हैसियत एवम् यसबाट खडा हुने नैतिक प्रश्न सम्बन्धमा यस अदालतबाट व्याख्या समेत भएको पाइन्छ । अधिवक्ता कमलेश द्विवेदी वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत<sup>१६</sup> भएको विवादका सन्दर्भमा यस अदालतको बृहत् पूर्ण ईजलासबाट "आयोगको प्रतिवेदनको कुनै महत्त्व हुँदैन भन्ने होइन । आयोग गठन गर्ने निकायले आयोगको अध्ययन र विशेषज्ञताको लाभ, अवश्य पनि लिन सक्तछ र त्यसलाई कानूनी वा अन्य कारवाहीको आधार बनाउन सकिन्छ" भनी व्याख्या भई सिद्धान्त कायम गरिएको देखिन्छ । माननीय न्यायाधीश कल्याण श्रेष्ठबाट व्यक्त उक्त बहुमतको राय अनुकूल हुने गरी उल्लेखित विवाद निरोपणकै सन्दर्भमा माननीय न्यायाधीशवृन्द श्री अनुपराज शर्मा र श्री दामोदरप्रसाद शर्माले "समाजको नजरमा जनआन्दोलनको दमन, सत्ता, शक्ति र पदको दुरुपयोग, मानव अधिकारको उल्लंघन जस्ता कसुरमा जाँचबुझ आयोगले दोषी देखाएका व्यक्तिहरु आयोगको वैधतालाई हाँक दिई आयोगको प्रतिवेदन बदर वातिल नभएसम्म दोषी नै रहन्छन्"<sup>१७</sup> भनी अझ प्रष्टसँग व्यक्त गर्नु भएको छुट्टै रायको प्रस्तुत विवाद निरोपणका सन्दर्भमा खास अर्थ र विशेष महत्त्व रहेको देखिन्छ । यसैगरी, सुनिलरन्जन सिंहले दायर गरेको रिट निवेदनका सन्दर्भमा यस अदालतबाट "मानव अधिकार उल्लंघनको घटनामा संलग्न भए नभएको र मानव अधिकार एवं कानूनी राज्यमा आस्था भए नभएको नहेरी कुनै सार्वजनिक उत्तरदायित्ववहन गर्ने व्यक्तिलाई राज्य सत्ताको उपयोग गर्ने किसिमको खास जिम्मेवारी दिँदा राज्य र सर्वसाधारण थप संकटमा पर्न सक्ने"<sup>१८</sup> भनी व्याख्या गरिएको पाइन्छ । उल्लेखित नजीर पनि प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा मननयोग्य देखिन्छ ।

६३. वस्तुतः जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन स्वतः लागु हुने कुरा होइन । यसलाई लागु गर्न प्रचलित कानून बमोजिम सम्बन्धित अख्तियारवाला वा अधिकार प्राप्त अधिकारीले कानूनी



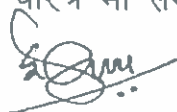
<sup>१६</sup> ने.का.प. २०६४, नि.नं. ७८६६, पृ. ८७३

<sup>१७</sup> ने.का.प. २०६४, नि.नं. ७८६६, पृष्ठ - ९४९


<sup>१८</sup> सुनिलरन्जन सिंहसमेत विरुद्ध कुर्वैरसिंह राना समेत भएको ०६७-WO-११९८ उत्प्रेषण, निर्णय मिति: ०६९/४/२८



प्रकृया अपनाउनु पर्ने हुन्छ । तर यसको तात्पर्य आयोगको प्रतिवेदनले कुनै नैतिक मूल्य (Moral Value) श्रृजना गर्दैन भन्ने पनि होइन । औपचारिक तवरबाट कानून बमोजिम गठित आयोगले छानबीन गरी पहिचान गरेको तथ्य र प्रस्तुत गरेको सिफारिसबाट कम्तिमा पनि लक्षित व्यक्ति उपर वैधानिक रूपमा नैतिक प्रश्न खडा हुन पुग्दछ । यसरी खडा भएको प्रश्नको पध्दतिगत तवरबाट निरोपण नभएसम्म त्यस्ता व्यक्तिलाई "उच्च नैतिक चरित्र" भएको व्यक्ति भनी मान्नु उचित हुँदैन । विपक्षी लोकमानसिंह कार्की उपर रायमाझी आयोगले मानव अधिकारको उलङ्घन गरेको, सरकारी श्रोत साधन र शक्तिको दुरुपयोग गरेको भनी दोषीको रूपमा औल्याई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ बमोजिम सजाय हुन पर्ने भनी दिएको प्रतिवेदन कार्यान्वयन प्रकृया अन्तिम चरणमा रहेको स्थितिमा निजले राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदबाट राजिनामा दिई पदबाट अवकाश लिएको सम्म देखियो । मिज उपर आयोगको प्रतिवेदनमा लगाईएको दोष वा खडा भएका प्रश्नहरूको निरोपण भई निजलाई निर्दोष ठहर गरिएको स्थिति देखिन आएन । यसरी कानून बमोजिम खडा भएको आयोगको प्रतिवेदनमा दोषी भनी किटान गरिएका व्यक्तिलाई अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म "उच्च नैतिक चरित्र" भएको व्यक्ति वा "ख्याति प्राप्त व्यक्ति" भनी मान्न मिल्ने देखिँदैन । माथि उल्लेख गरिएका तथ्यहरूको समग्रमा मूल्यांकन गर्दा पद र शक्तिको दुरुपयोग, मानव अधिकार हनन् गरेको भन्ने अवस्था कुनै पनि पद वा तहका राष्ट्र सेवकका लागि बाञ्छित कुरा देखिँदैन । पद र शक्तिको दुरुपयोग गरी मानव अधिकारको उल्लंघन गरेको भनी कानूनबमोजिम गठित आयोगले प्रतिवेदन दिएको हुनु, बहाल रहेको मुख्य सचिवको पदबाट हटाई राष्ट्रिय योजना आयोगमा तदर्थ व्यवस्था मिलाई--सरुवा गरिनु, निलम्बन गरिनु, पदबाट वर्खास्त गर्ने प्रकृया अपनाईनु, स्पष्टीकरण सोधिनु र दोस्रो पटक स्पष्टीकरण नै पेश नगरी म्याद गुजार्नु, सरुवा भएको कार्यालयमा हाजिर हुन भनी सार्वजनिक सूचना जारी गर्दा समेत हाजिर हुन नजानु जस्ता कुराहरूबाट निजको स्वभाविक रूपमा रहने ख्यातिमा असामान्य क्षयीकरण हुन पुगेको देखिन्छ । यसबाट "उच्च नैतिक चरित्र"मा समेत गम्भीर प्रश्न खडा भएको छ ।







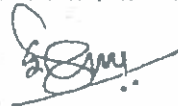
निजामती सेवातर्फको उच्चतम पदमा पुगेको व्यक्तिबाट यस प्रकारको व्यवहार देखिनु अस्वभाविक कुरा हो । पदीय जिम्मेवारी प्रतिकूलका यस प्रकारको आचरण र व्यवहारबाट अनुशासनका सीमा र मर्यादाहरू भत्किन पुग्दछन, सुशासनको अभिष्ट पुरा हुँदैन । यस अवस्थामा तत्काल प्रचलित नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५)(ग) र (ङ) मा उल्लेख भए अनुसारको "ख्याती" र "उच्च नैतिक चरित्र" सम्बन्धी योग्यता विपक्षी मध्येका लोकमानसिंह कार्कीमा रहेको थियो भनी मात्र मिलेन ।

६४. न्यायिक निकाय र न्यायिक प्रकृयाबाट निक्कै नभएको जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनमा उल्लिखित बेहोराकै आधारमा दोषी करार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(५)ले प्रदान गरेको "कुनै अभियोग लगाइएको व्यक्तिलाई निजले गरेको कसूर प्रमाणित नभएसम्म कसूरदार मानिने छैन" भन्ने हकको बर्खिलाप हुन जान्छ भन्ने समेत विपक्षी तर्फबाट जिकिर लिइएको पाइयो । यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट रिट निवेदन खारेज गर्दा समेत उक्त प्रावधानलाई आधारको रूपमा ग्रहण गरिएको देखिन्छ । तसर्थ यस विषयमा पनि केही कुरा उल्लेख गर्नु आवश्यक हुन आयो । निशान्देहः कुनै व्यक्ति उपर लगाइएको अभियोग प्रमाणित नभएसम्म निजलाई दोषी मान्न मिल्दैन । यो फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त र संविधानद्वारा प्रदत्त न्याय सम्बन्धी हकको विषय पनि हो । न्यायिक प्रकृयाबाट प्रमाणित नभएसम्म कसैलाई पनि दोषी वा कसूरदार मान्न हुँदैन । यस हदमा उल्लेखित तर्कसंग विमती राख्नु पर्ने कुनै कारण छैन । तर प्रस्तुत विवादको प्रसंग दोषी ठहर भएको अवस्था छ वा छैन भन्ने होइन । कसुर ठहर हुनु र उच्च नैतिक चरित्र कायम हुनु एउटै वा उस्तै कुरा होइनन् । कसुर ठहर हुनका लागि अभियोजन लगाइएको र न्यायिक प्रकृयाबाट कसुरको निरोपण भएको हुनु आवश्यक हुन्छ । उच्च नैतिक चरित्र सम्बन्धी प्रश्न अभियोजन र न्यायिक प्रकृयाबाट मात्र निरोपण हुने विषय देखिदैन । केही अवस्थामा "नैतिक पतन देखिने अवस्थाको" निर्धारण न्यायिक प्रकृयाबाट हुन सक्दछ । तर सामान्यतयाः फौजदारी न्याय प्रकृयाबाट "उच्च नैतिक



चरित्र” भएको भनी ठहर गरिरहनु पर्ने स्थिति वा अवस्था नै रहदैन । कसैको नैतिक चरित्र “उच्च” छैन भन्नु र कुनै कसुरको “दोषी” भन्नु फरक-फरक कुरा हुन् । कुनै व्यक्तिमा उच्च नैतिक चरित्रको अभाव कायम रहन सक्दछ, तर निज “कसुरदार” नहुन पनि सक्दछ । “उच्च नैतिक चरित्र” को विषय मूलतः सामाजिक मान्यता, सन्दर्भ र परिस्थितिसंग जोडिएको विषय देखिन्छ भने “कसुर” मूलतः फौजदारी कानून उलंङ्घनको विषय देखिन्छ । यी दुई भिन्न-भिन्न कुरालाई समानार्थी अभिव्यक्तिको रूपमा हेर्नु, बुझ्नु वा ग्रहण गर्नु तर्कपूर्ण हुदैन । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५)(ङ) बमोजिम “उच्च नैतिक चरित्र” भएको वा नभएको प्रमाणित हुनका लागि धारा २४(५) बमोजिम कसुर प्रमाणित हुनु पर्दछ भनी यसलाई पूर्वशर्तको रूपमा हेर्नु र अर्थ लगाउनु मनासिव देखिदैन । धारा २४(५) मा रहेको प्रावधान फौजदारी न्यायको हक सम्बन्धी व्यवस्था हो र न्याय निरोपण प्रकृत्यामा यसलाई महत्वका साथ हेरिनु पर्ने हुन्छ । यस प्रकारको प्रावधानलाई तानतुन पारेर “उच्च नैतिक चरित्र” निर्धारणको मापदण्डको रूपमा ग्रहण गर्नु तार्किक दृष्टिकोण हुदैन । प्रस्तुत विवादमा विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीलाई कुनै फौजदारी कसुरको दोषी ठहर गरिएको छ वा छैन भन्ने नभएर संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा नियुक्त गर्दा आवश्यक हुने “उच्च नैतिक चरित्र” छ वा छैन भन्ने प्रश्नमा विचार गर्नु पर्ने अवस्था हुँदा संविधानको धारा २४(५) सान्दर्भिक हुने देखिएन ।

६५. नैतिक पतन, खराब चरित्र, असल चरित्र, असल चालचलन, उच्च नैतिक चरित्र आदि विविध चारित्रिक अवस्थाहरूको वर्णन व्यावहारिक जीवनमा हुने गरेको पाइन्छ । यसमध्ये “नैतिक पतन कायम हुने” भनी केही विवादका सन्दर्भमा अदालतबाट ठहर भएको दृष्टान्त पनि पाउन सकिन्छ । तर नैतिक पतन मानिने अवस्थाहरूको पनि पूर्ण-सूचि (Exhaustive List) तयार भएको देखिदैन । नैतिक पतन हुने बाहेक अन्य प्रकारका चारित्रिक अवस्था कायम छ वा छैन भनी कुनै फौजदारी विवादको सन्दर्भमा निरोपण गर्ने गरिएको देखिदैन । वस्तुतः फौजदारी विवादमा अमुक कसुर ठहर हुन्छ वा हुदैन भनी



५. 

निरोपण गरिन्छ, व्यक्तिको नैतिक-स्तरको निर्धारण गर्ने अवस्था रहदैन । विषय र प्रसंग अनुसार सापेक्षिक रूपमा सामाजिक सन्दर्भमा नैतिक चरित्र सम्बन्धी कुराहरुको निर्धारण गर्नु पर्ने अवस्था रहन्छ । उदाहरणका लागि: फौजदारी कसुर गरे वापत कारागारमा रहेका कैदीहरुको समेत “चालचलनको” मूल्याङ्कन गरिन्छ र “असल चालचलन वा असल आचरण” भन्ने आधारमा केही प्रतिशत कैद छुट दिने समेत गरिन्छ । यो “असल चालचलन” भन्नुको तात्पर्य उच्च नैतिक चरित्र भनेको होइन भन्ने कुरा यसको प्रयोगको क्षेत्र र निर्धारण प्रकृयाबाट नै प्रष्ट हुन्छ । कैदीको असल चालचलन अदालतबाट ठहर गरिरहनु पर्ने विषय पनि भन्ने गर्दैनन् । यसैगरी उच्च नैतिक चरित्रको कुरा पनि फौजदारी मुद्दाको रोहमा अदालतद्वारा घोषित गरिने विषय हुदैन । यो त विषयगत सन्दर्भमा अन्य परिस्थितिजन्य अवस्थाहरुको सापेक्षतामा मूल्याङ्कन र एकीन गरिने विषय हो । यस प्रकारको मानवीय आचरण र व्यवहारसंग जोडिएको विषयलाई संविधानद्वारा प्रदत्त फौजदारी न्याय सम्बन्धी मौलिक हकको विषयको रूपमा हेर्नु र त्यही मापदण्डका आधारमा प्रयोगमा ल्याउनु विवेकपूर्ण र तार्किक विषय बन्दैन ।

६६. उच्च नैतिक चरित्रका सन्दर्भमा विचार गर्ने क्रममा विपक्षी मध्येका लोकमानसिंह कार्कीले पेश गरेका विवरणको यथार्थता सम्बन्धमा पनि केही तथ्य उल्लेख गर्नु आवश्यक देखिन्छ:

(क) रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयनका क्रममा सफाई पेश गर्न स्पष्टीकरण माग भए अनुसार “मैले स्पष्टीकरण दिए उप्रान्त सो स्पष्टीकरणमा चित्त बुझी थप कुनै कारवाही नभएको” भनी विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीले यस अदालतमा पेश गरेको लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको पाईयो । निज तर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरुले समेत यसै बमोजिमको जिकिर गर्नु भएको छ । तर, यो विवरण (तथ्य) गलत हो भन्ने कुरा प्राप्त अभिलेखबाट प्रमाणित भएको छ । पहिलो पटक सोधिएको स्पष्टीकरणमा चित्त नबुझेको भनी नेपाल सरकार (मं.प.)को निर्णय बमोजिम दोस्रो पटक स्पष्टीकरण सोधिएको देखिन्छ । सो सम्बन्धी पत्र निज





लोकमानसिंह कार्कीलाई बुझाउन पटक-पटक प्रयास गर्दा पनि नसकिएको कुरा राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालयको च.नं. ५१३ मिति २०६४/८/३ को मिसिल संलग्न पत्रवाट देखिन्छ । त्यसपछि गोरखापत्र दैनिकमा सूचना प्रकाशित गर्ने गरी मन्त्रपरिषदवाट मिति २०६५/१/२२ मा निर्णय भए अनुसार मिति २०६५/२/१५ को गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरी स्पष्टीकरण पेश गर्न सूचित गरिएको समेत अभिलेखवाट पुष्टी भएको छ । तर निजले सो बमोजिम स्पष्टीकरण पेश नगरेको र अन्तमा निजलाई बर्खास्त गर्न मन्त्रपरिषदको मिति २०६५/३/२४ को निर्णयानुसार लोक सेवा आयोगमा परामर्शका लागि मिति २०६५/३/२७ मा लेखी पठाएको समेत देखिन्छ । यस प्रकार रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयनको प्रकृया मिति २०६३/१२/१ को मन्त्रपरिषदको निर्णयवाट प्रारम्भ भएको र २०६५ साल आश्विनको मन्त्रपरिषदको निर्णय अनुसार २०६५/५/२५ देखि राजिनामा स्वीकृत भई निज लोकमानसिंह कार्की सेवा निवृत्त भएपछि कारवाही प्रकृया कुनै तार्किक निष्कर्षमा नपुग्दै रोकिन पुगेको देखिन्छ । सरकारको मुख्य सचिव भैसकेका व्यक्तिलाई उपरोक्त अनुसार दोस्रो पटक स्पष्टीकरण सोधिएको र अन्य विविध कारवाही प्रकृया अपनाइएको कुरा थाहा थिएन होला भनी मान्न सकिदैन । तसर्थ “स्पष्टीकरण दिए उप्रान्त सो स्पष्टीकरणमा चित्त बुझी थप कुनै कारवाही नभएको” भनी निजले उल्लेख गरेको तथ्य यथार्थपरक देखिएन ।

- (ख) संवैधानिक परिषदमा पेश गरेको आफ्नो वैयक्तिक विवरणमा निज लोकमानसिंह कार्कीले आफू उपर भ्रष्टाचार सम्बन्धी मुद्दा चलेको सन्दर्भ लगायत रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयनका सन्दर्भमा भएका काम कारवाही तथा सफाई पेश गर्न स्पष्टीकरण सोधिएको विषयमा कुनै कुरा उल्लेख गरेको देखिएन । वैयक्तिक विवरणमा उल्लेख नगर्दा पनि हुने यो कुनै सामान्य विवरण होइन । नैतिक चरित्र र ख्यातीको कुरासंग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने यस प्रकारका विवरण प्रकट नगर्नु शोभनीय कुरा मात्र सकिदैन । आफ्नो योग्यतासंग सम्बन्धित



महत्वपूर्ण विवरण प्रकट नगरेको कारणबाट निजले सत्य-तथ्य व्यहोरा प्रकट नगरी लुकाएको भन्नु पर्ने अवस्था समेत देखिन आएको छ ।

(ग) निज लोकमानसिंह कार्कीले राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदबाट दिएको राजिनामा वि.सं. २०६५/५/२५ देखी लागु हुने गरी स्वीकृत भएको तथ्यमा कुनै विवाद छैन । तदनुसार निजले सन् २००८ सेप्टेम्बर १० का दिन राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदबाट अवकाश प्राप्त गरेको देखिन्छ । तर निजले संवैधानिक परिषदमा पेश गरेको आफ्नो "कार्य अनुभवको विवरणमा" मुख्य सचिवको पदमा "इ.सं. अप्रिल, २००६ देखि २००९ सम्म" (काम गरेको) भनी उल्लेख गरेको देखियो । राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदमा सरुवा भएको सन्दर्भ नै विवरणमा खुलाएको पाइएन । सन् २००८ मा नै अवकाश पाएका व्यक्तिले सन् २००९ सम्म काम गरेको भनी देखाउनु उचित थिएन । यस प्रकार निजले पेश गरेको विवरण स्पष्टतः अपूर्ण र गलत देखिन्छ ।

६७. राज्यको कुनै पनि सार्वजनिक जवाफदेहीताको पदमा नियुक्त हुने व्यक्तिले पेश गरेको विवरण सही, सत्य, वास्तविक र यथार्थपरक हुनु पर्दछ । खुलाउनु पर्ने कुनै आधारभूत विवरण नखुलाउनु, नभएको विवरण प्रस्तुत गर्नु, वा गलत विवरण प्रस्तुत गर्नु स्वयममा आपतिजनक कुरा हो । यो सम्बन्धित व्यक्तिको अयोग्यताको विषय पनि हो । कसैले राज्यलाई गलत विवरण प्रस्तुत गरी झुक्याई नाजायज तवरबाट फायदा लिने दुष्प्रयास गरेमा त्यस्ता व्यक्तिलाई पदमा कायम रहन दिनु उचित हुदैन, पदबाट हटाउनुका अतिरिक्त निज उपर थप कानून बमोजिम कारवाही गर्नु पर्ने अवस्था पनि श्रृजना हुन पुग्दछ । यस सन्दर्भमा पि.जे. थोमसको विवादमा<sup>१९</sup> भारतीय सर्वोच्च अदालतबाट गरिएको व्याख्या उल्लेखनीय देखिन्छ । पि.जे.थोमसलाई Central Vigilance

<sup>१९</sup> Centre for PIL & Anr Vs. Union of India & Anr; Writ petition No. 348 of 2010; 3 March 2011; Supreme Court of India



Commission (CVC)<sup>20</sup> को प्रमुख पदमा High Powered Committee (HPC) को सिफारिश अनुसार राष्ट्रपतिवाट नियुक्त गरिएको थियो । निज विरुद्ध केही वर्ष पहिले भ्रष्टाचारको अभियोगमा मुद्दा चलेको थियो, तर निजलाई दोषी ठहर गरी निर्णय भएको थिएन । यसवीच Department of Personnel and Training ले थोमस उपरको मुद्दा नै फिर्ता लिन भनी कारवाही चलाएको थियो । पछि सन् २००७ मा उनी केरला राज्यको मुख्य सचिव पदमा नियुक्त भए, सन् २००८ मा CVC ले उनलाई सबै अभियोगवाट सफाई समेत दिएको थियो । तर पि.जे.थोमसले HPC मा आफ्नो विवरण पेश गर्दा उल्लेखित विवरणहरू प्रस्तुत गरेका थिएनन् । भ्रष्टाचारको अभियोगमा कारवाही चलेको कुराको विवरण प्रस्तुत नगरी लुकाएको भन्ने आधारमा भारतीय सर्वोच्च अदालतले थोमसको नियुक्ति नै बदर गरेको पाइन्छ ।<sup>21</sup> उल्लेखित निर्णयका दृष्टीले हेर्दा विपक्षी मध्येका लोकमानसिंह कार्कीले पेश गरेको केही विवरण अपूर्ण, भ्रमपूर्ण र गलत देखिएको कारणबाट पनि निजको नियुक्तिलाई वैध मान्न सकिने अवस्था देखिदैन ।

६८. नियुक्तिका लागि सिफारिश गर्ने निकायले प्रयोग गरेको स्वविवेक वा बुद्धिमत्ताको अन्तर्गमा प्रवेश गरी अदालतवाट योग्यताको परीक्षण गर्नु हुदैन भनी विपक्षी तर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ताहरूले बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नु भएको छ । तसर्थ यस सम्बन्धमा पनि केही प्रसंग उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । वस्तुतः नियुक्तिका लागि



<sup>20</sup> Central Vigilance Commission नेपालको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग प्रकृतिको मिल्दोजुल्दो किसिमको आयोग हो र यसको प्रमुख आयुक्तको नियुक्ति High Powered Committee को सिफारिशमा राष्ट्रपतिवाट हुने गर्दछ ।

<sup>21</sup> "We may reiterate that institution is more important than an individual..... In the present case, the HPC has failed to take this test into consideration. The recommendation dated 3<sup>rd</sup> September, 2010 of HPC is entirely premised on the blanket clearance given by CVC on 6<sup>th</sup> October, 2008... .. The menace of corruption cannot be permitted to be hidden under the carpet of legal technicalities and in such cases probes conducted are required to be determined on facts and in accordance with law ... .. For the above reasons, it is declared that the recommendation made by the HPC on 3<sup>rd</sup> September, 2010 is non-est in law".



सिफारिश गर्ने निकायले प्रयोग गर्ने बुद्धिमत्ता वा स्वविवेकका कतिपय पक्ष न्यायिक परीक्षणयोग्य विषय नबन्न पनि सक्दछन् । सिफारिशकर्ता निकायको स्वविवेकका केही वाञ्छित वा स्वीकृत क्षेत्रहरू (Margin of Appreciation) रहन्छ । स्वविवेकीय वा तजविजी अधिकार प्रयोग भएको स्थितिमा निर्णयमा उल्लेख भएका आधार र कारणको पर्याप्तता वा अपर्याप्तताको न्यायिक परीक्षण गर्ने क्षेत्र केही सीमित र संकुचित हुन सक्दछन । तर गरिएको निर्णयमा आधार र कारण खुलाइएको छ वा छैन र यसरी खुलाइएको कुरावाट सम्बन्धित व्यक्तिको योग्यता वा अयोग्यतालाई वस्तुगत रूपमा प्रतिविम्बित गर्दछ वा गर्दैन भन्ने कुरा स्वभावतः न्यायिक परीक्षणको विषय बन्दछ ।

सिफारिश गर्ने निकायलाई कानूनले निरङ्कुश अधिकार प्रदान गरेको छैन । सिफारिश गर्ने निकायले आफ्नो बुद्धिमत्ता र सदविवेक वस्तुगत रूपमा प्रयोग गरेको छ भन्ने कुरा गरिएको निर्णय व्यहोरा र निर्णय प्रकृयावाट पनि देखिनु पर्दछ । अन्यथा बुद्धिमत्ता प्रयोग गरेको भन्ने कुराको आडमा स्वेच्छाचारिताले प्रश्रय पाउने खतरा रहन्छ । स्वेच्छाचारितालाई अदालतले मान्यता दिन हुदैन, त्यसमा नियन्त्रण कायम गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ । यो नै न्यायिक कार्यको धर्म पनि हो, मर्म पनि हो । यस पृष्ठभूमिमा विवादित सिफारिश गर्दा संवैधानिक परिषदले वास्तवमा आफ्नो बुद्धिमत्ता र सदविवेक प्रयोग गरेको थियो वा थिएन भनी हेर्नु आवश्यक देखिन्छ । संवैधानिक परिषदको मिति २०७०/१/२२ को विवादित सिफारिश गर्ने निर्णय हेर्दा निम्नानुसार व्यहोरा उल्लेख गरिएको देखियो:

“नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (२) वमोजिम नियुक्तिका लागि सोही संविधानको धारा १५८ वमोजिम जारी बाधा अडकाउ फुकाउ आदेशको प्रकरण २० वमोजिम भई आएको राजनीतिक सहमति समेतलाई दृष्टिगत गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा रिक्त प्रमुख आयुक्त पदमा लोकमानसिंह कार्की, काठमाण्डौंलाई सिफारिश गर्ने -





उम्मेदवारको योग्यता, उपयुक्तता र सो को आधार:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) बमोजिम योग्यता पुगेको,
- राजस्व, विकाश र अनुसन्धानका क्षेत्रमा दुई दशकभन्दा बढी कार्यानुभव हासिल गरी नेपाल सरकारको मुख्य सचिव र सो सरहको पदमा रही निजामती सेवाको राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको पदबाट अवकाश प्राप्त । निजको इमान्दारी तथा निजले पहिले गरेको सेवा र पेशागत अनुभव समेतलाई विचार गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्तिका लागि पर्याप्त आधार भएको।”

६९. संवैधानिक परिषदको उल्लेखित सिफारिश गर्ने निर्णय व्यहोरा लगायतका नियुक्ति प्रक्रियासंग सम्बन्धित अभिलेख अवलोकन गर्दा यसका केही पक्ष कानूनी तथा न्यायिक दृष्टिले दोषपूर्ण देखिन्छन् । यसका केही कारणहरू छन्:

पहिलो कारण: विवादित निर्णयको अभिव्यक्ति (उतार)बाट संवैधानिक परिषदले आफ्नो बुद्धिमत्ता प्रयोग गरेको निर्णय नभएर “राजनीतिक सहमतिको” कार्यान्वयन गरेकोसम्म हो भन्ने देखिन्छ । “राजनीतिक सहमति समेतलाई दृष्टिगत गरी” भनी नेपथ्येबाट प्राप्त नामको अनुमोदन गरेको देखिनुबाट परिषदले आफ्नो बुद्धिमत्ता प्रयोग गरेको ठान्नु तथ्यपरक देखिदैन । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा नियुक्तिका सन्दर्भमा कुनै प्रकारको राजनीतिक सहमतिको कुनै परिकल्पना गरेको पाइएन । तथापि, तत्कालिन विशिष्ट राजनीतिक परिस्थितिको परिवेशमा राजनीतिक सहमतितर्फ वाञ्छित हदसम्म दृष्टिगोचर गर्नु पर्ने आवश्यकता थियो होला भन्ने कुरा बुझ्न सकिन्छ । तर यसको तात्पर्य संविधान एवम् कानूनद्वारा निर्धारित शर्त वा मापदण्ड भन्दा बाहिरका कुरालाई समेत मान्यता दिई “राजनीतिक सहमतिको” नाउँमा गरिएको सिफारिशले वैधानिकता प्राप्त गर्दछ भन्ने अवश्य होइन । लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यता, कानूनको शासन, संविधानवाद आदिका दृष्टिले हेर्दा राज्यका सबै काम कारवाही र क्रियाकलापको मापन आधार बनेको संविधान नै हो । राजनीतिक गतिविधि, क्रियाकलाप समेत संविधानको दायराभित्र अर्थात् संविधान अन्तर्गत रहेर नै सञ्चालित हुनु पर्दछ ।





संविधानले निर्धारण गरेको सीमा-रेखा भन्दा बाहिरका राजनीतिक सहमतिले वैधानिक मान्यता प्राप्त गर्न सक्दैनन् । लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था र संविधानवादको मान्यता अनुसार संविधान अनुसार राजनीति निर्देशित र सञ्चालित हुनु पर्दछ; संविधानभन्दा बाहिर गएर राजनीति सञ्चालित हुन सक्दैन । यस पक्षमा संवैधानिक परिषदले विवादित नियुक्तिको सिफारिश गर्दा पर्याप्त दृष्टी दिएको पाइएन ।

दोस्रो कारण; निज लोकमानसिंह कार्कीले गरेको सार्वजनिक क्षेत्रको सेवा अवधिलाई संवैधानिक परिषदले गोश्वारा रूपमा गणना गरेको पाइयो । संविधानद्वारा निर्धारित "लेखा, राजस्व, इञ्जिनियरिङ्ग, कानून, विकास वा अनुसन्धान" को क्षेत्र मध्ये कुन कुन क्षेत्रमा कति अवधि काम गरी अनुभव हासिल गरेको भन्ने तर्फ कुनै वस्तुगत आधार खुलाएको देखिएन । संवैधानिक परिषदको मिति २०७०/१/२२ को निर्णयमा यथार्थपरक वस्तुतथ्य उल्लेख नगरी गोश्वारा तवरवाट "राजस्व, विकास र अनुसन्धानका क्षेत्रमा दुई दशकभन्दा बढी कार्यानुभव हासिल गरेको" भनी उल्लेख गरेको देखियो । संविधानद्वारा निर्धारित विषयगत क्षेत्रमा २० वर्ष कार्य गरेको अनुभव नदेखिएको सम्बन्धमा माथि नै विवेचना गरी सकिएको छ । यस पक्षमा संवैधानिक परिषदको दृष्टी पुगेको पाइएन ।

तेश्रो कारण; संवैधानिक परिषद (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ को दफा ५ को उपदफा (२) मा रहेको "परिषदले उपदफा (१) बमोजिम कुनै व्यक्तिलाई नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्दा निजको सामाजिक प्रतिष्ठा, उच्च नैतिक चरित्र, इमान्दारिता, निजप्रतिको जनभावना तथा निजले पहिले गरेको सेवा र पेशागत अनुभव समेतलाई विचार गर्नु पर्नेछ" भन्ने प्रावधान तर्फ पनि यस प्रसंगमा दृष्टी दिनु आवश्यक छ । उक्त दफामा रहेको व्यवस्था अनुसार कुनै व्यक्तिलाई संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा नियुक्तिको लागि सिफारिश गर्दा संवैधानिक परिषदले निजको "सामाजिक प्रतिष्ठा, उच्च नैतिक चरित्र, इमान्दारिता, निजप्रतिको जनभावना तथा निजले पहिले गरेको सेवा र पेशागत अनुभव समेतलाई विचार गर्नु" अनिवार्य देखिन्छ । यी समग्र पक्षमा विचार गरी ऐनद्वारा निर्देशित कुराहरुतर्फ दृष्टिगत गरी विवादित सिफारिश गरिएको थियो भन्ने



सम्बन्धमा आस्वस्त हुने अवस्था प्रस्तुत हुन आएका मिसिल कागजातबाट देखिन आएन ।

चौथो कारण; विपक्षी मध्येका लोकमानसिंह कार्की जनआन्दोलनका क्रममा सत्ता, शक्ति, पदको दुरुपयोग र मानव अधिकारको उल्लंघन गर्ने दोषी भनी रायमाझी आयोगबाट कारवाहीका लागि सिफारिश भएका व्यक्ति भन्ने देखिएको छ । उक्त सिफारिशको कार्यान्वयनका क्रममा सरकारले निजलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरी कारवाही चलाएको, दुई पटक स्पष्टीकरण सोधिएको र लोक सेवा आयोगसंग बर्खास्त गर्न सहमति समेत माग गरिएको देखिन्छ । यस पक्षमा कुनै कुरा उल्लेख नगरी (अन्देखा गरी) नियुक्तिका लागि सिफारिश गरिएको देखियो ।

पाँचौं कारण; सम्बन्धित उम्मेदवारले पेश गरेको विवरण, जानकारी तथ्यपरक भए नभएको कुराको परीक्षण गरी एकीन गर्नु निर्णय गर्ने निकायको कर्तव्य र जिम्मेवारी हुन्छ । गलत विवरण प्रस्तुत गर्नु स्वयममा अयोग्यताको विषय बन्दछ । लोकमानसिंह कार्कीले संवैधानिक परिषदमा पेश गरेको वैयक्तिक विवरण हेर्दा केही तथ्य यथार्थपरक देखिएन<sup>२२</sup> । तर, निजको वैयक्तिक विवरण यथार्थपरक छ वा छैन भन्ने तर्फ संवैधानिक परिषदले कुनै दृष्टी दिएको पाइएन ।-नियुक्ति सम्बन्धी संवैधानिक परिषदबाट प्राप्त फायल हेर्दा शैक्षिक योग्यता, कार्यानुभव लगायत व्यक्तिगत विवरण पुष्ट्याई हुने कुनै पनि प्रमाणपत्र, अभिलेख कागजात पेश गरिएको (फायल संलग्न रहेको) देखिएन । संविधानले तोकेको न्यूनतम योग्यता सम्बन्धी कुराहरु नियुक्तिको सिफारिश गर्दा अभिलेखमा संलग्न राख्नु र सोको मूल्यांकन गरिनु अनिवार्य हुन्छ। त्यस्ता कुनै अभिलेख नै नहेरी संवैधानिक परिषद कसरी निज लोकमानसिंह कार्कीको योग्यता सम्बन्धमा सन्तुष्ट भयो भन्ने कुरा अनुत्तरित देखिन्छ ।



<sup>२२</sup> निजले मुख्य सचिवको पदबाट सन् २००९ मा अवकाश पाएको भनी उल्लेख गरेको विवरण यथार्थपरक देखिदैन । निज उपर भएको कारवाही सम्बन्धी तथ्यहरु नखुलाएको (लुकाएको), थाहा भएका (थाहा पाउन सक्ने) तथ्यहरु पनि थाहा थिएन भनी उल्लेख गरेको देखियो । यस सम्बन्धमा माथि नै विवेचना गरिसकिएको छ ।



छैठौं कारण; नियुक्तिका लागि अन्य व्यक्तिहरु पनि स्वभावतः सम्भाव्य उम्मेदवार थिए होलान् । त्यसमध्ये को श्रेष्ठतम उम्मेदवार हो भन्ने तर्फ कुनै मूल्याङ्कन भएको प्राप्त अभिलेखबाट देखिन आएन । परिणामतः उपलब्ध योग्य उम्मेदवारहरु मध्ये योग्यतम् व्यक्तिको छनौट गरिनु पर्ने मान्यताको उपेक्षा हुन पुगेको देखियो ।

सातौं कारण; निज लोकमानसिंह उपर २०५३ सालमा सुनकाण्ड सम्बन्धी भ्रष्टाचार मुद्दा चलेको कुरालाई निजले संवैधानिक परिषदमा पेश गरेको विवरणमा उल्लेख गरेको देखिएन । निजले उक्त मुद्दामा साधिकार अदालतबाट सफाई पाएको र सो फैसला अन्तिम भई बसेको कुरामा विवाद छैन । तथापि जुन आयोगले निज उपर भ्रष्टाचारको अभियोग लगाई मुद्दा चलाएको थियो, सोही आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्दा जनमानसमा कस्तो प्रभाव पर्ला भनी नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने निकायले आफ्नो उच्च बुद्धिमत्ता (Best Wisdom) प्रयोग गर्ने विषयको रूपमा यसलाई हेर्नु पर्ने थियो । यस सम्बन्धमा भारतीय सर्वोच्च अदालतले पि.जे.थोमसको विवादमा गरेको व्याख्या उल्लेखनीय छ ।<sup>२३</sup> तर संवैधानिक परिषदले यस पक्षमा कुनै दृष्टी दिएको देखिएन । उल्लेखित विविध कारणहरुबाट विवादित सिफारिश यान्त्रिक र स्वेच्छाचारीपूर्ण देखिएको छ । संवैधानिक परिषदले वास्तविक अर्थमा आफ्नो बुद्धिमत्ता प्रयोग गरेको पाइएन । यस अवस्थामा निर्णयकर्ताले बुद्धिमत्ता प्रयोग गरेको भन्ने जिकिरको आडमा स्वेच्छाचारी




<sup>२३</sup> यस विषयमा पि.जे.थोमसको विवादमा भारतीय सर्वोच्च अदालतले भनेको छ: "When institutional integrity is in question, the touchstone should be "public interest" which has got to be taken into consideration by the HPC and in such cases the HPC may not insist upon proof. It should not be understood to mean that the personal integrity is not relevant. It certainly has a corelationship with institutional integrity. The point to be noted is that in the present case the entire emphasis has been placed by the CVC, the DoPT and the HPC only on the bio-data of the empanelled candidates. None of these authorities have looked at the matter from the larger perspective of institutional integrity including institutional competence and functioning of CVC...."



तवरवाट भएको निर्णयले कानूनी वैधता प्राप्त गर्न सक्ने देखिदैन । संवैधानिक परिषदको यस प्रकारको काम कारवाहीलाई न्यायिक परीक्षणको विषय होइन भन्नु उचित हुदैन ।

७०. अब यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१।६।८ मा भएको आदेश मिलेको छ वा छैन, निवेदन माग बमोजिम उत्प्रेषण तथा परमादेशको आदेश जारी हुने, नहुने के हो ? भन्ने पाँचौं प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गरिन्छ । माथि विश्लेषण गरिएका आधार, कारण र प्रमाणहरूबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) (ग) बमोजिमको “लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तीमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको” भन्ने योग्यता विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीमा रहेको देखिएन; धारा ११९ को उपधारा (५) (ङ) बमोजिमको “उच्च नैतिक चरित्र कायम भएको” पनि पाइएन; निजले प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनका लागि विवरण पेश गर्दा झुठा विवरण पेश गरेको र अयोग्यता सम्बन्धी वास्तविक विवरण उल्लेख नगरी लुकाएको समेत देखिन आयो । संवैधानिक परिषदबाट सिफारिस गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ११९ को उपधारा (५) तथा संवैधानिक परिषद (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ को दफा ५ को उपदफा (२) बमोजिमको योग्यता निजमा रहेको छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा वस्तुगत तथ्यहरू परीक्षण नगरी हचुवा र स्वेच्छाचारी तवरवाट सिफारिस गरिएको देखियो । यस अवस्थामा भएको निजको नियुक्तिलाई संविधान एवम् कानून अनुकूल मान्न मिलेन । तसर्थ, रिट निवेदन खारेज हुने ठहर गरेको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१।६।८ मा भएको निर्णय उल्टी हुन्छ र तत्काल प्रचलित नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय (ग) र (ङ) बमोजिमको योग्यता नभएको व्यक्ति श्री लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्न सिफारिस गर्ने गरी भएको संवैधानिक परिषदको मिति २०७०।१।२२ को निर्णय, सो सिफारिस बमोजिम सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट मिति २०७०।१।२५ मा गरिएको नियुक्ति, सम्माननीय प्रधान





न्यायाधीशबाट निज लोकमानसिंह कार्कीलाई गराईएको प्रमुख आयुक्त पदको सपथ लगायत निजलाई नियुक्ति गर्दाका सन्दर्भमा भएका काम कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ ।

७१. सार्वजनिक प्रशासन तथा व्यवस्थापनका क्षेत्रमा देखा पर्ने अनियमितता, भ्रष्टाचार जस्ता कुरामा निगरानी र नियन्त्रण कायम राखी सुशासन कायम गराउने एउटा संयन्त्रको रूपमा नेपालको संविधानमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको व्यवस्था भएको हो । कुनै सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले भ्रष्टाचार गरी अख्तियारको दुरुपयोग गरेको सम्बन्धमा कानून बमोजिम अनुसन्धान गर्ने गराउने र सो अपराधमा संलग्न व्यक्ति उपर अदालतमा मुद्दा दायर गर्ने अधिकार आयोगमा रहेको छ । देशमा सुशासन कायम राख्न र भ्रष्टाचार निवारण गर्न उक्त आयोगले गहनतम जिम्मेवारी र भूमिका निर्वाह गर्नु पर्दछ । यसका लागि आयोगको काम कारवाही प्रभावकारी हुनु बाञ्छनीय छ । संविधान र कानूनद्वारा तोकिएको अधिकारको प्रयोग गर्न र कर्तव्यको पालना गर्नमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग स्वतन्त्र र सक्षम रहनुपर्दछ भन्ने अभिप्रायले संविधानमा आवश्यक प्रावधानहरू समावेश भएका छन् । कुनै पनि कारणबाट उक्त आयोगको काम कारवाहीमा असर पर्ने वा व्यवधान पैदा हुने स्थिति उत्पन्न हुन नदिनेतर्फ राज्यका अन्य निकायहरूको समेत सजगता आवश्यक ठानिन्छ । संविधानद्वारा खडा गरिएका अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग लगायतका अन्य आयोगहरूले स्वतन्त्र, निष्पक्ष र सक्षम रूपमा आ-आफ्नो संवैधानिक कर्तव्य र दायित्व निर्वाह गर्न सक्ने अनुकूल वातावरण र परिस्थितिको निर्माण गर्नु नेपाल सरकारको समेत जिम्मेवारी रहेको देखिन्छ ।

७२. कुनै पनि संस्था वा निकायको सक्षमता वा प्रभावकारिता त्यसमा कार्यरत जनशक्तिको योग्यता र क्षमतासँग अन्योन्याश्रित रूपमा अन्तर-सम्बन्धित रहन्छ । संस्थाका संचालकहरू सुयोग्य भएमा मात्रै सुखद परिणाम निस्कन सक्तछ । अयोग्य, असक्षम, भ्रष्ट वा उच्च नैतिक चरित्र नभएका व्यक्तिबाट कुनै सुखद अभिष्ट पुरा हुँदैन । त्यस प्रकारका व्यक्तिलाई सम्बेदनशील अख्तियारी सुम्पियो भने अन्ततोगत्वा परिणाम प्रत्युत्पादक नै





हुनेछ । यस प्रकारको अवस्था पैदा नहोस भन्ने अभिप्रायले सार्वजनिक जवाफदेहिताको संवैधानिक पदमा नियुक्त हुने पदाधिकारीका लागि संविधान एवम् कानूनमा योग्यताका न्यूनतम शर्तहरू निर्धारण गर्नु परेको हो । यसरी तोकिएका योग्यता कुनै अलंङ्कारका विषय नभएर व्यवहारिक रूपमा अनुशरण गर्नुपर्ने कुराहरू हुन । यसको पालना गर्नु अनिवार्य छ । उपलब्ध योग्य उम्मेदवारहरू मध्ये पनि योग्यतमलाई छनौट गर्नु सिफारिस गर्ने तथा नियुक्ति गर्ने निकाय वा पदाधिकारीको कर्तव्य बन्दछ । सार्वजनिक प्रशासनको क्षेत्रमा प्रचलित “उपयुक्त ठाउँमा उपयुक्त मानिस” (“Right person in right place”) भन्ने सुत्र संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिका सन्दर्भमा पनि मननयोग्य छ । पदीय जिम्मेवारी अनुसारको योग्यता र क्षमता वस्तुगत आधारमा एकिन गरेर मात्र योग्यतम व्यक्तिलाई संवैधानिक अंगको पदाधिकारीको पदमा नियुक्त गरिनु बाञ्छनीय देखिन्छ । योग्यता नै नपुगेका व्यक्तिलाई संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा स्वेच्छांचारी तवरबाट नियुक्त गरिएमा संविधानको उलंघन हुन पुग्दछ ।

७३. अतः माथि उल्लेख गरिएका कुराहरूतर्फ समुचित दृष्टि दिई यो आदेशको परिणामस्वरूप रिक्त रहन पुगेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा हाल प्रचलित नेपालको संविधानको धारा २३८ तथा संवैधानिक परिषद (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ बमोजिमको योग्यता पुगेका व्यक्तिलाई नियुक्तिका लागि सिफारिश गरी नियुक्त गर्नु गराउनु भनी विपक्षी मध्येका संवैधानिक परिषद् तथा सम्माननीय राष्ट्रपतिको कार्यालयका नाउँमा परमादेश समेत जारी हुने ठहर्छ ।

७४. अब प्रस्तुत विवादको पुनरावलोकन गर्ने सम्बन्धी आदेश पश्चात यस अदालतबाट जारी भएको लोकमानसिंह कार्कीका नाउँको म्याद तामेली गर्ने सन्दर्भमा वाधा अवरोध गरेको भनी विपक्षी बनाई उजुरी निवेदन/प्रतिवेदन परेका व्यक्तिहरू उपर सजाय हुने, नहुने के हो भन्ने छैठौँ प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्नु पर्ने हुन आएको छ । सो सम्बन्धमा विचार गर्दा सो म्याद तामेलीको अवस्थामा विपक्षी लोकमान सिंह कार्की स्वयं उपस्थित भई





बाधा विरोध गरेको भन्ने उजुरी व्यहोरा देखिन आएन । म्याद तामेलीको अवस्थामा निज विदेशमा रहेको भन्ने तथ्य निजले पेश गरेको लिखित जवाफमा उल्लेख भएको पाइयो । निजको अहोत मानेर अन्य व्यक्तिले कार्य गरेको भन्ने पनि तथ्ययुक्त रूपमा पुष्टी भएको देखिन आएन । अर्का विपक्षी प्रमोद कुमार कार्की संयोगवस मात्र सो म्याद तामेली गर्ने स्थानमा पुगेको भन्ने निजको जिकिर रहेको पाइयो । निजले तामेली कार्यमा बाधा विरोध गरेको भन्ने विश्वास गर्न सकिनेसम्मको अवस्था उजुरी निवेदन एवम् प्रतिवेदनबाट समेत देखिन आएन । तसर्थ लोकमान सिंह कार्की र प्रमोद कुमार कार्कीलाई अ.बं. १११ नं. बमोजिम कुनै सजाय गरी रहनु परेन ।

७५. म्याद तामेली कार्यमा अवरोध पैदा गर्ने भनिएका अन्य व्यक्तिहरू मध्ये तामेलदार शम्भु बहादुर खत्री, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० का वडा कार्यालयका सचिव सरिता राई, सोही वडा कार्यालयका नायब सुब्बा भेषराज अर्याल, प्रहरी कर्मचारी सब इन्स्पेक्टर नकुलराज गौतम र प्रवल थापाले मुलुकी ऐन, अ.बं. १११ नं. प्रतिकूल कार्य गरी म्याद तामेली कार्यमा अवरोध गरेको र न्यायिक प्रकृत्यामा व्यवधान खडा गरेको तथ्य खुलाई उजुरी निवेदन एवम् प्रतिवेदन परेको देखियो । यसरी परेका उजुरी निवेदन तथा प्रतिवेदन उपर विश्वास गर्न नहुने अन्यथा कुनै उचित कारण खुल्न आएको पाइएन । विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट निजहरूले सदाशयतापूर्वक म्याद तामेली कार्य गरे गराएको विश्वास गर्न सकिने अवस्था देखिएन । मिसिल संलग्न म्याद तामेली गर्ने स्थानको तस्वीर (डिजिटल प्रति) समेतका प्रमाणहरूबाट उल्लेखित व्यक्तिहरूले अदालतबाट जारी गरिएको म्याद तामेली गर्ने, गराउने कार्यमा अवाञ्छित रूपमा बाधा व्यवधान खडा गरेको तथ्य समर्थित हुन आएको देखियो । अदालतबाट जारी गरिएको म्याद सूचना नियमित र सहज तवरबाट तामेल गर्नु, गराउनु सम्बन्धित कर्मचारी लगायत स्थानीय मानिसहरूको समेत कर्तव्य बन्दछ । म्याद तामेली कार्यमा बाधा अवरोध गराइएमा न्यायिक काम कारवाहीमा अनुचित अवरोध पैदा हुन जान्छ । त्यस प्रकारको क्रियाकलाप मान्य र स्वीकार्य हुन सक्दैन । न्यायिक काम कारवाहीमा सदैव





कानूनपरायणताको अपेक्षा रहने गर्दछ । यस प्रतिकूलका कार्य र व्यवहारप्रति सूक्ष्मसहनशीलताको दृष्टिकोण अपनाउनु यस अदालतको पनि कर्तव्य वन्दछ । तसर्थ निज विपक्षीहरूबाट भए गरिएका काम कारवाही, प्रदर्शित क्रियाकलाप कानून प्रतिकूलका देखिन आएकोले निज विपक्षीहरू शम्भु बहादुर खत्री, सरिता राई, भेषराज अर्याल, नकुलराज गौतम र प्रवल थापालाई मुलुकी ऐन, अ.बं. १११ नं. बमोजिम जनही रु. १,०००।- (एक हजार) जरिवाना हुने ठहर्छ । साथै, निजहरू मध्येका तामेलदार शम्भु बहादुर खत्री, वडा कार्यालयका सचिव सरिता राई र सब इन्स्पेक्टर नकुलराज गौतमले कानून बमोजिमको कर्तव्य पालना नगरी न्यायिक प्रक्रियामा अवरोध गर्ने कार्य गरेको, निजहरूको पदीय दायित्वका दृष्टीले कसुरको मात्रा थप गम्भीर रहेको देखिएको हुदा निजहरू तीन जना उपर सेवा सम्बन्धित कानून बमोजिम आवश्यक विभागीय कारवाही गर्न सम्बन्धित अख्तियारवालाहरू समक्ष लेखी पठाई दिने समेत ठहर्छ । अरु तपसिल बमोजिम गर्नु:

#### तपसिल

१. विपक्षीहरूको जानकारी सहित यो आदेशको कार्यान्वयनका लागि आदेशको प्रतिलिपी साथै राखी श्री महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत पठाई दिनु ।
२. म्याद तामेली तर्फका विपक्षीहरू शम्भु बहादुर खत्री, सरिता राई, भेषराज अर्याल, नकुलराज गौतम र प्रवल थापालाई मुलुकी ऐन, अ.बं. १११ नं. बमोजिम जनही रु. १,०००।-(एक हजार)..जरिवाना हुने ठहर भएकाले सो को लगत राखी कानून बमोजिम असूल गर्नु भनी काठमाण्डौं जिल्ला अदालतमा लगत दिनु ।
३. म्याद तामेली तर्फका विपक्षीहरू मध्येका तामेलदार शम्भु बहादुर खत्री, वडा कार्यालयका सचिव सरिता राई र सब इन्स्पेक्टर नकुलराज गौतमले कानून बमोजिमको कर्तव्य पालना नगरी न्यायिक प्रक्रियामा अवरोध गर्ने कार्य गरेको सम्बन्धमा आवश्यक विभागीय कारवाही गर्न निजहरूको सेवासंग सम्बन्धित अख्तियारवालाहरू समक्ष लेखी पठाई दिनु ।







४. यो आदेशको कार्यान्वयन स्थितिको अनुगमन गर्नका लागि यस अदालतको फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई लेखी पठाई दिनु । अरु नियमानुसार गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।



(ईश्वरप्रसाद खतिवडा)

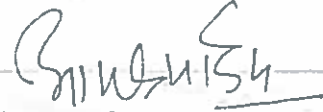
न्यायाधीश

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।



(अनिलकुमार सिन्हा)

न्यायाधीश



(आनन्दमोहन भट्टराई)

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत:- रामप्रसाद बस्न्याल र ईश्वरीप्रसाद भण्डारी

कम्प्यूटर टाईप: रामशरण तिमिल्सिना र विकेश गुरागाई

इति सम्बत् २०७३ साल पौष २४ गते रोज १ शुभम्..... ।